

2014•2015
FACULTEIT RECHTEN
master in de rechten

Masterproef
De plaats van het dier in het vermogensrecht

Promotor :
Prof. dr. Vincent SAGAERT

Glenn L'hoëst
Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de rechten

De transnationale Universiteit Limburg is een uniek samenwerkingsverband van twee universiteiten in twee landen: de Universiteit Hasselt en Maastricht University.

Universiteit Hasselt | Campus Hasselt | Martelarenlaan 42 | BE-3500 Hasselt
Universiteit Hasselt | Campus Diepenbeek | Agoralaan Gebouw D | BE-3590 Diepenbeek

Maastricht University

2014•2015
FACULTEIT RECHTEN
master in de rechten

Masterproef

De plaats van het dier in het vermogensrecht

Promotor :
Prof. dr. Vincent SAGAERT

Glenn L'hoëst
Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de rechten

SAMENVATTING

Met deze thesis werd getracht een antwoord te vinden op de centrale onderzoeksvraag *Wat is de positie van het dier in ons vermogensrecht en in welke mate is deze positie houdbaar?*

In de eerste plaats werd er onderzocht wat de verhouding in het Belgisch recht is tussen rechtssubjecten enerzijds en rechtsobjecten anderzijds. Na vast te stellen dat de dieren vandaag overduidelijk nog bij de rechtsobjecten worden gerekend, werd er concreet gekeken welke positie het dier in ons goederenrecht heeft. Van nature is dit een lichamelijk roerend goed uit zijn aard, maar onder bepaalde omstandigheden is het mogelijk het dier als onroerend door bestemming te kwalificeren. Ditzelfde vinden we ook terug in Frankrijk, zij het met enkele kleine verschillen. In Nederland daarentegen is de mogelijkheid van onroerendmaking door bestemming weggefallen sinds het invoeren van het Nieuw Burgerlijk Wetboek.

Toch is er een filosofische strekking die stelt dat het dier een zelfstandig drager van rechten hoort te zijn en er naar streeft dit ook te laten vastleggen in wetgeving. Dit uit zich in verschillende initiatieven om het dier weg te trekken bij de roerende zaken en het een speciale plek te geven binnen het goederenrecht. Zo bevat zowel het Franse als Nederlandse Burgerlijk Wetboek momenteel een bepaling dat het dier een levend wezen met gevoel is en dus geen gewone zaak. In België zijn er ook reeds enkele initiatieven in deze richting geweest, maar die hebben voorlopig geen resultaat opgeleverd.

Ondanks deze formeel aparte kwalificatie in Nederland en Frankrijk worden dieren zowel in Nederland, Frankrijk als in België nog steeds als rechtsobjecten beschouwd. Dit heeft tot gevolg dat zij het voorwerp kunnen uitmaken van (beperkt) zakelijke rechten en overeenkomsten. Veel van deze figuren kennen een specifieke toepassing op dieren of kennen beperkingen in hun normale toepassing ingegeven door dierenbeschermingswetgeving.

Tot slot wordt de conclusie getrokken dat dieren in ons recht rechtsobjecten zijn en horen te blijven. Het toekennen van rechtssubjectiviteit zou een foute beslissing zijn, maar dit neemt niet weg dat er moet erkend worden dat dieren bepaalde belangen hebben. Deze worden beter gediend door het inbouwen van bepaalde beschermingsmaatregelen en door het wettelijk erkennen dat een dier effectief een levend wezen met gevoel is, dan door het toekennen van een (beperkte) rechtssubjectiviteit en de daarmee gepaard gaande rechten aan dieren. Zodoende blijft het dier voor de toepassing van het goederenrecht en verbintenissenrecht een lichamelijk roerend goed, met enkele beperkingen ingegeven door het speciale karakter van dit goed, neergeschreven in de dierenbeschermingswetgeving.

DANKWOORD

Na een intensieve periode van een aantal maanden en een jarenlange studie is het zover. Met het schrijven van dit dankwoord leg ik de laatste hand aan mijn scriptie en aan mijn rechtenopleiding aan de UHasselt. Het was een periode waarin ik veel heb geleerd, op juridisch-wetenschappelijk gebied, maar ook op persoonlijk vlak. Ik wil graag stilstaan bij de mensen die mij de afgelopen periode hebben gesteund en geholpen.

In de eerste plaats zou ik graag mijn promotor, Prof. Dr. Sagaert en assistent mevrouw Goessens bedanken voor het begrip, de hulp en de begeleiding die ze mij de afgelopen maanden verschaft hebben. Zonder jullie begrip, deze hulp en begeleiding zou het me niet gelukt zijn deze scriptie af te ronden.

Verder zou ik ook mijn ouders en mijn vriendin Julie willen bedanken voor de wijze raad en luisterend oor. Jullie staan altijd voor me klaar om mij te helpen en te motiveren wanneer dit nodig is. Ook mijn vrienden die me bijstonden met hun raad en die me de mogelijkheid gaven om op tijd en stond even mijn gedachten te verzetten. Tenslotte gaat ook mijn grootste dank uit naar de paarden die het grootste deel van mijn leven hebben gekleurd en mij de inspiratie hebben gegeven dit onderwerp te kiezen voor mijn masterscriptie. Jakiro, Eindhoeves Mistral, Illuster Dirk jr, Nikita, Unna van de Hertogen, v-Champion van Vrijhern, Picadilly Grey, Tjade, Vigaro, Spartacus de Forme, Upendo, Billion Dollar Baby W Z, Bulls Eye Z en Carpacio van Spalbeek Z bedankt.

Glenn L'hoëst

Halen, 2 augustus 2015.

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	1
DANKWOORD	3
I INLEIDING	7
II OPZET EN CENTRALE ONDERZOEKSVRAAG	9
III ONDERZOEKSMETHODE	11
IV DE POSITIE VAN HET DIER IN HET BELGISCH VERMOGENSRECHT	13
IV.1 INLEIDING	13
IV.2 RECHTSSUBJECT EN RECHTSOBJECT	15
IV.3 HUIDIGE STAND VAN ZAKEN	17
IV.3.A ROERENDE LICHAAMELIJKE GOEDEREN	17
IV.3.B ONROEREND DOOR BESTEMMING	19
IV.3.C DIEREN ALS RES NULLIUS & DIEREN BUITEN DE HANDEL	22
IV.4 WETSVORSTEL DEFRAIGNE	25
IV.5 HET NATUURRECHT EN RECHTSSUBJECTIVITEIT	27
IV.5.A HET NATUURRECHT EN FUNDAMENTELE RECHTEN VOOR DIEREN?	27
IV.5.B PLEIDOOI VOOR RECHTSSUBJECTIVITEIT VAN DIEREN	29
IV.6 IMPLICATIES VAN RECHTSUBJECTIVITEIT	31
IV.6.A EIGENDOMSRECHT OVER DIEREN EN BEPERKINGEN OP DIT EIGENDOMSRECHT	31
IV.6.B WET BETREFFENDE DE BESCHERMING EN HET WELZIJN DER DIEREN VAN 1986	32
IV.6.C ONBESLAGBAARHEID	33
IV.6.D AANSPRAKELIJKHEID VOOR DIEREN	34
IV.6.E VERKOOPOVEREENKOMSTEN MET BETREKKING TOT DIEREN	36
IV.6.F VEEPACHT	40
IV.6.G VRUCHTGEBRUIK EN HUUR	40
IV.7 TUSSENCONCLUSIE	43
V. RECHTSVERGELIJKEND PERSPECTIEF	45
V.1 INLEIDING	45
V.2 NEDERLAND	47
V.2.A HET DIER ALS GOED	47
V.2.B MATE VAN RECHTSSUBJECTIVITEIT	48
V.2.C DE WET OP DE DIEREN	50
V.2.D ART. 3:2A NBW	52
V.2.E IMPLICATIES VAN DE RECHTSUBJECTIVITEIT	53
V.3 FRANKRIJK	57
V.3.A STAND VAN ZAKEN IN DE CODE CIVIL: LICHAAMELIJKE ROERENDE GOEDEREN	57
V.3.B ONROERENDMAKING DOOR BESTEMMING	58
V.3.C WET VAN 16 FEBRUARI 2015: NIEUW ARTIKEL 515-14	61

V.3.D KRITIEK	61
V.3.E BESCHERMENDE WETGEVING	62
V.3.F IMPLICATIES VAN DEZE RECHTSOBJECTIVITEIT	63
V.4 TUSSENCONCLUSIE	67
VI CONCLUSIE	69
<hr/>	
VII BIBLIOGRAFIE	73
WETGEVING	73
RECHTSPRAAK	74
RECHTSLEER	76

I INLEIDING

Het grootste deel van mijn leven heb ik doorgebracht met dieren, meer bepaald met paarden. Ik heb met hen getraind, heb met hen gewerkt, heb met hen successen beleefd en heb met hen teleurstellingen moeten verwerken. Mijn woordkeuze is in deze zeer bewust "hen". Naarmate je meer met verschillende paarden omgaat, ontstaat er net als tussen mensen een speciale band. Je ontdekt dat ze effectief een karakter hebben, je ontdekt vele verschillende karaktereigenschappen, je merkt dat sommigen onder hen intelligenter zijn dan anderen en bij de paarden waarmee je echt goed kan samenwerken, waarmee je echt een 'klik' hebt ontdek je zelfs wederzijds respect. Dit klinkt voor een buitenstaander waarschijnlijk vrij pathetisch en onwaarschijnlijk, maar dit neemt niet weg dat dit onder andere voor mij toch zo aanvoelt en een van de grootste beweegredenen was om over dit onderwerp mijn masterthesis te schrijven.

Met dit onderzoek hoopte ik niet alleen een beter beeld te krijgen over de positie die dieren in ons (vermogens)recht hebben, maar hoopte ik vooral kritisch te kunnen kijken naar de manier waarop het Belgisch recht hen benadert om zo te kunnen evalueren of dit beeld nog steeds strookt met de werkelijkheid en de kennis anno 2015.

Een boek dat lange tijd (en waarschijnlijk nu nog steeds) aanzien werd als Gods woord en de basis voor elke moraal onder een groot deel van de wereldbevolking bevat vandaag nog steeds deze passage aangaande de menselijke omgang met dieren in Genesis 1:28: *"En God zegende hen, en God zeide tot hen: Wees vruchtbaar en vermendigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt haar, en hebt heerschappij over de vissen der zee en over het gevolgde des hemels, en over al het gedierte, dat op de aarde kruipt!"* Maar in de geest van de verlichting, en al haar uitwassen, is dit niet meer de enige bron van moraal en zijn er ook andere visies over de omgang met en zelfs de rechtspositie van dieren naar voor gekomen. Zonder mijn voorkeur voor één van beide extremen uit te spreken - de waarheid ligt namelijk volgens mij in het midden - lijkt het mij bijzonder interessant om ons huidige recht te toetsen aan deze filosofische ontwikkelingen.

Deze inleiding zou ik graag afsluiten met twee citaten.

"The greatness of a nation and its moral progress can be judged by the way its animals are treated." – Mahatma Ghandi

"Een paard is de projectie van de droom van de mensen zelf – schoonheid, kracht en wijsheid – en geeft ons de mogelijkheid ons aardse bestaan even te ontsnappen." – Anoniem.

II OPZET EN CENTRALE ONDERZOEKSVRAAG

Met deze thesis zal ik namelijk trachten te onderzoeken wat de status van het dier in het recht in het algemeen en in het vermogensrecht in het bijzonder is. Verschillende filosofen hebben in het verleden gepleit om het dier niet langer te bekijken als een rechtsobject, maar des te meer als een rechtssubject gezien de ontwikkelingen in onze kennis over dieren en gezien de ontwikkelingen die de wetenschap in het algemeen de laatste decennia heeft doorgemaakt. De hoofdonderzoeksvraag zal dan ook het best geformuleerd worden als *Wat is de positie van het dier in ons vermogensrecht en in welke mate is deze positie houdbaar?*

Deze thesis is op te delen in twee hoofddelen. In het eerste deel zal onderzocht worden of het dier nu concreet in België een rechtsobject of een rechtssubject is aan de hand van verschillende indicatoren. Indien het een rechtsobject blijkt te zijn zal er gekeken worden naar wat voor soort goed het dier kan zijn. Na het trekken van een conclusie, wordt er ingegaan op de gevolgen die deze kwalificatie heeft. De deelonderzoeksvraag in deze zal zijn: *Is het dier een rechtssubject of rechtsobject en wat zijn de implicaties van deze kwalificatie?* Zo wordt er gekeken naar de beperkt zakelijke rechten, de overeenkomsten die over dieren gesloten kunnen worden en of wij als mensen bepaalde verplichtingen ten opzichte van deze dieren hebben die een inperking maken op het genot en het beschikkingsrecht dat de mens over het dier kan hebben.

In het tweede deel wordt er gekeken naar enkele naburige rechtssystemen, zijnde het Nederlandse en het Franse recht, om te onderzoeken welke positie dieren daar in het recht innemen en welke evolutie er in deze landen gaande is op dit vlak. De deelonderzoeksvraag in deze kan het beste verwoord worden als *Hoe wordt het dier juridisch gekwalificeerd in Nederland en Frankrijk en welke lessen kunnen we hieruit trekken?*

Om ten slotte een algemene evaluatie op te maken en te bekijken wat de meest logische en correcte visie op deze kwestie zou zijn naar de toekomst. *Is het huidige systeem houdbaar?*

III ONDERZOEKSMETHODE

Voor het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag zijn verschillende onderzoeksmethoden gebruikt: de interdisciplinaire onderzoeksmethode, de wetshistorische interpretatie en de functionele rechtsvergelijkende methode.

Dit onderwerp situeert zich in het vermogensrecht. Het onderwerp situeert zich dus voornamelijk in het goederen- en verbintenissenrecht. Bovendien is dit onderwerp onmogelijk te benaderen zonder de rechtsfilosofische gedachte achter de regelgeving ten volle te doorgronden. Recht vindt immers bijna altijd eerst zijn oorsprong in de geesten van filosofen alvorens het ook daadwerkelijk tot wetgeving geschapen wordt. Aangezien bovengenoemde rechtstakken onderzocht werden in het tijdsbeslag van deze masterscriptie kan er gesproken worden van een interdisciplinaire onderzoeksmethode.

Om de evolutie van de juridische positie van dieren te schetsen diende er gezocht te worden in de oude regelgeving van zowel België, Nederland als Frankrijk. We kunnen hier dus spreken van een wetshistorische onderzoeksmethode. Deze vergelijking van drie naburige rechtsstelsels, waarvan er twee weliswaar zeer dicht bij elkaar liggen aangezien ze de *Code Napoleon* als gemeenschappelijke basis hebben, maakt dat dus ook een functionele rechtsvergelijkende methode gebruikt werd.

IV DE POSITIE VAN HET DIER IN HET BELGISCH VERMOGENSRECHT

IV.1 INLEIDING

In dit eerste deel zal onderzocht worden wat het statuut van het dier in ons Belgisch Vermogensrecht is aan de hand van de onderzoeksvraag *Is het dier een rechtssubject of een rechtsobject en wat zijn de implicaties van deze kwalificatie?* In eerste instantie wordt onderzocht in welke mate een dier een rechtssubject of een rechtsobject is. Er zal ook gekeken worden of er argumenten zijn om deze klassieke kwalificatie in twijfel te trekken. Nadien wordt de klassieke kwalificatie als rechtsobject verder uitgediept en gespecificeerd naar de exacte plaats van het dier in het Belgisch goederenrecht. Tenslotte wordt er gekeken wat de implicaties van deze kwalificatie zijn, deze zullen zich vooral op verbintenisrechtelijk vlak situeren.

IV.2 RECHTSSUBJECT EN RECHTSOBJECT

Het recht is een constructie door mensen voor mensen, waarin de vraag thuishoort welke positie dieren in hun relatie tot mensen moeten hebben. Traditioneel worden dieren gezien als rechtsobjecten, maar vandaag de dag kan men zeggen dat deze zienswijze enigszins geëvolueerd is.¹ Nieuwe feitelijke situaties en de daaraan remediërende regelgeving hebben deze kwalificatie bemoeilijkt. In het bestaande juridische denkkader dieren verheffen tot rechtspersoon, zelfs als dit beperkt zou zijn tot de hogere diersoorten, lijkt een brug te ver. Daarom bestaat de juridische vraag er tegenwoordig enkel in te omschrijven in welke mate dieren bijzonder beschermde goederen zijn.²

Volgens De Valks Juridisch woordenboek is een rechtssubject "een individu dat door het recht als rechtsbekwaam wordt erkend, d.i. natuurlijke personen en rechtspersonen". Rechtssubjecten zijn de enige spelers in de rechtsorde die drager kunnen zijn van rechten. Deze rechten hangen onverbreekbaar samen met verplichtingen. Volgens de rechtsdogmatiek is dit dan ook voorbehouden voor de mens.³ Het geheel van de in geld waardeerbare rechten en plichten, dus niet de persoonlijkheidsrechten, worden het vermogen van een rechtssubject genoemd. De Franse rechtsgeleerden AUBRY en RAU hebben in de negentiende eeuw, voortbouwend op de theorie van ZACHARIAE, reeds de klassieke drievoudige vermogensleer uitgewerkt, waarin zij stelden dat het vermogen beschouwd moet worden als de emanatie van een persoon, als een economische representatie van een persoon met activa en passiva.⁴ Deze drievoudige vermogensleer kan samengevat worden in de volgende drie punten: (1) Ten eerste heeft elk rechtssubject een vermogen, terwijl er anderzijds geen vermogen kan bestaan zonder een persoon die er rechtssubject van is. Dit vermogen is onvervreemdbaar en blijft behouden tijdens het volledige leven van het rechtssubject. Dit vermogen kan dus enkel overgaan onder algemene titel, bij het overlijden van een natuurlijk persoon op de erfgenaam, algemene legatarissen of legatarissen onder algemene titel, of bij fusie, splitsing of opslorping van een rechtspersoon. De rechtsverkrijgende onder algemene titel blijft in dat geval ook gehouden tot de passiva van zijn rechtsvoorganger. Het is perfect mogelijk dat het passief het actief in dit vermogen te boven gaat. (2) Ten tweede hebben enkel rechtssubjecten een vermogen. Rechtsobjecten, of alleszins de (beperkt) zakelijke rechten of persoonlijke rechten die over hen gesloten worden, kunnen deel uitmaken van een vermogen, maar kunnen uiteraard geen vermogen bezitten. (3) En ten derde zorgt de eenheid en ondeelbaarheid van het vermogen ervoor dat alle rechtssubjecten één en slechts één vermogen hebben.⁵

Rechtsobjecten daarentegen zijn traditioneel voorwerpen of goederen waarover rechten en verplichtingen kunnen bestaan. Rechtsobjecten kunnen derhalve zelf nimmer drager zijn van

¹ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 61.

² B. DE GROOTE en R. DE CORTE, *Privaatrecht in hoofdlijnen*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 220.

³ Behoudens de wettelijke erkenning van de rechtspersoonlijkheid van verenigingen en vennootschappen.

⁴ C. AUBRY en C. RAU, *Cours de droit civil français d'après C.-S. Zachariae*, III, Parijs, Cosse, 1856, 566p; H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge*, V, *Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 548.

⁵ V. SAGAERT, B. TILLEMANN en A.L. VERBEKE, *Vermogensrecht in kort bestek: Goederen- en bijzondere overeenkomstenrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2013, 20-21; A. KLUYSKENS, *Beginnelsen van Burgerlijk Recht*, V, *Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 12-13.

rechten en plichten. In dit geval gaat het m.n. hoofdzakelijk om diensten, producten en goederen.⁶ Het onderscheid tussen deze twee begrippen, een rechtssubject en een rechtsobject, vormt een van de basisbeginselen van het recht.

Voor we verder gaan met de essentie van de zaak, lijkt het aangewezen om een aantal begrippen, als zaak, goed, product en dienst, te duiden. Een goed is een zaak die voor verkrijging vatbaar is en tot het bevredigen van behoeften dient. Slechts in de mate dat een zaak in de rechtsorde een belang vertoont, wordt zij een goed genoemd. Dit is zo het geval met iedere zaak die in de natuur bestaat, met uitzondering van de mens, wat uiteraard als een rechtssubject wordt beschouwd. Een product wordt omschreven als een lichamenlijk goed dat geschikt gemaakt is voor consumptie en dus een bewerking heeft ondergaan om het bijzonder geschikt te maken voor verbruik.⁷ Een dienst daarentegen is een prestatie met een economisch nut door mensen verricht. In tegenstelling tot een goed impliceert dit dus in hoofdorde een prestatie of een handelen.⁸

⁶ www.legallife.nl/?page_id=1256.

⁷ B. DE GROOTE en R. DE CORTE, *Privaatrecht in hoofdlijnen*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 207.

⁸ B. DE GROOTE en R. DE CORTE, *Privaatrecht in hoofdlijnen*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 208.

IV.3 HUIDIGE STAND VAN ZAKEN

Traditioneel zijn dieren te beschouwen als vermogensbestanddelen die het voorwerp kunnen uitmaken van persoonlijke en zakelijke rechten. Essentieel voor hun status is dat ze het voorwerp kunnen uitmaken van rechtshandelingen. Zo kan op dieren een eigendom onder artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek, een mede-eigendom of een vruchtgebruik onder artikel 581 van het Burgerlijk Wetboek gelden. Tevens kunnen ze in huur worden gegeven onder artikel 1711 van het Burgerlijk Wetboek.

Er zijn echter wel belangrijke beperkingen waar men rekening mee moet houden ten gevolge van de Wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren.⁹ Deze wet legt beperkingen op wat betreft het verhandelen en het houden van dieren. In se houdt dit een bevestiging in van het statuut van het dier als rechtsobject.¹⁰ Maar dit betekent niet dat dieren met zaken moeten worden gelijkgesteld. Het Burgerlijke Wetboek spreekt er zich gewoonweg niet over uit. Artikel 528 van het Burgerlijk Wetboek onderscheidt dieren die uit zichzelf kunnen bewegen van de levenloze dingen die slechts van plaats kunnen veranderen door de werking van een vreemde kracht.¹¹

IV.3.A ROERENDE LICHAMELIJKE GOEDEREN

In principe zijn dieren lichamelijke roerende goederen uit hun aard, maar in de praktijk kunnen dieren vaak onroerend door bestemming worden.¹²

De notie van lichamelijke en onlichamelijke stamt reeds af uit het Romeinse Recht waar GAIUS simpelweg stelde dat goederen die men kan aanraken, *quae tangi possunt*, lichamelijke goederen zijn.¹³ Uiteraard kunnen we dus bevestigen dat dieren lichamelijke zaken zijn. Daar is geen discussie over, maar over de roerende of onroerende status valt een groter punt te maken. Volgens DE PAGE is er niets zo eenvoudig als het onderscheid te maken tussen roerende en onroerende goederen, dit is immers slechts een banale waarheid die voortkomt uit de natuur der dingen. Roerend zijn alle goederen die mobiel zijn, ofwel doordat ze zichzelf kunnen bewegen, zoals de dieren, ofwel doordat ze bewogen kunnen worden enerzijds door een dynamiek die uit henzelf voortkomt zoals schepen en auto's, of anderzijds doordat er een externe kracht op hen wordt uitgeoefend zoals alle levenloze zaken die niet geïncorporeerd zijn in een onroerend goed.¹⁴ Voor de onlichamelijke goederen komt dit onderscheid logischerwijs niet zomaar voort uit de natuur der dingen, maar daar wordt hier verder niet op ingegaan.

⁹ Wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, *BS*, 3 december 1986, 16.382.

¹⁰ V. SAGAERT, *Beginnelsen van Belgisch privaatrecht, V, Goederenrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2014, 156.

¹¹ E. DIRIX, *Dieren zijn geen zaken*, *RW* 2014-15, 1122.

¹² V. SAGAERT, *Beginnelsen van Belgisch privaatrecht, V, Goederenrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2014, 156.

¹³ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 544-545.

¹⁴ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 591.

In het Romeinse Recht werd er nauwelijks belang gehecht aan het onderscheid tussen roerende en onroerende zaken. Op dat moment werd dit onderscheid enkel gemaakt binnen de lichamelijke goederen en werden er weinig juridische consequenties aan vastgeknoopt die verschilden naargelang het feit of een goed al dan niet roerend was. Het is slechts in de middeleeuwen dat dit onderscheid belangrijker werd. Tijdens de Karolingische periode maakten de onroerende goederen gedurende eeuwen de belangrijkste rijkdom uit in het op landbouw gerichte West-Europa. De meerderheid van de grond was op dat moment in handen van de adel en clerus en was het fundament voor de toenmalige feodale samenleving. De roerende of mobiele rijkdom die ontstond door de ambachten of de handel was hoofdzakelijk in handen van de derde stand en werd als minder belangrijk beschouwd. Zo werd iets 'onroerend' genoemd als dit een zeer waardevolle zaak was, terwijl 'roerend' betekende dat iets onbelangrijk of minder waardevol was. Zo werd de term 'roerend' bijna een synoniem van verachtelijk. *Res mobilis, res vilis*.¹⁵

Niet alleen werden onroerende goederen meer als eervol bezit beschouwd, ze bezaten ook een stabielere waarde, waren makkelijker te beschermen tegen verlies of waardeverlies en konden makkelijker vruchten of inkomsten voortbrengen.¹⁶ Of zoals VAN NESTE het stelde: "*Waardevolle goederen, ook al waren ze verplaatsbaar werden onroerend geacht: zo beschouwt LOYSEL als onroerend "les principales bagues et joyaux reliques et livres des maisons des princes et hauts barons."* Maar een schuur of stal werd onder de roerende goederen gerekend."¹⁷ Dit vertaalde zich ook in maatregelen in het huwelijksvermogensrecht die er voor zorgden dat onroerende goederen altijd in dezelfde familie blijven en geen eigendom konden worden van aangetrouwde familieleden.¹⁸

Het is pas wanneer de handelseconomieën beginnen te ontluiken dat men het economisch belang van sommige roerende goederen zal inzien. Goud en zilver uit de kolonies werd niet als verachtelijk beschouwd en kon zelfs meer waard zijn dan de onroerende weilanden of boomgaarden. Eveneens werden onlichamelijke goederen zoals leningen met interest belangrijker en wel erkend als waardevol. Dit loste men op dat moment creatief op door roerendmaking en onroerendmaking voor bepaalde goederen te voorzien, in plaats van het hele huwelijksvermogensrecht te gaan herschrijven. Vandaag heeft deze evolutie zich alleen nog maar verder doorgezet en kan men stellen dat onlichamelijke goederen als aandelen een héél groot stuk van ons economisch systeem uitmaken.¹⁹

¹⁵ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 592-594.

¹⁶ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 594-595.

¹⁷ F. VAN NESTE, *Beginselen van het Belgisch privaatrecht, V/1, Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 65-66.

¹⁸ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 593-594.

¹⁹ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 594-595.

In het Burgerlijk Wetboek worden de onroerende goederen limitatief afgebakend en is alles wat hierbuiten valt beschouwd als een roerend goed.²⁰

IV.3.B ONROEREND DOOR BESTEMMING

Onroerend door bestemming zijn de goederen die uit hun aard roerend zijn, maar die als onroerend worden beschouwd omdat zij door hun eigenaar bestemd zijn voor gebruik bij een onroerend goed van aard. Deze regels kunnen worden teruggevonden in artikelen 522 en 524 van het Burgerlijk Wetboek.²¹

Hiertoe dienen twee hoofdvoorwaarden vervuld te zijn: (1.) Ten eerste moet de eigenaar van het roerend goed ook eigenaar zijn van het onroerend goed waartoe het behoren zal, zoals gesteld door artikelen 522 en 524. Dit komt vooral voort uit het feit dat beide goederen tot hetzelfde patrimonium moeten behoren, aangezien derden rechten op dit patrimonium kunnen uitoefenen.²² LAURENT stelde echter in het verleden dat zelfs andere personen met een beperkt zakelijk recht op deze goederen niet volstonden voor de onroerendmaking door bestemming aangezien deze zeker maar tijdelijk over het onroerend goed zouden beschikken.²³

(2.) Ten tweede moet er verder tussen het onroerend en het roerend goed, hetzij een ideëel, hetzij een materieel bindteken zijn. De ideële band blijkt uit het feit dat de goederen door de eigenaar aangebracht werden met het oog op de aanwending, uitbating of gebruik van het erf. Er is met andere woorden een economische verbondenheid aangezien deze goederen nuttig zijn voor de exploitatie. De eigenaar dient deze dienen dan ook in te schakelen voor de exploitatie van het erf. Of zoals DE PAGE stelt: deze onroerendmaking dient objectief en publiek waarneembaar te zijn, zodat derden hiervan op de hoogte zijn.²⁴ Er is echter een tweespalt te vinden in de theorie over deze noodzakelijke voorwaarde. In het (verre) verleden waren er aanhangers van een restrictieve visie op het nut dat deze goederen moeten hebben voor de uitbating van het onroerend goed. Ze beriepen zich op wetgeving omtrent de uitbating van mijnen waarin gesteld werd dat paarden alleen verbonden waren met de exploitatie als ze uitsluitend dienden voor het vervoer binnen in de mijnen. Dit argument werd later doorgetrokken naar de vrachtwagens, paarden en andere vervoersmiddelen die bij boerderijen of winkels dienden om leveringen naar cliënteel te doen. De visie waarbij De Page en Dekkers zich rekenen stelt echter dat 'nut' breder geïnterpreteerd moet worden, zodat ook de vervoersmiddelen die specifiek aangepast waren om te dienen voor de

²⁰ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 641; A. KLUYSKENS, *Beginselen van Burgerlijk Recht, V, Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 35-36.

²¹ F. LAURENT, *Principes de droit civil, VI, De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 538-539; A. KLUYSKENS, *Beginselen van Burgerlijk Recht, V, Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 20-31.

²² H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 609.

²³ F. LAURENT, *Principes de droit civil, VI, De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 543; M. DESMEDT, "Ontgoocheling bij de onroerende konijntjes – Kritische bedenkingen bij een arrest van het Hof van Cassatie van 12 april 2010", *Notariaat* 2012, afl. 14, 1-6.

²⁴ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 621.

levering van goederen bij klanten onroerend door bestemming zouden zijn. Bijgevolg is ook een paard en een kar voor het vervoeren van melk expliciet onroerend door bestemming.²⁵

Naast de economische of ideële band is het ook mogelijk om de onroerendmaking door bestemming te bewerkstelligen via een materiële band. Deze band blijkt door een blijvende aanhechting van het roerend aan het onroerend goed, bijvoorbeeld door het goed op te smukken of te verfraaien en zo een esthetische verbondenheid uit te maken.²⁶ Deze wilsintentie om de goederen blijvend te verbinden kan bevestigd worden via drie mogelijke wettelijke vermoedens: Ten eerste wanneer zij met gips, kalk of cement zijn bevestigd, of wanneer men deze voorwerpen niet kan losmaken zonder die zelf of het gedeelte van het erf waaraan zij verbonden zijn, te breken of te beschadigen, zoals gesteld door artikel 525 lid 1. Ten tweede wanneer het houtwerk waaraan spiegels, schilderijen of andere sieraden verbonden zijn, van het beschot deel uitmaakt, zoals gesteld door lid 2 en 3. Of ten derde wanneer beelden geplaatst zijn in een opzettelijk daarvoor gemaakte nis, zoals bepaald door lid 4. Naast deze drie wettelijke vermoedens kan men ook in de feiten gaan aantonen dat de wilsintentie om de zaken blijvend te verbinden tot uiting komt in een uiterlijk teken. Deze lijst is dus niet limitatief.²⁷

De goederen die onroerend zijn door bestemming zijn onroerend ten aanzien van allen en het komt de schuldeiser die een roerend beslag wil laten leggen dus niet toe ze als roerend te beschouwen als hij daarbij belang heeft, ook al is dit niet uitdrukkelijk opnieuw opgenomen in het Gerechtelijk Wetboek.²⁸ Het motief voor deze juridische fictie is economisch. Aangezien het roerend en onroerend goed een grotere waarde hebben dan de som van de afzonderlijke delen, verleent het economisch een meerwaarde om de roerende en de onroerende goederen juridisch samen te houden. Professor SAGAERT heeft echter kritiek op deze motivering aangezien het volgens hem niet nodig is om het (on)roerende statuut te wijzigen om beide goederen samen te houden. Het zou kunnen volstaan om slechts de algemene accessoriteitsregel, *accessorium sequitur principale*, toe te passen. Zo wordt immers hetzelfde doel bereikt, de bijzaak volgt de hoofdzaak qua statuut, zonder de rechtsfictie.²⁹ Ook PLANIOL en KLUYSKENS zijn deze mening toegedaan.³⁰

Deze onroerendmaking door bestemming is dan vooral het geval voor hoeve dieren die in de agrarische en recreatieve sector gebruikt worden.³¹ Lid 2 van artikel 524 somt zo enkele dieren op die onroerend zullen worden door bestemming. Ten eerste betreft dit de aan het landbouwbedrijf verbonden dieren. Volgens LAURENT bedoelde men hier hoofdzakelijk de dieren die gebruikt werden voor de noodzakelijke bemesting van de weides en landbouwgronden en trekdieren die gebruikt

²⁵ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 625-626.

²⁶ B. DE GROOTE en R. DE CORTE, *Privaatrecht in hoofdlijnen*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 214.

²⁷ F. VAN NESTE, *Beginselen van het Belgisch privaatrecht, V/1, Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 111.

²⁸ Cass. 15 februari 2007, AR F.05.0105.F.

²⁹ V. SAGAERT, B. TILLEMEN en A.L. VERBEKE, *Vermogensrecht in kort bestek: Goederen- en bijzondere overeenkomstenrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2013, 28.

³⁰ M. PLANIOL en G. RIPERT, *Droit civil français, X*, Parijs, LGDJ, 1956, 90; K. Swinnen, "Accessoriteit in het vermogensrecht", *RW* 2013-14, nr. 27, 1045; F. VAN NESTE, *Beginselen van het Belgisch privaatrecht, V/1, Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 102.

³¹ V. SAGAERT, *Beginselen van Belgisch privaatrecht, V, Goederenrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2014, 156.

werden om het land te bewerken of producten te vervoeren.³² Tegenwoordig kunnen we stellen dat ook dieren die gebruikt worden voor de productie van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong, zoals melk, honing, vet, eieren, wol of olie onroerend zijn door bestemming. Evenals de veestapel die gekweekt en vestgemest wordt met het oog op verkoop.³³ Hetzelfde geldt ook voor dieren die dienen voor de reproductie van andere dieren die verkocht zullen worden. Beide voorgaande wel slechts op voorwaarde dat zij gevoederd werden met producten gegenereerd door de landbouwexploitatie zelf. Ze blijven echter wel roerend wanneer de eigenaar al het dierenvoeder buiten de eigen landbouwexploitatie gaat kopen. In dit geval speelt het erf geen rol. Zo oordeelde het Hof van Beroep van Antwerpen dat varkens, biggen en zeugen niet in die mate aan het landbouwbedrijf verbonden waren dat zij onroerend door bestemming werden onder artikel 524 van het Burgerlijk Wetboek aangezien het een industriële kweek- en vetmesterij betrof waar dierenvoerders exclusief werden geleverd door één specifieke leverancier, zodat zelf niet voorzien werd in de voedselproductie.³⁴ Het bovenstaande geldt eveneens voor het wild dat in een landbouwexploitatie in parken is opgenomen.³⁵

Ook zullen dieren die door de eigenaar van het erf aan de pachter of deelpachter voor de landbouw afgeleverd worden voor onroerend worden gehouden, krachtens artikel 522 van het Burgerlijk Wetboek, zolang zij uit kracht van een overeenkomst aan het erf verbonden zijn. Dieren zijn daarentegen niet onroerend door bestemming wanneer zij dienen voor eigen gebruik van de eigenaar, zoals "*des animaux d'agrément*", of de luxepaarden die zich op de boerderijen bevonden, evenals de dieren die niet afhangen van de landbouwexploitatie omdat het voeder van een ander bedrijf komt.³⁶

Daarnaast bevat lid 2 ook een archaische verwijzing naar de bijenkorven en bijen, de duiven in de duiventillen, de vissen van de vijvers en de konijnen van de konijnenwaranden. Laurent stelt dat de redenering van POTHIER hierrond was dat deze dieren in vrijheid leven en dus zelf hun verblijfplaats vrij kiezen. Omwille van die reden zijn ze meer gebonden met het erf zelf, dan met de eigenaar. Dus worden ze, als accessorium van dit erf, als onroerend door bestemming gezien. Maar volgens LAURENT heeft de wetgever hier echter geen rekening mee gehouden en worden deze dieren enkel onroerend door bestemming omdat ze bestemd zijn voor de dienst en exploitatie van een landbouwerf.³⁷

VAN NESTE stelt duidelijk dat artikel 524 niet limitatief is. Het betekent dus niet dat wanneer dieren niet onder bovenstaande voorbeelden zouden vallen dat ze niet onroerend door bestemming kunnen zijn. Zo zou men immers kunnen beargumenteren dat paarden die in een manege of stoeterij louter worden gebruikt voor het lesgeven van kinderen en dus de essentiële productiefactoren van deze commerciële exploitatie uitmaken, zonder dat ze worden aangekocht

³² F. LAURENT, *Principes de droit civil*, VI, *De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 549-551.

³³ F. VAN NESTE, *Beginselen van het Belgisch privaatrecht*, V/1, *Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 116.

³⁴ Antwerpen, 28 februari 2000, *AJT* 2000, 389.

³⁵ F. VAN NESTE, *Beginselen van het Belgisch privaatrecht*, V/1, *Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 116.

³⁶ P. LECOCQ, B. TILLEMEN en A. VERBEKE, *Zakenrecht/Droit des Biens*, Brugge, Die Keure, 2005, 11-12.

³⁷ F. LAURENT, *Principes de droit civil*, VI, *De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 555-557.

voor de handel, ook onder artikel 524 lid 1 vallen. Het zou immers vreemd zijn dat vrachtwagens of machines voor de exploitatie van een bouwbedrijf wel onder deze kwalificatie zouden vallen en manegepaarden niet. Deze voorwerpen, in dit geval paarden, hebben een zekere affectatie gekregen vanwege hun eigenaar, die ook eigenaar en uitbater is van het onroerend goed, de manege of stoeterij. Door deze bestemming zijn ze bijzaken geworden van deze manege of stoeterij. Ze zijn dus niet alleen nuttig bij de exploitatie maar vertonen ook duurzaamheid, daar ze niet verkocht zullen worden en dus uitsluitend voor de lessen dienen. Hun onroerend karakter houdt dan ook op te bestaan wanneer ze geen eigendom meer zijn van dezelfde eigenaar.³⁸

Deze kwalificatie als onroerend door bestemming heeft ook enkele concrete goederenrechtelijke gevolgen voor deze dieren. Zo kunnen bovenstaande onroerendgeworden dieren niet het voorwerp uitmaken van een roerend beslag, volgens artikel 1408, 1° en 2° van het Gerechtelijk Wetboek.³⁹ Ook volgt uit artikel 45, lid 4 van de Hypotheekwet dat een hypotheek, die ingeschreven is over het onroerend goed, zich dus ook zal uitstrekken tot de dieren die onroerend zijn geworden door bestemming als accessoria van het onroerend goed, zelfs zonder dat deze dieren gespecificeerd worden in de hypotheekacte. Bij de verkoper van deze roerende goederen gaat zijn voorrecht dan ook verloren wanneer deze goederen onroerend worden door bestemming ten gevolge van artikel 20, 5° lid 2 van de Hypotheekwet. Wanneer dit onroerend goed verkocht wordt behelst de leveringsplicht van de verkoper ook alle accessoria die vasthangen aan een onroerend goed en die bestemd zijn tot het blijvend gebruik ervan volgens artikel 1615 van het Burgerlijk Wetboek. En wanneer een onroerend goed in vruchtgebruik wordt gegeven, zijn ook alle dieren die als onroerend door bestemming worden beschouwd onderdeel van het onderwerp van dit recht van vruchtgebruik ten gevolge van artikel 600 van het Burgerlijk Wetboek.

IV.3.C DIEREN ALS RES NULLIUS & DIEREN BUITEN DE HANDEL

Zoals DE PAGE reeds stelde kunnen goederen slechts de noden van mensen voldoen wanneer ze door hem gereserveerd of tot zich gemaakt zijn. Zaken waarmee dit (nog) niet gebeurd is vallen onder de *res communes* of de *res nullius*.⁴⁰ Wilde dieren worden, met inbegrip van de levende natuurlijke rijkdommen in de zee, als *res nullius* beschouwd. Ook de dieren die door hun meester verlaten zijn, *res derelictae*, zijn te beschouwen in deze categorie. Dit betekent dat ze aan niemand toebehoren en dat ze zonder eigenaar zijn tot zij in bezit worden genomen, in tegenstelling tot de *res communes*. Vanaf dat ogenblik verliezen zij de status van *res nullius*, en behoren ze toe aan één eigenaar zoals gedomesticeerde dieren.⁴¹ Overeenkomstig artikel 714 van het Burgerlijk

³⁸ F. VAN NESTE, *Beginselen van het Belgisch privaatrecht, V/1, Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 100.

³⁹ V. SAGAERT, "Onroerende goederen door bestemming en beslag", *RW* 2007-08, afl. 22, 906-909.

⁴⁰ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 537.

⁴¹ F. LAURENT, *Principes de droit civil, VI, De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 6; M.E. STORME, *Handboek vermogensrecht, II*, 2010, 247, <http://storme.be/zakenrecht.html>.

Wetboek is het gebruik van de *res communes* daarentegen, dit zijn de gemene zaken, aan allen gemeen. Bijgevolg kunnen deze zaken dan ook niet in het bezit genomen worden.⁴²

De goederen buiten de handel worden tegenover de goederen binnen de handel geplaatst. Het woord handel wordt in deze context volgens DE PAGE heel wat ruimer gezien dan wat het in onze huidige taal zou betekenen. Handel betekent in dit geval het volledige juridische verkeer van goederen en rechten. Goederen in de handel zijn alle goederen die zich lenen tot dit juridisch verkeer. Of zoals LAURENT het stelde, goederen die vervreemdbaar zijn en voor verkrijgende verjaring vatbaar, met andere woorden of ze het voorwerp kunnen uitmaken van een exclusief eigendomsrecht.⁴³ Bijgevolg zouden alle dieren als lichamelijke roerende zaken deel moeten zijn van de goederen in de handel. Goederen buiten de handel daarentegen zijn deze waarop men geen eigendomsrecht kan hebben omwille van een wettelijke beperking, maar die dus niet door een feitelijk beletsel uitgesloten zijn van private toe-eigening zoals de *res communes*. Er is dus ook geen verkrijgende verjaring mogelijk op deze goederen volgens artikel 2226 van het Burgerlijk Wetboek. Bovendien kunnen deze goederen niet het voorwerp uitmaken van een overeenkomst zoals een verkoop volgens de artikelen 1128 en 1598 van het Burgerlijk Wetboek.⁴⁴ Zo zijn dieren die door een besmettelijke ziekte zijn aangetast buiten de handel volgens een oud Cassatiearrest.⁴⁵ Tevens zou men de illegale diersoorten ook kunnen catalogeren als goederen buiten de handel.⁴⁶ Deze, veelal exotische, soorten worden beschermd door onder andere internationale verdragen en mogen om die reden niet worden verhandeld. Wellicht het belangrijkste voorbeeld van deze regelgeving is de Conventie over de Internationale Handel in Bedreigde Diersoorten, oftewel CITES-verdrag.⁴⁷ Dit verdrag deelt beschermde diersoorten op in drie categorieën. De eerste en belangrijkste categorie is deze van de direct met uitsterven bedreigde dieren (en planten). Het betreft hier bij voorbeeld walvissen, dolfinen, olifanten, neushoorns, tijgers, bepaalde apensoorten, bepaalde papagaaiensoorten en bepaalde schildpaddensoorten die niet aantoonbaar in gevangenschap geboren zijn. De Europese Unie heeft in navolging hiervan een gelijkaardige verordening uitgevaardigd om de grensoverschrijdende handel van beschermde diersoorten te reguleren.⁴⁸ In België is het dan ook verboden gemakkelijk identificeerbare, levende of dode specimens, te houden, voor de verkoop te houden, te koop aan te bieden of te kopen krachtens artikel 2 van de Wet van 28 juli 1981, die de omzetting van het CITES-verdrag betekende.⁴⁹ De Belgische wetgever heeft in bijlage 1 van deze wet de diersoorten opgesomd waarvoor deze bepaling geldt.

⁴² G. VAN HOORICK, *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in G. CAZAUX (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 95-96.

⁴³ F. LAURENT, *Principes de droit civil*, VI, *De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 7.

⁴⁴ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge*, V, *Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 539.

⁴⁵ Cass. 26 oktober 1899, *Pas.* 1900, 18.

⁴⁶ *Corr. Gent*, 27 juni 2014, *TMR* 2014/3 en 4, 330-368.

⁴⁷ Convention on International Trade in Endangered Species of wild fauna and flora, Washington DC, van 3 maart 1973.

⁴⁸ Verord.Raad nr. 338/97, 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, *Pb.L.* 3 maart 1997, nr. L. 61/1.

⁴⁹ Wet 28 juli 1981 houdende goedkeuring van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, en van de Bijlagen, opgemaakt te Washington op 3 maart 1973, alsmede van de Wijziging van de Overeenkomst, aangenomen te Bonn op 22 juni 1979, *BS* 30 december 1983, 16.533.

IV.4 WETSVOORSTEL DEFRAIGNE

Een belangrijke evolutie in ons Belgisch recht valt terug te vinden in het Wetsvoorstel van mevrouw DEFRAIGNE. Dit wetsvoorstel heeft de bedoeling in het Burgerlijk Wetboek te laten erkennen dat een dier een levend wezen met gevoel is, en dus geen gewone zaak. Als toelichting wordt gegeven dat dieren een steeds belangrijkere plaats innemen in onze samenleving, onder andere door hun invloed op affectief gebied bij de opvoeding en ontwikkeling van kinderen, door hun morele en sociale steun aan eenzamen of zieken en gehandicapten. Van consumptieobjecten zijn zij volwaardige wezens met gevoel geworden en dit wordt nog niet voldoende weerspiegeld in de dierenbeschermingswetgeving. Er wordt gesteld dat alhoewel de wet van 14 augustus 1986 een uitstekende basis vormt en regelmatig wordt aangepast aan de ontwikkeling van de bescherming die men voortdurend wil verbeteren en efficiënter maken, dit nog niet voldoende is. Artikel 524 en 528 van het Burgerlijke Wetboek zijn nog niet gewijzigd aangaande de eigen juridische status van het dier, terwijl deze stap in Frankrijk reeds wel gemaakt werd.⁵⁰

De indienstster hoopte dan ook dat dit voorstel een aanzet van de mentaliteitsverandering in het Belgisch Recht zou zijn, opdat dieren in de samenleving eindelijk hun rechtmatige plaats zouden krijgen en hen de waarde wordt toegekend waarop ze recht hebben. Dit berust op het vermogen van het dier om pijn en emoties te voelen, een vermogen dat afhankelijk is van een werkzaam hoger zenuwstelsel. Daarom achtte zij het noodzakelijk dieren in het Burgerlijk Wetboek te definiëren als "wezens met gevoel", een begrip waaruit hun recht op welzijn zou voortvloeien. Tevens zouden dieren uit de categorie van goederen gehaald moeten worden, waar ze al sinds 1804 vertoefden. Om dit pleidooi kracht bij te zetten verwees mevrouw DEFRAIGNE naar bepalingen uit het Zwitsers Burgerlijk Wetboek⁵¹ en het Duitse Bürgerliches Gesetzbuch⁵² waar dieren ook gescheiden van zaken worden geplaatst. Tevens wordt er verwezen naar het sinds het Verdrag van Lissabon nieuwe artikel 13 in Titel II van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie. Dit artikel stelt: *"Bij het formuleren en het uitvoeren van het beleid van de Unie op het gebied van landbouw, visserij, vervoer, interne markt en onderzoek, technologische ontwikkeling en de ruimte, houden de Unie en de lidstaten ten volle rekening met hetgeen vereist is voor het welzijn van dieren als wezens met gevoel, onder eerbiediging van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen en gebruiken van de lidstaten met betrekking tot met name godsdienstige riten, culturele tradities en regionaal erfgoed."*⁵³

Daarenboven stelt men ter verdediging van het voorstel dat dit gevoel dat aan dieren wordt toegekend moet gedefinieerd worden. Hiervoor werd inspiratie gehaald bij de Fondation Ligue française des droits de l'animal.⁵⁴ Dientengevolge zou ook het eigendomsrecht over dieren beperkt

⁵⁰ Wetsvoorstel Defraigne, *Parl.St.*, Senaat 2011-12, nr. 5-1631.

⁵¹ Art. 641 van het Zwitsers Burgerlijk Wetboek bepaalt: "Dieren zijn geen dingen. Tenzij anders bepaald, gelden de bepalingen voor dingen ook voor dieren."

⁵² Art. 90 van het Duitse Burgerlijk Wetboek of het BGB bepaalt: "Dieren zijn geen dingen. Ze worden beschermd door specifieke wetten. De bepalingen die voor dingen gelden, zijn slechts op hen toepasselijk indien er geen andersluidende bepalingen bestaan."

⁵³ Wetsvoorstel Defraigne, *Parl.St.*, Senaat 2011-12, nr. 5-1631.

⁵⁴ In 2011 werd in '*Droit animal, éthique et sciences*' dit gevoel gedefinieerd als: "Voor elk dier dat tot een zoölogische klasse of superklasse behoort waarin ten minste één soort bestaat waarvan wetenschappelijk wordt verondersteld dat ze pijn kan voelen en/of andere emoties kan ervaren, dienen wetgevende en reglementaire bepalingen te worden uitgevaardigd met het oog op het in acht nemen van dat bijzonder gevoel."

worden door de wetsbepalingen die hun eigen zijn. Dit alles zou worden geformaliseerd door het opheffen van artikel 522, het wijzigen van artikelen 524, 528, 544 en 564 en het invoegen van artikelen 515/1, 515/2 en 515/3 in het Burgerlijk Wetboek.⁵⁵

Dit voorstel werd ondertussen door de Senaat verzonden naar de Commissie Justitie en is uiteindelijk niet aanvaard. Omwille van deze reden heeft mevrouw DEFRAIGNE dit jaar een voorstel tot resolutie ingediend, waarin feitelijk dezelfde inhoud is weerhouden als in het wetsvoorstel. Met deze resolutie vraagt ze de regering onder andere dieren beter te beschermen en bovenstaande wijzigingen in het Burgerlijk Wetboek door te voeren. Dit voorstel tot resolutie is door de Senaat verzonden naar de Commissie Institutionele Aangelegenheden en het dossier is dus nog steeds hangende.⁵⁶

Volgens mij zou het aannemen van dit voorstel een goede evolutie kunnen zijn, aangezien dit zich focust op het vermogensrechtelijke statuut van dieren in plaats van louter te stellen dat dieren rechten zouden moeten hebben. Mij lijkt dit een meer genuanceerde aanpak die makkelijker doorgang zou kunnen vinden. Het zou de aanleiding kunnen zijn om het dier juridisch gezien inderdaad los te gaan plaatsen de andere zaken. We kunnen er immers niet om heen dat dieren, door hun levend karakter en het gegeven dat velen onder hen, alleszins deze met een centraal zenuwstelsel, weldegelijk pijn en andere gevoelens kunnen ervaren. Bovendien klopt het dat dieren door hun affectieve relatie met het gezin waarin zij leven in de geesten van vele mensen reeds een aparte plaats hebben ingenomen. Een plaats die zich tussen de mens enerzijds en de 'gewone zaken' anderzijds bevindt. Het lijkt mij dan ook minstens moreel verantwoord dat deze evolutie in onze kennis ook veruitwendigd wordt in een aanpassing van de wetgeving.

⁵⁵ Wetsvoorstel Defraigne, *Parl.St.*, Senaat 2011-12, nr. 5-1631.

⁵⁶ www.senate.be/www/?MIval=/dossier&LEG=6&NR=196&LANG=nl.

IV.5 HET NATUURRECHT EN RECHTSSUBJECTIVITEIT

Aangezien het recht en de evoluties in wetgeving in het verleden en in het heden vaak de gevolgen waren en zijn van een verandering in de geesten van de bevolking in het algemeen en in de filosofie in het bijzonder, lijkt het mij bijzonder waardevol om ook te gaan kijken of we in de wijsbegeerte een evolutie opmerken. Het is onmogelijk het recht uit te diepen en de wijsbegeerte onverlet te laten. Zo zal er ook onderzocht worden wat de filosofische argumenten zouden kunnen zijn om de positie van dieren in het recht te veranderen en welke voorstellen er dan concreet gedaan worden. Via dit onderzoek kunnen we dan beeld krijgen van de mogelijke evolutie in de toekomst op dit vlak.

IV.5.A HET NATUURRECHT EN FUNDAMENTELE RECHTEN VOOR DIEREN?

Het natuurrecht vormt uit de aard van de zaak een synthese van recht en wijsbegeerte en staat waarschijnlijk in schril contrast met de rechtspositivistische insteek die de bovenhand zal hebben in deze thesis. Maar toch is het uiterst belangrijk om dit onderwerp ook filosofisch te doorgronden.

ARISTOTELES begreep onder de 'natuur' alle ondermaanse dingen en maakte geen onderscheid tussen het menselijke en het dierlijke geslacht.⁵⁷ ULPIANUS had het in het Romeinse Recht over "*ius naturale, quod natura omnia animalia docuit*" en hiermee stelde hij dat het natuurrecht is wat vanuit de natuur aan alle levende wezens wordt toegekend.⁵⁸ De mens heeft namelijk heel wat gemeen met de dieren. Zoals MOUNIER in zijn "Personalisme" schrijft, is de mens geïncarneerd in de natuur maar kan hij zich erboven verheffen.⁵⁹ Ook BERGSON illustreerde het verschil tussen mens en dier op een mooie wijze via een vergelijking tussen de gedragingen van de mens en hetgeen in een bijenkorf gebeurt. "*Al wie deel uitmaakt van de bijenkorf zal instinctmatig de bewegingen van de bijenkoningin navolgen. Wanneer integendeel iemand in een menselijke samenleving een initiatief neemt dat van een bepaalde oorspronkelijkheid getuigt, laat dit de andere leden principieel onverschillig en staat het hen volledig vrij in te haken op het "voorbeeld" of eenvoudig de zaken op hun beloop te laten.*"⁶⁰ Er wordt met andere woorden erkend dat een mens, evenzeer als de dieren, slechts voortkomt uit de natuur en dat hij zich slechts kan verheffen boven deze natuur door de rede. Een rechtssubject in het natuurrecht moet immers op een ethische grondslag steunen en dient aldus ook een uiterste finaliteitsgedachte als achtergrond te hebben en uiteindelijk als autonoom voorkomen.⁶¹ Een essentieel verschil tussen mens en dier én tevens een essentieel bezwaar tegen het toekennen van rechtssubjectiviteit aan dieren is dus het zich kunnen

⁵⁷ ARISTOTELES, *Physica*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 384p; C. GITS en J.B. DELVA, *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 4.

⁵⁸ C. GITS en J.B. DELVA, *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 16.

⁵⁹ E. MOUNIER, *Personalism*, Indiana, University of Notre Dame press, 1989, 160p; C. GITS en J.B. DELVA, *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 16.

⁶⁰ H. BERGSON, *Creative evolution*, Mineola, Dover publications Inc., 1998, 432p; C. GITS en J.B. DELVA, *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 17.

⁶¹ C. GITS en J.B. DELVA, *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 20.

bedienen van de rede, de mogelijkheid om op een abstract niveau te kunnen denken. FERRY verwoordt dit nogmaals expliciet door te stellen dat het onderscheid tussen mens en dier vooral bestaat omdat de mens met andere mensen kan spreken, redeneren en medelijden hebben. De biologie kan dit onderscheid niet uitwissen.⁶² “*L’animal fait un avec la nature. L’homme fait deux.*”⁶³

Toch zijn er mensen en organisaties die pleiten voor fundamentele rechten voor dieren. Sinds de domesticatie van dieren, zo’n achtduizend jaar geleden, bestaan er al normen ten aanzien van de omgang met dieren. Zowel medelijden als het eigenbelang voor de mens om dieren in goede gezondheid te houden hebben hierin een belangrijke rol gespeeld. Waarschijnlijk is reeds zeer vroeg een besef ontstaan dat er een fundamentele plicht is dieren niet te mishandelen en hun welzijn zo weinig mogelijk te schaden. Op die manier zou men kunnen argumenteren dat er, aangezien elke plicht een recht kent, aan de keerzijde een recht voor dieren bestaat. Meer bepaald een recht om niet mishandeld te worden en om niet door mensen in hun welzijn geschaad te worden.⁶⁴ Er zijn dus ook groepen gelijkgezinden die trachten de meerderheid te overtuigen om dierenrechten ingang te laten vinden in ons rechtssysteem. Fundamentele rechten spelen meestal in verticale zin, tussen de overheid en het individu en hebben slechts indirect hun weerslag op andere individuen door het heffen van belasting of een andere uitoefening van dwang vanwege de overheid. Maar bij deze fundamentele dierenrechten staat de overheid niet centraal. Deze zogenaamde dierenrechten gaan over de relatie tussen de mens enerzijds en de overige soorten anderzijds.⁶⁵

Als dieren al rechtssubjecten zouden kunnen zijn, zijn het te allen tijde afhankelijke rechtssubjecten. Ze zijn niet in staat hun eigen belangen te formuleren of ervoor op te komen. Om die reden zijn ze steeds aangewezen op een vertegenwoordiger aan wie de rechtsbescherming ten dienste staat, aangezien ze hun eigen belangen niet kunnen ten uitvoer brengen door het gebruik van instrumenten van rechtshandhaving en rechtsbescherming. Deze situatie is in zekere zin vergelijkbaar met de wilsonbekwamen of handelingsonbekwamen. Een wezenlijk verschil in deze fundamentele rechten is echter wel dat deze primair gericht zijn op de ontplooiing in vrijheid van het individu. Bij dieren daarentegen is er slechts sprake van het tegengaan van mishandeling en het bevorderen van levensomstandigheden van gehouden dieren. Door via voldoende verzorging hen een redelijk welzijn te garanderen.⁶⁶ Zo zou men dieren het recht kunnen geven op verzorging overeenkomstig hun fysiologische en ethologische behoeften, het recht op fysieke integriteit, enz.⁶⁷

⁶² C. GITS en J.B. DELVA, *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 21.

⁶³ A. COMTE-SPONVILLE en L. FERRY, *La sagesse des Modernes. Dix questions pour notre temps*, Paris, Robert Laffont, 1998, 573p.

⁶⁴ D. BOON, “Over het dier als rechtssubject”, in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 63.

⁶⁵ D. BOON, “Over het dier als rechtssubject”, in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 64.

⁶⁶ D. BOON, “Over het dier als rechtssubject”, in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 64.

⁶⁷ G. VAN HOORICK, *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in G. CAZAUX (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 97.

IV.5.B PLEIDOOI VOOR RECHTSSUBJECTIVITEIT VAN DIEREN

Desalniettemin waren er in het verleden rechtsfilosofen die vurig pleitten voor juridische rechten voor dieren. Filosoof JEREMY BENTHAM was één van de eersten die het dier als een uitgesproken rechtssubject zag. "The question is not, can they reason, nor, can they talk? But can they suffer?" Hoewel niet gesteund door zijn tijdsgenoten vond hij dat dieren rechten aan de wet zouden moeten kunnen ontlenen.⁶⁸ Een belangrijk tegenargument was dat dieren niet in staat zijn hun rechten op te eisen, zoals hierboven reeds wordt gesteld, en de bijbehorende plichten niet zouden kunnen voldoen. In de twintigste eeuw werden echter bijkomende ontdekkingen gedaan die erop wezen dat bepaalde dieren wel degelijk plichtsgevoel hebben.⁶⁹ Door primaten nauwkeurig te observeren stelde de Nederlands-Amerikaanse etholoog FRANS DE WAAL⁷⁰ vast dat ze voedsel delen, op elkaar rekenen en ook ruzie maken als een ander zijn verplichtingen niet nakomt. En aangezien ze dit 'voor wat hoort wat-beginsel' kennen, waarbij individuen met een geringere welwillendheid worden afgestraft, zou je kunnen stellen dat het tweede tegenargument, geen rechten zonder plichten, twijfelachtig is geworden.⁷¹ Het eerste argument, namelijk dat het geen zin heeft aan wezens rechten te geven die ze zelf niet kunnen opeisen, werd aan het wankelen gebracht in 1967. De Amerikaanse etholoog GARDNER was er namelijk in geslaagd een vrouwtjeschimpansee de officiële Amerikaanse gebarentaal te leren. Hierdoor bleek de primate in staat zijn wensen te formuleren, zoals o.m. in eenvoudige zinnen om eten en drinken te vragen. Ook wist ze duidelijk te maken wat ze wel en niet goed vond en vroeg ze gedurende dit experiment om haar eigen vrijheid, door letterlijk 'Kom, open' te gebaren en naar het slot op haar kooi te wijzen.⁷²

In navolging hiervan publiceerde de Australische filosoof PETER SINGER in 1975 zijn boek *Animal Liberation*⁷³, waarin hij opkwam tegen de, volgens hem, erbarmelijke juridische status van het dier. Hij stelde dat een, weliswaar aparte, categorie van rechtsobjecten en het daarmee samenhangende verbod een dier schade aan te brengen niet voldoende waren. Dit verbod kwam op dat moment nog vrijwel overal voort uit het feit dat daarmee de eigenaar van het dier schade werd toebracht. Een onderhoudsplicht van de eigenaar kwam louter voort uit het feit dat een eigenaar zijn bezit niet zomaar mocht verwaarlozen. SINGER stelde dat de eigen belangen van dieren veel te lang genegeerd zijn door "een aanhoudende tirannie van menselijke over niet-menselijke dieren". Hij concretiseerde dit door te verwijzen naar de jarenlange onderdrukking van de zwarten. "Ook bij hen werd er lange tijd niet gekeken naar hun eigenschappen en vermogen. Je hoefde hun intelligentie, gevoel en belangen niet serieus te nemen omdat ze nu eenmaal zwart waren." SINGER ontkende niet dat dieren vaak minder intelligent zijn en soms minder gevoel hebben dan de gemiddelde mens. Maar vond dat domheid geen reden was om wezens uit te sluiten uit het recht, aangezien we geesteszieke mensen wel rechten toekennen.⁷⁴

⁶⁸ J. BENTHAM, *An introduction to the principles of morals and legislation*, Oxford, Clarendon Press, 1907, 432p; www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML18.html.

⁶⁹ E. ESKENS, "There is no justice, just us", *Justitiële verkenningen*, vol. 35.7, november 2009, 24-42.

⁷⁰ F. DE WAAL, *Good natures; the origins of right and wrong in humans and other animals*, Harvard, 1996.

⁷¹ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 63.

⁷² E. ESKENS, "There is no justice, just us", *Justitiële verkenningen*, vol. 35.7, november 2009, 24-42.

⁷³ P. SINGER, *Animal liberation*, New York, Open road media, 2015, 354p.

⁷⁴ E. ESKENS, "There is no justice, just us", *Justitiële verkenningen*, vol. 35.7, november 2009, 24-42.

Deze verschillende filosofische visies in beschouwing genomen, denk ik dat we kunnen stellen dat er inderdaad punten te maken zijn om een dier belangen toe te kennen. De wetenschap heeft onomstotelijk aangetoond dat veel dieren gevoelens kunnen hebben, pijn kunnen ervaren en sommigen onder hen zelfs in mindere of meerdere mate kunnen redeneren en communiceren. Dit neemt echter niet weg dat het onmogelijk is het dier op zich rechten te gaan toekennen in ons rechtssysteem. Het is onzinnig om dieren rechten toe te kennen die ze zelf niet kunnen beredeneren, doordat ze niet op een abstracter niveau kunnen nadenken en die ze zelf niet kunnen opeisen. Het gaat dan ook niet op deze dieren te vergelijken met kleine kinderen of andere personen die wel rechtsbekwaam zijn maar (nog) niet handelsbekwaam, aangezien deze kinderen wel reeds de kiem van de capaciteit tot redeneren bezitten. Het toekennen van belangen aan dieren, door mensen bepaalde plichten op te leggen voor de omgang met dieren in dierenbeschermingswetgeving allerhande, lijkt een adequatere manier om het doel te bereiken zonder daarvoor rechtssubjectiviteit toe te kennen aan het dier.

IV.6 IMPLICATIES VAN RECHTSOBJECTIVITEIT

Sommige filosofische redeneringen ten spijt kunnen we er na een analyse van het Belgisch recht enkel van uit gaan dat dieren vandaag in ons recht nog steeds worden gezien als rechtsobjecten, al dan niet als een speciale categorie van zaken. Dit zorgt ervoor dat er verschillende zakelijke en persoonlijke rechten over deze categorie van rechtsobjecten kunnen uitgeoefend worden. Bijgevolg kunnen dieren als rechtsobjecten ook het voorwerp uitmaken van overeenkomsten allerhande.

IV.6.A EIGENDOMSRECHT OVER DIEREN EN BEPERKINGEN OP DIT EIGENDOMSRECHT

*"Eigendomsrecht is het recht om op de meest volstreekte wijze van een zaak het genot te hebben en daarover te beschikken, mits men er geen gebruik van maakt dat strijdig is met de wetten of met de verordeningen."*⁷⁵ Ten gevolge van het recht van natrekking wordt de eigenaar van het dier ook eigenaar van de jongen van het dier, die als natuurlijke vruchten worden beschouwd door artikel 547 van het Burgerlijk Wetboek.⁷⁶

Ook de hierboven genoemde *res nullius* worden eens ze in het bezit genomen worden bekeken als gedomesticeerde dieren, ressorterend onder het eigendomsrecht. Overeenkomstig artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek geeft het eigendomsrecht aan de titularis ervan het recht vrij over de zaak te beschikken en ten volle het genot te hebben. Overexploitatie behoort dus tot de mogelijkheden. Artikelen 544 en 714 van het Burgerlijk Wetboek geven de overheid echter de mogelijkheid wetgevend op te treden om eigendomsbeperkingen te stellen of te bepalen hoe het genot van deze *res nullius* en *res communes* wordt geregeld.⁷⁷

In de loop van de twee vorige eeuwen heeft de overheid deze bevoegdheid gebruikt om wetgeving uit te vaardigen ter bescherming van individuele dieren in hun relatie met de mens. In deze regelgeving kunnen we twee soorten terugvinden. Enerzijds waarin men het dier ziet als exemplaar van een (wilde) soort die men wil beschermen. Zo tracht men te bekomen dat het populatieniveau van de soort niet achteruitgaat. Men kiest in dit geval dus voor soorten die men beschermenswaardig acht en bestempelt dit als soortenbescherming of vogelbescherming binnen het domein van het natuurbehoud. Onder deze soortenbescherming valt ook de bestrijding van bepaalde soorten die als schadelijk worden aanzien. Anderzijds kan men een dier bekijken als individu dat men wil beschermen en dit is hoofdzakelijk het geval bij gedomesticeerde soorten. Men ziet hier nauwer toe op de relatie tussen de mens en het dier. Oorspronkelijk had dit enkel te maken met het beschermen van het dier tegen de wreedheid van de mens, maar vandaag richt men zich meer algemeen op het welzijn van het dier op zich, in zijn relatie tot de mens. Dit domein wordt doorgaans aangeduid met de term dierenwelzijn of dierenbescherming.⁷⁸

⁷⁵ Art. 544 Burgerlijk Wetboek.

⁷⁶ M.E. STORME, *Handboek vermogensrecht*, II, 2010, 248, <http://storme.zakenrecht.html>.

⁷⁷ G. VAN HOORICK, *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in G. CAZAUX (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 96.

⁷⁸ G. VAN HOORICK, *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in G. CAZAUX (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 96.

In het Strafwetboek worden misdrijven ten aanzien van dieren enerzijds opgedeeld in misdaden en wanbedrijven tegen eigendommen en anderzijds bij de overtredingen. In deze eerste soort worden enkel maar het toebrengen van schade aan of ombrengen van andermans dieren strafbaar gesteld en staat met andere woorden dus nog steeds de bescherming van het eigendomsrecht centraal en niet het dier zelf. Enkel de tweede soort van misdrijven gold ook voor de eigenaar van het dier zelf. Deze daden van wreedheid of buitensporige mishandelingen werden verder uitgewerkt in een afzonderlijke Wet op de Dierenbescherming. Zo werd het bijvoorbeeld verboden een blindgemaakte zangvogel te hebben of dieren boven hun krachten of op een pijnlijke wijze te doen werken. Ook werd het verboden dierengevechten in te richten.⁷⁹

In de praktijk kent ook de figuur van het mede-eigendom veel toepassing op dieren. Bijvoorbeeld bij sportpaarden komt het vaak voor dat twee of meerdere personen samen overgaan tot de aankoop van een paard. Dit is een vorm van vrijwillige mede-eigendom. De onverdeeltheid is dan ook gekenmerkt door het feit dat ze gewild en georganiseerd is. Ook wordt er vaak gebruik gemaakt van de collectieve eigendom, door meerdere personen een inbreng te laten doen in een afzonderlijk patrimonium, in dit geval meestal een handelsvennootschap, om een gemeenschappelijk doel te verwezenlijken. In tegenstelling tot in het vorige geval wordt de eigendom op dat moment niet opgesplitst onder de betrokkenen, aangezien er slechts sprake is van één enkele onverdeelde eigendom die aan de vennoten als groep toebehoort. Deze vorm van meervoudige eigendom, gericht op de verwezenlijking van een bepaald doel, is steeds gewild, duurzaam en georganiseerd. Artikelen 577-2 en 815 van het Burgerlijk Wetboek zijn niet van toepassing op de collectieve eigendom.⁸⁰

IV.6.B WET BETREFFENDE DE BESCHERMING EN HET WELZIJN DER DIEREN VAN 1986

Naast het tegengaan van dierenmishandeling, zoals in de oudere versies, wil deze wet het dierenwelzijn op zich ook bevorderen. Zo worden algemene normen ingevoerd inzake onder meer het houden van dieren, overeenkomstig de fysiologische en ethologische behoeften van het dier. In verschillende uitvoeringsbesluiten wordt een gedifferentieerde aanpak ten aanzien van verschillende categorieën van dieren en de diverse bestaansfasen van dieren ingevoerd. Zo zijn er specifieke reglementeringen voor de bescherming van dieren, tijdens wedstrijden, tijdens het vervoer, tijdens de vangst, tijdens het houden, tijdens de verhandeling of bij het slachten of doden. Ook zijn er specifieke reglementeringen voor de bescherming van landbouwhuisdieren, gezelschapsdieren of gewervelde dieren die voor experimentele en andere wetenschappelijke

⁷⁹ G. VAN HOORICK, *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in G. CAZAUX (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 104.

⁸⁰ H. VANDENBERGHE, *Beginselen van Belgisch Privaatrecht, V/3. Zakenrecht: Mede-eigendom*, Antwerpen, Kluwer, 1997, 9-11.

doeleinden worden gebruikt, de proefdieren en zelfs voor de bescherming van wilde dieren in dierentuinen.⁸¹

De actieradius van de dierenbescherming, en dus ook de beperking op het gebruiken van zijn eigendom, of rechtsobject, door de eigenaar is dus enorm verruimd. Men richt zich meer en meer op de integratie van het dierenwelzijn in het economisch leven en dus in onze productie- en consumptieprocessen.⁸² Aangezien het niet tot de essentie van deze thesis behoort, wordt deze dierenbeschermingswetgeving dan ook niet verder uiteengezet.

IV.6.C ONBESLAGBAARHEID

Aangezien dieren als lichamelijke roerende goederen worden gezien, zit het eigendomsrecht over deze rechtsobjecten in het vermogen van een rechtssubject. Als gevolg van de eenheid en ondeelbaarheid van het vermogen strekken alle activa van een rechtssubject tot gemeenschappelijke waarborg van zijn schuldeisers, zoals bepaald door artikel 7 en 8 van de Hypotheekwet.⁸³ Dit vermogen heeft een vlottend karakter tot op het moment dat een schuldeiser zijn verhaalsrechten uitoefent, want op dat moment wordt het vermogen gefixeerd. Maar er zijn ook enkele uitzonderingen te vinden op dit principe van eenheid en ondeelbaarheid van het vermogen.⁸⁴ Artikel 1408, §1, 6° van het Gerechtelijk Wetboek zorgt voor een uitdrukkelijke uitzondering op de beslagbaarheid voor bepaalde dieren. Zo is een koe, of twaalf schapen of geiten, naar keuze van de beslagene, alsmede een varken en vierentwintig dieren van de hoenderhof, samen met het voeder en strooisel om in het onderhoud van deze dieren te voorzien gedurende één maand onbeslagbaar. Dit kan uiteraard in de eerste plaats gezien worden om de overleving door zelfvoorziening op een boerderij te waarborgen. Maar de lange opsomming van artikel 1408, §1, 1° bevat eveneens gezelschapsdieren.⁸⁵ Deze rechtsobjecten zijn dus niet vatbaar voor roerend beslag omwille van de affectieve band die ze met de eigenaar of zijn gezin kunnen hebben. Dit kan gezien worden als een indicatie van het feit dat dieren, of gezelschapsdieren in dit geval, toch niet zomaar worden gezien als doorsnee zaken.

⁸¹ K.B. van 23 september 1998 betreffende de bescherming van dieren bij wedstrijden, *BS* 21 oktober 1998, 34784; K.B. van 17 mei 2001 betreffende de toegestane ingrepen bij gewervelde dieren, met het oog op het nutsgebruik van de dieren of op de beperking van de voortplanting van de dieren, *BS* 4 juli 2001, 23244; K.B. van 16 juni 2005 betreffende de identificatie en de encoding van de paarden in een centrale gegevensdatabank, *BS* 3 augustus 2005, 34054; K.B. van 20 september 2005 houdende uitvoering van artikel 41bis van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, *BS* 13 oktober 2005, 44034; *et al.*

⁸² G. VAN HOORICK, *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in G. CAZAUX (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 105.

⁸³ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 563.

⁸⁴ A. KLUYSKENS, *Beginnelsen van Burgerlijk Recht, V, Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 13; V. SAGAERT, B. TILLEMEN en A.L. VERBEKE, *Vermogensrecht in kort bestek: Goederen- en bijzondere overeenkomstenrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2013, 20-21.

⁸⁵ M.E. STORME, *Handboek vermogensrecht*, I, 2010, 86, <http://storme.be/zakenrecht.html>.

IV.6.D AANSPRAKELIJKHEID VOOR DIEREN

Typisch voor rechtssubjectiviteit zijn rechtsbelang en wilsmacht. Zoals hierboven reeds besproken zouden de rechtsbelangen voor dieren nauwelijks verder reiken dan hun welzijn en de bescherming ervan tegen het optreden van de mens. Wat de wilsmacht betreft wordt een onderscheid gemaakt tussen de handelingsbekwaamheid en de rechtsbekwaamheid. Handelingsonbekwaamheid betekent dat deze personen een vertegenwoordiger nodig hebben om hun rechten af te dwingen. Zo kunnen een geestesstoornis en/of minderjarigheid tot handelingsonbekwaamheid leiden. Rechtsonbekwaamheid betekent dat men als zaak geen drager van rechten en plichten is, en zo worden dieren vandaag beschouwd. Om deze reden worden toezichthouders ook aansprakelijk gehouden voor de daden die deze dieren onder hun bewaring stellen. De aansprakelijkheid voor de handelingen van dieren wordt geregeld in artikel 1385 van het Burgerlijk Wetboek, en bevindt in het Burgerlijk Wetboek vlak tussen de gekwalificeerde aansprakelijkheden voor zaken, personen voor wie men instaat, aangestelden, leerlingen en gebouwen.⁸⁶

“De eigenaar van een dier, of, terwijl hij het in gebruik heeft, degene die zich ervan bedient, is aansprakelijk voor de schade die door het dier is veroorzaakt, hetzij het onder zijn bewaring stond, dan wel verdwaald of ontsnapt was.” Met deze tekst regelt artikel 1385 van het Burgerlijk Wetboek de kwalitatieve aansprakelijkheid voor dieren. Volgens VAN GERVEN vallen alle dieren onder deze bepaling, ook de wilde dieren, zolang ze een eigenaar of bewaker hebben. Beiden kunnen alternatief aansprakelijk gesteld worden.⁸⁷ Zo blijft de bewaarder⁸⁸, zijnde de eigenaar of gebruiker, van een dier aansprakelijk voor de schade veroorzaakt door het dier, ongeacht of het dier onder zijn bewaring staat dan wel verdwaald of ontsnapt is.⁸⁹ Dit wordt geïllustreerd in het geval waar in het kader van de doorverkoop van een stier een weging moest plaatsvinden om aan de hand van de prijs per kilo het uiteindelijke verkoopbedrag te bepalen. Er bestond op dat moment reeds consensus aangaande het voorwerp van de koop en de eenheidsprijs en bijgevolg had de koper reeds voor de weging van rechtswege de eigendom van de stier verworven onder artikel 1385 van het Burgerlijk Wetboek. Dus was hij aansprakelijk voor de aanzienlijke schade die werd aangericht door de stier nadat deze losbrak tijdens de weging.⁹⁰ Vaste cassatierechtspraak bepaalt dat de niet-eigenaar die aansprakelijk wordt gesteld, *“op het ogenblik van het schadeverwekkende feit het meesterschap over het dier moest hebben, wat inhoudt dat hij de niet ondergeschikte macht moest hebben om, zonder inmenging van de eigenaar, het dier te leiden en er toezicht over uit te oefenen, en dat hij dezelfde macht had als de eigenaar om het dier te gebruiken.”*⁹¹ Eveneens een aangestelde van de eigenaar kan onder dezelfde voorwaarde aansprakelijk zijn voor de door het dier aangerichte schade. Zo stelde het Hof van Cassatie in het verleden reeds dat een lesgever in een manege, als aangestelde bewaarder, op deze manier aansprakelijk gesteld kon worden.⁹²

⁸⁶ R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 40-41.

⁸⁷ W. VAN GERVEN, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 405.

⁸⁸ G. DE PAUW, “Begrip bewaarder van een dier”, *TBBR* 1990, 149-151.

⁸⁹ Brussel, 22 november 1994, *T. Vred.* 1997, 305.

⁹⁰ Gent, 7 oktober 2004, *Bull.ass.* 2006, 354.

⁹¹ Cass., 18 november 1993, *A.C.* 1993, 966; Cass., 19 januari 1996, *A.C.* 1996, 78.

⁹² Cass., 5 november 1981, *R.W.* 1983-84, 2909.

Indien er op een veemarkt schade wordt toegebracht aan een veekoopman door een trap van een koe terwijl deze man zich tussen de te koop zijnde dieren begeeft, is de verkoper van het betrokken dier aansprakelijk voor het ongeval.⁹³ Of de eigenaar daadwerkelijk het volledig meesterschap overdroeg aan een derde is altijd een feitenkwestie. Zo zou men ook kunnen stellen dat een veearts het dier onder zijn bewaring heeft tijdens een medische behandeling. Maar bewaring moet altijd onderscheiden worden van louter kortstondige detentie, zoals de eigenaar die zijn hond even aan een meisje geeft om er een eindje mee te wandelen.⁹⁴ Daarentegen is het wel mogelijk dat twee personen samen het volledige meesterschap over een dier uitoefenen, zoals de ruiter en de begeleidende instructeur van het paard.⁹⁵ Het vaststellen van deze bewaring is in de praktijk vaak afhankelijk van een contractuele relatie zoals een huur, bruikleen, rijlessen, vervoer of verkoop.⁹⁶

Aangezien artikel 1385 een onweerlegbaar vermoeden van schuld inhoudt ten laste van de eigenaar of bewaarder moet de benadeelde die zich op dit artikel beroept geen fout in de bewaring of in het abnormaal gedrag van het dier bewijzen.⁹⁷ Het is daarenboven ook niet vereist dat het dier een abnormaal gedrag heeft tentoongespreid, noch dat dit gedrag voorzienbaar was voor de persoon die het dier in bewaring heeft.⁹⁸ Het is slechts vereist dat hij het oorzakelijk verband tussen het gedrag van het dier en de opgelopen schade bewijst. Bevrijding van deze aansprakelijkheid is enkel mogelijk door aan te tonen dat de schade werd veroorzaakt door een vreemde oorzaak zoals overmacht, toeval, een daad van een derde of een fout van het slachtoffer zelf.⁹⁹ Dit verbreekt immers geheel of gedeeltelijk, de causale relatie tussen de schade en het gedrag van het dier.¹⁰⁰ Zo werd er in de praktijk reeds aangenomen dat het slachtoffer, in casu een ruiter, die er geen rekening mee had gehouden dat paarden die uit een verschillende stal komen in groepsverband nijdig tegen elkaar kunnen zijn, een fout had gemaakt. Een slag van de achterbenen van een paard is op dergelijke momenten zeker niet onwaarschijnlijk indien men zich te dicht achter een ander paard begeeft.¹⁰¹

Het loutere feit van het laten ontsnappen van een dier, waarna dit dier schade aanricht, kan bovendien ook een fout uitmaken in de zin van de artikelen 1382 en 1383 van het Burgerlijk Wetboek. Ook artikel 556 van het Strafwetboek voorziet in enkele overtredingen in verband met dieren die men in zijn bewaring heeft. Indien het onmogelijk is de aansprakelijkheid vast te stellen

⁹³ Rb. Luik, 7 januari 1985, *J.L.* 1985, 121.

⁹⁴ K. KENGEN, "Aansprakelijkheid voor dieren: Tijdelijke bewaker is geen bewaarder", *Verzekeringsnieuws* 2012, afl. 12, 1-2; W. VAN GERVEN, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 406-407.

⁹⁵ Rb. Turnhout, 14 maart 1990, *Turnh. Rechtsl.* 1990, 101; H. ULRICHTS, "Samenloop van aansprakelijkheid in het kader van val van leerling van paard", *T.Verz.* 2002, afl. 1, 260-267.

⁹⁶ W. VAN GERVEN, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 407.

⁹⁷ J. DARCHAMBEAU, "Schade veroorzaakt door een dier – vermoede aansprakelijkheid van de eigenaar", *Verzekeringsnieuws* 2012, deel 1: afl. 21, 1-4, deel 2: afl. 23, 1-4.

⁹⁸ Rb. Brussel, 9 januari 2015, *RGAR* 2015, 15.199; H. ULRICHTS, "Normaal en voorzienbaar gedrag van een dier", *TBBR* 2002, afl. 6, 372-373.

⁹⁹ P. GRAULUS, "Aansprakelijkheid voor dieren en de fout van het slachtoffer", *T.Verz.* 2010, afl. 1, 98.

¹⁰⁰ S. GUILIAMS, "Verdeling of uitsluiting van aansprakelijkheid ex artikel 1385 BW ingeval van een fout van het slachtoffer?", *NJW* 2014, afl. 302, 412-413.

¹⁰¹ W. VAN GERVEN, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 408.

op basis van deze gronden kan men altijd nog teruggrijpen naar de gekwalificeerde aansprakelijkheid van artikel 1385 van het Burgerlijk Wetboek.¹⁰²

IV.6.E VERKOOPOVEREENKOMSTEN MET BETREKKING TOT DIEREN

In ons Burgerlijk Wetboek heeft het dier in handelsrelaties dezelfde waarde als eender welke roerende zaak, waarvoor de mens verantwoordelijk wordt geacht. Het is dus ook mogelijk bij overeenkomst de eigendom over een dier over te dragen. Een verkoopovereenkomst is in het algemeen gesloten vanaf het moment dat er een overeenkomst is over de zaak en de prijs volgens artikel 1583 van het Burgerlijk Wetboek, of zoals DE PAGE het stelt: "Voor het sluiten van de koop dient er overeenstemming te zijn tussen de partijen over alle aspecten die als elementair beschouwd worden door de partijen."¹⁰³ Ook als de prijs bepaald wordt aan de hand van de officiële marktprijs per kilo of per klasse zal de eigendomsoverdracht gebeuren op het ogenblik dat de overeenkomst gesloten wordt onder artikel 1586 van het Burgerlijk Wetboek.¹⁰⁴ Samen met de bekwaamheid tot handelen, uit artikel 1123 van het Burgerlijk Wetboek, zijn dit de enige voorwaarden om dieren te verkopen. Mensen kunnen daarentegen als rechtssubject niet het voorwerp uitmaken van een overeenkomst volgens artikel 1128 van het Burgerlijk Wetboek.¹⁰⁵ Ook zijn dieren die door een besmettelijke ziekte zijn aangetast buiten de handel, waardoor de verkoop ervan nietig is bij gebreke aan voorwerp.¹⁰⁶

De wederzijdse plichten van de partijen bij een koop-verkoop overeenkomst houden in dat de koper de plicht heeft de kosten voor de koop te betalen onder artikel 1593 Burgerlijk Wetboek, de prijs te betalen onder artikel 1650 Burgerlijk Wetboek en in te staan voor de afhaling onder artikel 1657 van het Burgerlijk Wetboek. De verkoper daarentegen moet het dier in leven houden, de kosten voorschieten en de koper vrijwaren voor uitwinning en voor verborgen gebreken. Bovendien moet hij het dier leveren, alsmede de nodige documenten.¹⁰⁷

De vrederechter is bevoegd in geschillen inzake de verkoop van dieren om kennis te nemen van een vordering tot koopvernietiging wegens koopvernietigend gebrek en van een vordering tot nietigverklaring om redenen van gemeen recht bij de ruil of verkoop van dieren.¹⁰⁸

Ter specificering van de koopvernietigende gebreken van de artikelen 1641 tot 1649 van het Burgerlijk Wetboek op de handel in dieren werd op 28 januari 1850 een wet uitgevaardigd met het doel bij verkoop of ruiling van huisdieren een einde te stellen aan de ernstige moeilijkheden. Deze wet werd nadien vervangen door de basiswet van 25 augustus 1885 en haar

¹⁰² W. VAN GERVEN, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 407.

¹⁰³ H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge*, IV/1, *Les principaux contracts*, Brussel, Bruylant, 1997, 113-114.

¹⁰⁴ Cass., 1 februari 1933, *J.C.P.* 1933, 83; H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil Belge*, IV/1, *Les principaux contracts*, Brussel, Bruylant, 1997, 391.

¹⁰⁵ R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 85.

¹⁰⁶ Cass., 26 oktober 1899, *Pas.* 1900, 18.

¹⁰⁷ R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 86.

¹⁰⁸ Vred. Louveigné, 8 februari 1977, *J.L.* 1976-1977, 255; Vred. Wolvertem, 5 oktober 1978, *T. Vred.* 1979, 16; Vred. Brasschaat, 10 mei 1978, *T. Vred.* 1979, 115.

uitvoeringsbesluiten.¹⁰⁹ Er kan alleen van koopvernietigende gebreken gesproken worden indien de volgende vereisten voldaan zijn: De gebreken moeten ten eerste verborgen zijn, ten tweede reeds ten tijde van de verkoop bestaan hebben en ten derde van zulke aard zijn dat ze ofwel de zaak ongeschikt maken tot het gebruik, waartoe de koper ze bestemde, ofwel het gebruik zodanig verminderen dat hij de zaak niet of slechts aan een mindere prijs zou gekocht hebben, indien hij die gebreken gekend had.¹¹⁰ Artikel 1 van deze wet bepaalt op welke dieren deze regeling van toepassing is, namelijk "verkopingen of ruilingen van paarden, ezels, muilezels en andere huisdieren die tot het schapen-, runder- of varkensras behoren"¹¹¹. In ditzelfde artikel krijgt de regering de opdracht om bij K.B. een lijst op te stellen met de ziekten en gebreken die als koopvernietigend in aanmerking komen. De regering heeft op verschillende momenten deze limitatieve lijst opgesteld en op verschillende plaatsen aangevuld, zoals onder meer bij K.B. van 25 juli 1995¹¹². Artikel 12 van deze wet stelt vast dat de vordering in prijsvermindering die normaal door artikel 1644 van het Burgerlijk Wetboek toegelaten is, niet kan worden uitgeoefend voor de koop of ruil van dieren die het voorwerp uitmaken van deze wet. Artikel 3 bepaalt de tijdspanne die men heeft om klacht in te dienen over een koopvernietigend gebrek. Dit hangt af van de afstand van de woonplaats tussen koper en verkoper.¹¹³ De poging tot vernietiging van de verkoop van een paard met hoefkatrol, wat een zeer ernstige aandoening is, die bovendien vaak tijdens een klinische keuring onzichtbaar is in een vroeg stadium, op basis van de Wet van 25 augustus 1885 werd dan ook onontvankelijk verklaard wegens het niet in acht nemen van de vervaltermijn van art. 4.¹¹⁴

De koper van een dier dat is aangetast door een ernstige ziekte die niet is opgenomen in het K.B. betreffende de koopvernietigende gebreken ter uitvoering van artikel 1 van de Wet van 25 augustus 1885 is gerechtigd de ontbinding van de koop te vorderen wegens een verborgen niet-conforme levering, wanneer een dier aangekocht voor de slacht volledig ongeschikt blijkt voor consumptie ten gevolge van een veralgemeende cysticearcos die reeds aanwezig was op het moment van de verkoop. De Wet van 1885 doet namelijk geen afbreuk aan de gemene regeling van het Burgerlijk Wetboek en heeft enkel een specifiek regime ingevoerd.¹¹⁵ Maar ook voor bijvoorbeeld de varkenspest is het niet mogelijk deze specifieke wet in te roepen aangezien dit niet op de limitatieve lijst van K.B. 31 mei 1951.¹¹⁶ Bij de verkoop van een paard is de ziekte "dempigheid" een koopvernietigend gebrek, zelfs in geval deze ziekte niet vermeld is in de lijst, aangezien ieder verborgen gebrek dat de verkochte zaak ongeschikt maakt voor het gebruik waartoe het bestemd is, als koopvernietigend kan worden aanzien.¹¹⁷

¹⁰⁹ F. VRANKEN, *APR Koopvernietigende gebreken (huisdieren)*, Mechelen, APR Masui, 1954, 35.

¹¹⁰ F. VRANKEN, *APR Koopvernietigende gebreken (huisdieren)*, Mechelen, APR Masui, 1954, 38-39.

¹¹¹ Art. 1 Wet van 25 augustus 1885 die de wetgeving betreffende de koop vernietigende gebreken herzielt, BS 28 augustus 1885.

¹¹² KB van 24 december 1987 betreffende de koopvernietigende gebreken bij de verkoop of ruiling van huisdieren, BS 14 januari 1988, 1988016004, 484.

¹¹³ R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 86.

¹¹⁴ Vred. Westerlo, 24 juni 2009, *T. Vred*, 2009, ...

¹¹⁵ Vred. Hasselt, 15 december 2004, *R.W.* 2006-07, nr. 18, 777-778.

¹¹⁶ Rb. Leuven, 18 november 1965, *R.W.* 1965-66, 1406.

¹¹⁷ Rb. Turnhout 2 januari 1992, *Turnh. Rechtsl.* 1994-95, 28 in R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 90-91.

Het staat de partijen steeds vrij door bijzondere overeenkomsten van de bepaling van artikel 1 Wet van 25 augustus 1885 af te wijken door de vrijwaringsplicht van de verkoper bij beding uit te breiden tot gebreken die zonder dergelijk beding niet koopvernietigend zouden zijn.¹¹⁸

Bovendien werd in een vonnis van 18 maart 2014 van de vrederechter in Geel duidelijk dat katten net als honden en paarden die door consumenten bij een professionele verkoper gekocht worden vallen onder de wettelijke verplichting van twee jaar garantie door een professionele verkoper.¹¹⁹ Dit leidde ertoe dat zowel de verkoopprijs als de gemaakte kosten integraal moesten worden terugbetaald door de verkoper van een geïnfecteerde jonge kat.¹²⁰ Het is dan absoluut noodzakelijk dat de bevoegde rechter nagaat of het een beroepsfokker of beroepsverkoper betreft, dan wel een hobbyfokker of occasionele verkoper.¹²¹ Ook een hond werd bestempeld als een consumptiegoed in de zin van art. 1649bis, §1, 3° van het Burgerlijk Wetboek wanneer er zich enkele dagen na de aankoop een chronische epileptische aandoening uitte. De professionele verkoper werd uiteindelijk veroordeeld tot het betalen van een schadevergoeding voor de gemaakte kosten en het toestaan van een prijsvermindering op de verkoopprijs van de hond.¹²² Wanneer zich een ziekte voordoet in de eerste zes maanden na de verkoop geldt het vermoeden dat de ziekte aanwezig was bij de verkoop en is het aan de verkoper om te bewijzen dat dit niet het geval was onder artikel 1649quater, §4 van het Burgerlijk Wetboek. Dit leidde tot een veroordeling tot gehele terugbetaling van de aankoopprijs, een schadevergoeding voor de gemaakte kosten en een morele schadevergoeding na het overlijden van een hond twee weken na de aankoop.¹²³ Bij de verkoop van huisdieren als consumptiegoederen krijgen deze bepalingen voorrang op bovengenoemde Wet van 1885. Zo werd gesteld dat de verkoop van een rijpaard, wanneer uit de concrete omstandigheden bleek dat de verkoper regelmatig paarden verhandelt, ontbonden werd met wederzijdse restitutie, nadat bleek dat het paard was aangetast door een gebrek dat het ongeschikt maakte voor het paardrijden. Dit bewijs mag eveneens geleverd worden met een eenzijdig verslag van de dierenarts van de koper.¹²⁴

De wet van 25 februari 1991 op de Productaansprakelijkheid¹²⁵ sluit in artikel 2 de "producten van landbouw, van de veefokkerij, van de jacht en van de visserij" uit van de toepassing van deze wet "tenzij ze een eerste verwerking of bewerking hebben ondergaan". Het is met andere woorden dus toch mogelijk om de handel in exotische dieren of kleine huisdieren die niet tot de veefokkerij behoren te beoordelen aan de hand van de Wet op de Productaansprakelijkheid.¹²⁶ Zo werd de verkoop van een dier dat bestemd was om te worden geslacht voor het verbruik vernietigd toen de openbare dienst het dier afkeurde voor menselijke consumptie wegens de vaststelling van een inspuiting met hormonen. Hier werd gebruik gemaakt van artikel 5 van de Wet op de

¹¹⁸ Vred. Brussel, 30 april 1949, *R.W.* 1948-49, 1264.

¹¹⁹ A. GODFROID, "Consumenten laten rechten te weinig gelden bij aankoop van een dier", *Juristenkrant* 2014, afl. 287, 4-5.

¹²⁰ GwH 13 februari 2014, nr. 28/2014; Vred. Geel, 18 maart 2014, onuitg.

¹²¹ Hvc 21 januari 2010, nr. C.08.0482.N/1, D.T. t. Q.G en M.T.

¹²² Antwerpen, 29 april 2013, *R.W.* 2014-15, nr. 27, 7 maart 2015.

¹²³ Vred. Hoogstraten, 14 februari 2012, *Juristenkrant* 2012, nr 251, 13 juni 2012 1-4; Kh. Turnhout, 5 juni 2014, *NjW* 2014, 950.

¹²⁴ Rb. Dinant, 16 oktober 2013, *JLMB* 2014, afl. 5, 237.

¹²⁵ Wet van 25 februari 1991 betreffende de aansprakelijkheid voor producten met gebreken, *BS* 22 maart 1991, 1991009354, 5884.

¹²⁶ R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 87.

Productaansprakelijkheid dat stelt dat een product, dat een eerste bewerking heeft ondergaan, gebrekkig is wanneer het niet de veiligheid biedt die men gerechtigd is te verwachten, alle omstandigheden in aanmerking genomen.¹²⁷

Als er voor de bewaring in de tijdspanne tussen de onderhandeling en het ogenblik dat de nieuwe eigenaar zijn dier komt ophalen kosten gemaakt werden voor het in leven houden van het dier, bijvoorbeeld medicatie, verzorging, voeding, *et al.* vallen deze kosten op de schouders van de koper, aangezien de verkoper na de overeenkomst nog louter bezitter is van het dier. Bijgevolg kan hij terugvallen op artikelen 549 en 550 Burgerlijk Wetboek, waardoor hij moet trachten de tijdspanne tussen de verkoop en de levering zo kort mogelijk te houden en de kosten zo laag mogelijk te houden. In deze periode mag de verkoper ook de vruchten die het dier voortbrengt houden, indien hij te goeder trouw bezitter is. Daarenboven gaat het risico reeds over naar de nieuwe eigenaar bij de overeenkomst en zal de schade door sterfte volledig ten laste van de koper vallen onder artikel 1138 van het Burgerlijk Wetboek: '*Res perit domino*'. Op dit principe zijn echter uitzonderingen te vinden, zoals onder meer wanneer het dier sterft ten gevolge van een besmettelijke ziekte. Dan geldt artikel 1302 Burgerlijk Wetboek en wordt de verkoper geacht eigenaar te zijn gebleven. In Frankrijk daarentegen geldt in de handel met levende dieren dat de verkoper opdraait voor de tegenslag die eventueel tussen de verkoop en de levering plaatsvindt, aangezien hier de levering niet als een resultaatsverbintenis wordt bekeken. Alleen indien de verkoper kan bewijzen dat het dier gestorven is ondanks de beste zorgen wordt bovenstaande basisregel toegepast.¹²⁸

De koper heeft de keuze, wanneer een dier, gekocht met de intentie het te slachten, ongeschikt blijkt voor het verbruik, om ofwel de vernietiging van de koop te vorderen op basis van de wet betreffende de koopvernietigende gebreken, ofwel het vragen van de nietigheid van de verkoop op basis van het gemeen recht van artikel 1641 e.v. Burgerlijk Wetboek.¹²⁹ Er is echter geen sprake van dwaling onder artikel 1110 Burgerlijk Wetboek, en dus vernietiging van de koopovereenkomst als het slachtvee wel geschikt is voor het gebruik, maar enkel een minderwaarde vertoont, aangezien er een discordantie vereist is tussen de werkelijke wil van de koper en de verklaarde wil met betrekking tot het voorwerp van de koopovereenkomst.¹³⁰ Dit is eveneens niet het geval wanneer een paard op het ogenblik van de verkoop een gebrekkige gezondheid blijkt te hebben. Wel is dit een gebrek aan de zaak.¹³¹ Wanneer de koper van een koe de ontbinding op grond van verborgen gebreken niet kan vorderen, aangezien deze bij de verkoop van huisdieren slechts mogelijk is in de door het K.B. opgelijste gevallen, is het nog altijd mogelijk een eis tot nietigverklaring in te stellen op grond van dwaling of bedrog.¹³²

¹²⁷ Gent 25 oktober 1994, *R.W.* 1996-97, 982; err. *R.W.* 1996-97, 1144.

¹²⁸ R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 89-90.

¹²⁹ Brussel 23 maart 1985, *R.W.* 198, 4-1985, 685, noot.

¹³⁰ Kh. Hasselt, 20 november 1991, *Limb. Rechtsl.* 1994, 102, noot.

¹³¹ Vred. Brussel, 31 december 1949 *J.T.* 1950, 73, noot.

¹³² Vred. Herve, 15 mei 1990, *T. Vred.* 1990, 421; Kh. Luik, 22 oktober 1974, *B.R.H.* 1975, 540, noot R. DEBACKER. In dit vonnis was er wel sprake van een culpa in contrahendo aangezien de verkoper van runderen wist dat deze opgefokt waren met hormonale substanties. Bovendien was de overeenkomst in elk geval nietig ingevolge art. 1 K.B. 28 mei 1973 betreffende vlees, vet en slachtafval, alsook vlees van gevogelte en eetbare slachtafval van gevogelte die residue van stoffen met hormonale of antihormonale werking bevatten.

Na het onderzoeken van de koopovereenkomsten met betrekking tot dieren en alle mogelijke gevolgen van deze overeenkomsten, kunnen we dus concluderen dat dieren in deze volledig beschouwd worden als lichamelijk roerende goederen. Zodoende is elke algemene regeling ook van toepassing op de verkoop van dieren. Daarnaast heeft de wetgever omwille van de specifieke aard van deze goederen een specifieke wetgeving ingevoerd aangaande de koopvernietigende gebreken bij dieren. Deze wetgeving is van toepassing naast de gemeenrechtelijke bepalingen.

IV.6.F VEEPACHT

Artikel 1711 van het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat de veepacht de huur van dieren is, waarbij de winst verdeeld wordt tussen de eigenaar en degene aan wie hij de dieren toevertrouwt. Deze rechtsfiguur is een bijkomende implicatie van het feit dat dieren als rechtsobjecten worden gezien, aangezien het slechts mogelijk is een pachtovereenkomst te sluiten over een aantal zaken. In enkele oude artikelen uit het burgerlijk wetboek wordt deze rechtsfiguur verder uitgewerkt.

Volgens artikel 1800 van het Burgerlijk Wetboek is de veepacht een contract om andermans vee te verzorgen, te bewaken en te voeden, onder de overeengekomen voorwaarden. Bovendien kan men alle soorten van dieren in veepacht geven, zowel deze die voor de fokkerij bedoeld zijn, als deze die voor de landbouw of de handel bedoeld zijn.¹³³ Het Burgerlijk Wetboek deelt deze veepacht op in verschillende soorten zoals de eenvoudige of gewone veepacht, de veepacht bij helften wat een vennootschap inhoudt, de veepacht gegeven aan de pachter of aan de deelpachter en de oneigenlijke veepacht.¹³⁴ Deze verschillende soorten veepacht worden verder uitgewerkt in de artikelen 1804 tot 1831 van het Burgerlijk Wetboek. Gelet op het feit dat er nauwelijks vonnissen of arresten kunnen gevonden worden met betrekking tot dit onderwerp, kan ik stellen dat veepacht in de praktijk amper voorkomt of ten minste zelden juridische betwistingen oplevert. GIELEN geeft hiervoor als verklaring dat integratie alomtegenwoordig is in de industriële veeteelt en men dus veel met maatcontracten werkt. Zo speelt de Wet van 1 april 1976 betreffende de verticale integratie in de sector van de dierlijke productie hier een essentiële rol.¹³⁵

IV.6.G VRUCHTGEBRUIK EN HUUR

Artikel 578 van het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat het recht van vruchtgebruik het recht is om van een zaak waarvan een ander de eigendom heeft, het genot te hebben, zoals de eigenaar zelf, maar onder verplichting om de zaak zelf in stand te houden. Dit recht wordt gevestigd door de wet of door de wil van de mens¹³⁶, en dit zuiver en eenvoudig, of voor bepaalde tijd, of onder een voorwaarde.¹³⁷ Volgens artikel 581 kan vruchtgebruik worden gevestigd op "*alle soorten van roerende of onroerende goederen*", bijgevolg dus ook op dieren die in ons recht als lichamelijke

¹³³ Art. 1802 Burgerlijk Wetboek.

¹³⁴ Art. 1801 Burgerlijk Wetboek.

¹³⁵ Wet van 1 april 1976 betreffende de verticale integratie in de sector van de dierlijke productie, BS 1 mei 1976, 1976040111, 5647; R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 91-92.

¹³⁶ Art. 579 Burgerlijk Wetboek.

¹³⁷ Art. 580 Burgerlijk Wetboek.

roerende zaken worden gezien. Het is wel vereist dat dit recht van vruchtgebruik een bepaalde en herkenbare zaak tot voorwerp heeft die bovendien in de handel is, zoals doorgaans voor dieren het geval is. Aangezien het vruchtgebruik als zakelijk recht het karakter aanneemt van de zaak waarop het gevestigd is, zullen we in dit geval spreken van een roerend zakelijk recht.¹³⁸ Het vruchtgebruik kan zowel worden gevestigd op enkelvoudige als op samengestelde zaken of algemeenheden, met andere woorden op een enkel dier of op een volledige kudde.¹³⁹ Of zoals De Brabandere het zeer toepasselijk stelde in de *Répertoire Notarial*: "*L'usufruit peut donc s'exercer sur les biens mobiliers et immobiliers, sur les biens corporels et incorporels, sur une fraction d'un patrimoine ou sur la totalité de ce patrimoine, sur un bien isolé (animal, par exemple) ou sur un ensemble (troupeau).*"¹⁴⁰

Als vruchtgebruiker heeft men zowel recht op de arbeid en de diensten die deze dieren kunnen voorzien als op de producten die zij voortbrengen, bijvoorbeeld melk, wol, eieren, honing, huiden, afstammelingen of mest. Indien het vruchtgebruik slaat op een enkelvoudige zaak, of in dit geval één of meer bepaalde dieren, dan wordt de vruchtgebruiker geacht deze dieren terug te geven in de staat waarin ze zich bevinden op het moment van de teruggave, tenzij een slechtere staat aan de vruchtgebruiker toe te schrijven is. Bij een toevallig verlies, dat dus niet te wijten is aan de fout van de vruchtgebruiker, is hij van zijn plicht tot teruggave bevrijd en zal hij dus niet gehouden zijn dit dier te vervangen, noch de geschatte waarde ervan te vergoeden, zoals ook wordt gesteld door art. 615 BW.¹⁴¹

Indien het recht van vruchtgebruik echter slaat op een algemeenheid, zoals in dit geval een volledige kudde, mag de vruchtgebruiker niet over de kudde beschikken aangezien hij de substantie van de zaak zelf in stand moet houden, maar kan hij de versleten oude dieren wel vervreemden op voorwaarde dat hij deze vervangt met de jongen, zodat het aantal dieren in de kudde gelijk blijft. Dit is namelijk evenzeer in het voordeel van de blote eigenaar.¹⁴² Artikel 616 van het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat in geval van een totaal verlies van de kudde door een ongeval of ziekte, zonder een fout van de vruchtgebruiker, de schade voor rekening van de eigenaar komt. De vruchtgebruiker is door toeval bevrijd en is alleen gehouden de huiden of de waarde ervan te vergoeden. Ditzelfde geldt ook voor het vlees of de beenderen indien zij enige noemenswaardige waarde hebben.¹⁴³ Volgens lid 2 is de vruchtgebruiker wel gehouden het aantal gestorven dieren met jongen te vervangen indien de kudde slechts gedeeltelijk verloren gaat. De vruchtgebruiker dient zelf het bewijs te leveren dat dit verlies niet het gevolg is van een door hem gemaakte fout.¹⁴⁴

¹³⁸ P. CARLIER en K. VERHEYDEN, *Vruchtgebruik*, Antwerpen, Standaard, 1998, 29-30.

¹³⁹ H. DE PAGE, *Traité élémentaire de droit civil Belge*, VI, *Les biens*, Brussel, Bruylant, 1953, 166-167; R. DEKKERS, *Handboek Burgerlijk Recht*, II, *Zakenrecht – zekerheden – verjaring*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 184-185; E. VAN ARENBERGH, *Traité de l'usufruit*, Brussel, Larcier, 1936, 68-72.

¹⁴⁰ A. DE BRABANDERE, "Usufruit, Usage, Habitation" in *Répertoire Notarial*, II, *Les Biens*, Brussel, Larcier, 1977, nr. 35, 46.

¹⁴¹ A. DE BRABANDERE, "Usufruit, Usage, Habitation" in *Répertoire Notarial*, II, *Les Biens*, Brussel, Larcier, 1977, nr. 93, 60.

¹⁴² F. LAURENT, *Principes de droit civil*, VI, *De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 519.

¹⁴³ A. KLUYSKENS, *Beginselen van Burgerlijk Recht*, V, *Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 203.

¹⁴⁴ A. DE BRABANDERE, "Usufruit, Usage, Habitation" in *Répertoire Notarial*, II, *Les Biens*, Brussel, Larcier, 1977, nr. 94, 61; A. KLUYSKENS, *Beginselen van Burgerlijk Recht*, V, *Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 204.

Alle goederen die in de handel zijn kunnen het voorwerp uitmaken van een huurovereenkomst volgens artikel 1128 van het Burgerlijk Wetboek. Aangezien dieren vandaag als rechtsobjecten gezien worden is het mogelijk een huurcontract met hen als voorwerp te sluiten. Deze praktijk zijn we veel in de paardensport waar wedstrijdpaarden voor zeer korte periodes van enkele wedstrijden tot jarenlange periodes verhuurd worden. Dit wordt vooral gebruikt voor paarden die men na hun sportcarrière nog wil inzetten voor de fokkerij.

IV.7 TUSSENCONCLUSIE

Na een uitgebreide uitleg van het onderscheid tussen een rechtssubject en een rechtsobject en het toepassen van deze eigenschappen op dieren, kan er geconcludeerd worden dat dieren vandaag nog steeds zaken zijn, al dan niet van een speciale categorie. Verschillende filosofische overwegingen, die vaak de voorbode zijn van veranderingen in wet- of regelgeving, hebben voorlopig nog geen vermogensrechtelijke gevolgen.

Hieruit komt voort dat dieren lichamelijk roerende zaken zijn, die onder bepaalde omstandigheden en na het voldoen van bepaalde voorwaarden eveneens onroerend kunnen worden door bestemming. Een aloude bepaling uit het Burgerlijk Wetboek regelt deze specifieke toepassing van *accessorium sequitur principale* voor landbouwdieren. De voorlopig vergeefse poging van DEFRAIGNE om het Burgerlijk Wetboek te laten wijzigen en dieren te beschouwen als een aparte categorie van zaken ten spijt, werd er vervolgens gekeken naar de praktische implicaties van deze kwalificatie. Als rechtsobject kan het dier het voorwerp uitmaken van een overeenkomst of een zakelijk recht. Na het bestuderen van onder andere het eigendomsrecht over dieren en enkele mogelijke beperkingen hierop, de eigendomsoverdracht via koopovereenkomst, het pachten en huren van dieren, het vestigen van een recht van vruchtgebruik op dieren en de aansprakelijkheid voor dieren kunnen we concluderen dat er nauwelijks verschil is wat de toepassing van deze rechtsfiguren op dieren betreft in vergelijking met de toepassing op andere lichamelijk roerende zaken. Op bepaalde punten heeft de wetgever het wel nodig geacht specifieke regelgeving te creëren, terwijl op andere vlakken het standaard regime onverkort van toepassing blijft. Dit versterkt enkel de conclusie dat dieren in ons recht compleet behandeld worden als zaken, die weliswaar op bepaalde vlakken hun belangen beschermd zien door specifieke dierenbeschermingswetgeving.

V. RECHTSVERGELIJKEND PERSPECTIEF

V.1 INLEIDING

Na het beschrijven van de plaats die het dier in het Belgisch vermogensrecht heeft, en de implicaties hiervan te onderzoeken, zal in dit deel gekeken worden hoe deze kwestie behandeld wordt in de naburige rechtsstelsels van Nederland en Frankrijk. Wederom zal er eerst onderzocht worden welke vermogensrechtelijke status het dier in beide landen heeft om vervolgens te kijken wat de implicaties hiervan zijn. Aan de hand van de evolutie en de stand van zaken in deze landen, zal er gekeken worden wat hieruit de belangrijkste lessen voor België kunnen zijn.

V.2 NEDERLAND

V.2.A HET DIER ALS GOED

Ook in Nederland staat tegenover het rechtssubject, degene aan wie het recht toekomt, het rechtsobject, degene waarop het recht betrekking heeft. Deze rechtsobjecten bevatten ruim gesteld alle goederen volgens artikel 3:1 van het Nederlands Burgerlijk Wetboek. Het Nederlands Burgerlijk Wetboek maakt echter een uitdrukkelijk onderscheid tussen goederen, als vermogensbestanddelen in het algemeen met inbegrip dus ook van zaken, zakelijke rechten, vorderingsrechten, octrooirechten, auteursrechten en lidmaatschapsrechten én zaken. Zaken vormen dus ook een onderdeel van de goederen en worden door artikel 3:2 gedefinieerd als *“ieder deel der stoffelijke natuur dat aan de macht van de mens kan worden onderworpen, voor hem van waarde is en volgens verkeersopvattingen als een geïndividualiseerd geheel kan worden beschouwd.”*¹⁴⁵ Menselijke producten, zelfs indien buiten het lichaam geconcipeerd kunnen nooit aangemerkt worden als zaak in de zin van artikel 3:2. Dergelijke producten kunnen niet als zaak worden beschouwd en dus ook nooit het voorwerp uitmaken van eigendom.¹⁴⁶ Dit staat in contrast met hoe het dier in het Nederlandse goederenrecht bekeken wordt. Blijkens art. 19 Boek 5 Burgerlijk Wetboek is een dier een rechtsobject. Het kan slechts voorwerp zijn van rechten en plichten ten opzichte van natuurlijke en rechtspersonen. Eigen subjectieve rechten komen het dier in dit rechtsstelsel niet toe, net zoals in België.¹⁴⁷

Artikel 3:3 van het Burgerlijk Wetboek stelt dat alleen de grond en hetgeen ermee verenigd is als onroerend goed beschouwd wordt. Roerend daarentegen zijn alle zaken die niet onroerend zijn. In tegenstelling tot in het oude Burgerlijk Wetboek wordt er dus geen opsomming of definitie voorzien voor roerende goederen en vormen ze gewoon de restcategorie. Bijgevolg kunnen we stellen dat dieren roerende goederen zijn.¹⁴⁸ In het verleden kende men in Nederland een specifieke categorie van *hulpzaken* in artikel 563 van het oude Burgerlijk Wetboek.¹⁴⁹ Dit was een bepaling die equivalent was aan de in België en Frankrijk bestaande onroerendmaking door bestemming.¹⁵⁰ De goederen die in principe roerend van aard waren, zoals dieren, konden door hun bestemming geacht worden onroerend te zijn. De voorwaarden bestonden erin dat de zaak volgens verkeersopvattingen bestemd moest zijn om een bepaalde hoofdzaak duurzaam te dienen zonder daarvan een bestanddeel te zijn en dat deze zaak door haar vorm als zodanig was te herkennen. De eigenaar van de roerende zaak moest ook eigenaar zijn van de onroerende zaak. De belangrijkste implicatie was dat deze zaken dan beide zouden vallen onder de hypotheek van de hoofdzaak. Dit is in het nieuwe Burgerlijk Wetboek vervangen door de mogelijkheid van het vestigen van een bijzonder stil pandrecht, zoals in artikel 3:237, op deze roerende zaken met het

¹⁴⁵ F.H.J. MIJNEN en P. DE HAAN, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen Goederenrecht*, Deventer, W.E.J. Tjeenk, 2001, 42.

¹⁴⁶ F.H.J. MIJNEN en P. DE HAAN, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen Goederenrecht*, Deventer, W.E.J. Tjeenk, 2001, 48.

¹⁴⁷ D. BOON, “Over het dier als rechtssubject”, in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 65.

¹⁴⁸ F.H.J. MIJNEN en P. DE HAAN, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen Goederenrecht*, Deventer, W.E.J. Tjeenk, 2001, 70.

¹⁴⁹ H.F.A. VÖLLMAR, *Nederlandsch Burgerlijk Recht, II/1, Zakenrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1941, 15-21.

¹⁵⁰ Art. 524 Burgerlijk Wetboek; Art. 524 Code Civil.

beding dat deze zaken zullen geëxecuteerd worden met het verhypothekerde goed volgens de voor hypotheek geldende regels. Deze regeling bevindt zich in artikel 3:254 van het Burgerlijk Wetboek.¹⁵¹ Op dit vlak kunnen we dus stellen dat er een groot verschil is met België, waar onroerendmaking door bestemming nog de gewone regeling is. Nederland is hiermee reeds tegemoet gekomen aan de kritiek die verscheidende rechtsgeleerden in België reeds hadden over de juridische fictie van de onroerendmaking door bestemming, *cf. supra*.

Een kudde dieren kan gezien worden als een feitelijke algemeenheid van goederen, een *universitas facti*. Dit is een hoeveelheid roerende zaken die in het economische verkeer als eenheid wordt beschouwd, en deze eenheid blijft ook als zodanig bestaan wanneer de onderdelen ervan wisselen. Maar echte goederenrechtelijke gevolgen worden hieraan niet toegekend. Wanneer een schaap van de ene kudde in de kudde van een andere eigenaar verdwijnt, blijft dit schaap gewoon eigendom van de oorspronkelijke eigenaar.¹⁵²

Bovendien lijkt het belangrijk toe te voegen dat net zoals in België kalveren van koeien, zaken zijn en de natuurlijke vruchten van een andere zaak uitmaken. Dit heeft gevolgen voor zakelijke rechten zoals het recht op vruchtgebruik.¹⁵³ Maar bij dieren is hieromtrent niet altijd duidelijkheid. Volgens de Hoge Raad zijn kuikens naar verkeersopvatting geen vruchten van hun moederkippen in het geval het gaat om aan een kuikenbroederij geleverde eieren die in een broedmachine van die boerderij zijn uitgebroed.¹⁵⁴

V.2.B MATE VAN RECHTSSUBJECTIVITEIT

Zoals hoger reeds werd gesteld is een dier in Nederland uitdrukkelijk een rechtsobject krachtens artikel 5:19 van het Burgerlijk Wetboek. In tegenstelling tot een rechtssubject komen een dier dus geen eigen subjectieve rechten toe.

Volgens Nederlands Professor Dierenrechten DIRK BOON gaat de absolute tegenstelling tussen rechtssubjecten en rechtsobjecten niet meer op. Volgens hem is er eerder sprake van een mate van rechtssubjectiviteit, en wel in tweeërlei opzicht. Niet alle belangen van een rechtssubject zijn subjectieve rechten, enkel deze die in een rechtssysteem erkend zijn als rechtsbelangen. Zo is er het eigendomsrecht. Dit wordt van oudsher al bekeken als een subjectief, absoluut en zakelijk recht. In dit geval heeft het rechtssubject het subjectieve recht van eigendom, wat betekent dat het het genot heeft op deze eigendom en dat alle andere rechtssubjecten zich van inbreuken op deze eigendom dienen te onthouden. Daarenboven staan de eigenaar juridische middelen ter beschikking om zijn subjectieve recht uit te oefenen, te beschermen en te handhaven.

¹⁵¹ F.H.J. MIJNEN en P. DE HAAN, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen Goederenrecht*, Deventer, W.E.J. Tjeenk, 2001, 56-57; J.C. VAN DER STEUR, *Grenzen van rechtsobjecten: een onderzoek naar de grenzen van objecten van eigendomsrechten en intellectuele eigendomsrechten*, Leiden, Kluwer, 2003, 66-67.

¹⁵² F.H.J. MIJNEN en P. DE HAAN, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen Goederenrecht*, Deventer, W.E.J. Tjeenk, 2001, 58-59.

¹⁵³ Deze komen in geval van een recht van vruchtgebruik op de koe dus toe in volle eigendom aan de vruchtgebruiker.

¹⁵⁴ HR 24 maart 1995, NJ 1996, 158 (WMK), AA 1995, 705; H.J. SNIJDERS, *Goederenrecht*, Deventer, Kluwer, 2007, 24.

Het streven van individuen en groepen rechtssubjecten om hun belangen te laten verworden tot subjectieve rechten is inherent aan de rechtsontwikkeling. In het Romeinse Recht betekende de *emancipatio* de verandering van status van een kind van rechtsobject, in de hand van de *pater familias*, tot die van rechtssubject, als volwassene, onafhankelijk.¹⁵⁵ Naarmate men meer of minder rechtsbelangen heeft is men in meer of mindere mate rechtssubject volgens BOON. De mate van rechtssubjectiviteit is ingegeven door het aantal rechtsbelangen; BOON bespreekt hiertoe twee voorbeelden. Enerzijds een demente bejaarde in een verzorgingstehuis zonder familie of vermogen. Deze zal slechts rechtsbelangen hebben van de meest fundamentele aard, zoals bescherming van de gezondheid, de eer en de goede naam. Anderzijds is er de dictator die zelf bepaalt hoe het recht in zijn land functioneert en dus ook zelf bepaalt dat al zijn belangen tevens subjectieve rechten zijn.¹⁵⁶

Volgens BOON bestaat er ook een tweede mate van rechtssubjectiviteit in het doorbreken van het onderscheid tussen rechtsobjecten en rechtssubjecten. Bijvoorbeeld een slaaf in het latere Romeinse Rijk was vaak tegelijk een rechtsobject, aangezien zijn arbeidsprestatie het voorwerp van eigendom was van de *pater familias*, en rechtssubject, aangezien hij in die periode ook drager was van bepaalde rechten, zo mochten slaven een eigen gezin stichten en een eigen vermogen bezitten. Deze redenering volgend zou men kunnen argumenteren dat een dier in beperkte mate rechtssubject kan zijn, evenwel slechts voor zover het eigen belangen heeft. Door de erkenning dat deze belangen subjectieve rechten zijn, kan een dier enerzijds eigendom zijn van een mens, en dus rechtsobject zijn, en anderzijds drager zijn van een aantal subjectieve rechten, en dus deels rechtssubject zijn.¹⁵⁷

PH.A.N. HOUWING heeft reeds in 1939 in zijn proefschrift de rechtssubjectiviteit ontleed. Hij stelde hierin: "*Rechtssubject is hij aan wien de in het subjectieve recht gelegen mogelijkheid van voordeel en de deze mogelijkheid mede beschermende actie toekomen alsmede aan wien het uit de objectief mogelijke voordelen door zijn wettelijken vertegenwoordiger te kiezen voordeel toekomt en aan wiens wettelijken vertegenwoordiger de dit voordeel mede beschermde actie toekomt.*"¹⁵⁸ Hij verklaarde dus dat het objectieve recht alleen verplichtingen schept en dat de mogelijkheden tot voordeel, die gezien worden als de keerzijde van deze plichten, de subjectieve rechten vormen. Volgens hem is er een onderscheid tussen belang en actie. Enkel deze beide samen vormen het subjectieve recht. Het is mogelijk dat het belang, als zijnde de mogelijkheid tot voordeel, bij de ene kan liggen, terwijl de actie voor hetzelfde belang aan een ander toekomt. Dit kan men evenzeer op dieren afstemmen. De inhoud en het doel van een subjectief recht kunnen bij het dier liggen, terwijl de mogelijkheden tot rechtsbescherming zelfstandig bij hun vertegenwoordigers zijn gelegd. Deze groep van vertegenwoordigers moet zich dus bewust zijn van de belangen en noden van het dier als vertegenwoordigde en moet deze zelfstandig interpreteren. Zodoende zou men deze rol kunnen toekennen aan bepaalde private dierenrechtenorganisaties of overheidsinstanties

¹⁵⁵ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 65.

¹⁵⁶ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 66.

¹⁵⁷ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 66.

¹⁵⁸ PH.A.N. HOUWING, *Subjectief recht, rechtssubject, rechtspersoon*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1939, 51.

met dezelfde functie.¹⁵⁹ Hieruit concludeert Houwing dat er in twee opzichten sprake is van rechtssubjectiviteit. Naargelang het individu minder of meer belangen heeft, heeft het weinig of veel corresponderende subjectieve rechten. Anderzijds staat het hebben van subjectieve rechten er niet aan in de weg dat een individu tevens een rechtsobject is.¹⁶⁰ Het uiteenzetten van deze mogelijke subjectieve rechten en belangen is een onderzoek op zich en werd dat ook niet verder uiteengezet in deze scriptie.

Hieruit kan dus voorlopig geconcludeerd worden dat dieren in Nederland, net zoals in België lichamelijk roerende goederen en rechtsobjecten zijn. Maar de lokroep voor de toekenning van bepaalde rechten, en alsmede ook de erkenning van het dier als rechtssubject, zij het slechts gedeeltelijk, is in Nederland luider dan in België.

V.2.C DE WET OP DE DIEREN

In Nederland was in 1886 in het Wetboek van Strafrecht reeds een bepaling te vinden die de mishandeling van dieren strafbaar stelde. Maar alhoewel dit het tegendeel doet vermoeden, werden de eigenbelangen van dieren hiermee rechtens niet erkend. Deze bepaling vond zijn grondslag enkel in een inbreuk op de subjectieve rechten van mensen, namelijk via een kwetsing van de zedelijke gevoelens van mensen, en werd daarom ook opgenomen tussen de delicten tegen de zeden.¹⁶¹ Dit werd ook duidelijk in het feit dat er hogere straffen stonden op het in het openbaar plegen van deze zelfde misdrijven. Bovendien moest er een opzettelijke wreedheid worden bewezen, wat uiteraard leidde tot een terughoudendheid in de rechtspraak. Zo was het bijvoorbeeld geen mishandeling als men twee katten tegen de straatstenen doodsloeg als dit gericht was op het winnen van kattenvellen en niet op een wreed behandelen van een dier op zich. Er werd met andere woorden geen juridisch gewicht aan het dier zelf toegekend.¹⁶²

Vanaf 1920 heeft men deze strenge opvatting vervangen door een definitie van dierenmishandeling gebaseerd op een belangenafweging tussen mens en dier. Met een wetswijziging werd strafbaar gesteld "*het zonder redelijk doel en met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, opzettelijk een dier pijn of letsel veroorzaken of de gezondheid benadelen*". Hoewel dit in de praktijk geen verschil bracht, is deze bepaling zeer lang blijven bestaan.¹⁶³

¹⁵⁹ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 67; **Contra** C. PARMENTIER, *De luis in de pels: de dubieuze moraal van de dierenrechtenorganisaties*, Leuven, Van Halewyck, 2003, 165-169. PARMENTIER stelde dat deze dierenrechten enkel de drijfveer zijn van mensen die hun eigen welzijn en hun eigen belangen boven dat van anderen willen plaatsen. Deze dierenrechten zijn met andere woorden net egoïstische rechten van mensen.

¹⁶⁰ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 68.

¹⁶¹ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 68.

¹⁶² D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 69.

¹⁶³ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 69.

Pas in een nota getiteld 'Rijksoverheid en dierenbescherming'¹⁶⁴ uit 1981 werd betoogd op basis van een gedragsonderzoek dat dieren eigenbelangen hebben, als in een eigen intrinsieke waarde. Via deze theorie kon het zedelijkheidsbeginsel in de dierenbeschermingswetgeving worden verlaten. Vanaf de formele goedkeuring van deze nota in het parlement in 1981 worden dieren in Nederland beschermd omdat ze eigen belangen hebben.¹⁶⁵ Echter bleek er in de praktijk nog niet veel vooruitgang in de juridische bescherming van dieren. Sinds de jaren tachtig is het mogelijk gebleken dat men als dierenrechtenorganisatie in kortgeding derden konden aanspreken omtrent de verkeerde behandeling van dieren. Dit kwam voor het eerst tot uiting in het Nieuwe Meer-arrest¹⁶⁶, een arrest dat voor het eerst uiteenzette wanneer een organisatie in haar belang geschaad werd in het licht van het maatschappelijk doel uit haar statuten. Momenteel is deze mogelijkheid van rechtsbescherming te vinden in artikel 3:305a van het Burgerlijk Wetboek. Zodoende is het mogelijk bepaalde manieren van handelen op te leggen of andere te verbieden. Het is niet mogelijk via deze weg schadevergoeding toe te kennen aan de organisatie die voor dit algemeen belang opkomt. Deze werkwijze is een indicatie van het feit dat dieren nog geen rechtssubjecten zijn, want indien erkend zou zijn dat ze eigen rechtsbelangen zouden hebben, dan zouden dierenbeschermingsorganisaties kunnen optreden in de hoedanigheid van vertegenwoordiger van deze dieren, terwijl ze nu slechts derden kunnen aanspreken omdat ze een belang van de vereniging zelf geschaad wordt gezien hun doel de bescherming van dieren is.¹⁶⁷

Op 19 mei 2011 werd na jarenlange voorbereiding in het Nederlands parlement een nieuwe wet ingevoerd, nl. de Wet op de Dieren.¹⁶⁸ In de memorie van toelichting vindt men duidelijk de beweegredenen voor de invoering van deze nieuwe wet. Aangezien enerzijds de meeste dieren een belangrijke economische factor zijn, ze worden gefokt, verzorgd, gevoederd, getransporteerd, verhandeld en geslacht, kunnen ze als dragers van ziekten onder omstandigheden een risico vormen voor de gezondheid van de mens en de kwaliteit van ons voedsel. En aangezien anderzijds een groot aantal dieren wordt gehouden als gezelschap kunnen we niet ontkennen dat ze een belangrijke plaats innemen in het leven van de mens. De houder en aanbieders van deze dieren, of dat nu gezelschapsdieren of landbouwhuisdieren betreft, zijn dan ook als eerste verantwoordelijk voor deze dieren. Er ontstaat een maatschappelijk besef dat het noodzakelijk is respectvol met dieren om te gaan omwille van de eigenheid en integriteit van het dier. Zo erkent men de intrinsieke waarde van het dier. Aangezien de wijze waarop eenieder zijn verantwoordelijkheid jegens het dier invult afhankelijk is van de tijdsgeest en dus niet eenduidig, heeft de overheid verschillende regels en wetten moeten uitvaardigen om hun welzijn te beschermen.¹⁶⁹ De bedoeling van deze nieuwe wet was dan ook om al deze regels te bundelen en te uniformeren. Zo werden de regels gesteld bij of krachtens de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, de

¹⁶⁴ Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming, brief van de Staatssecretaris van CRM 6 juli 1981, Kamerstukken II, 1980-1981, 16 966, nr. 2.

¹⁶⁵ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 69.

¹⁶⁶ HR, 27 juni 1986, NJ 1987, 743.

¹⁶⁷ D. BOON, "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, (58), 70.

¹⁶⁸ Wet van 19 mei 2011, houdende een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen, *Stb.* 12 juli 2011.

¹⁶⁹ Parlementaire voorbereiding: Wet Dieren, *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2007-2008, nr. 31389, 18.

Diergeneesmiddelenwet, de Kaderwet diervoeders, de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990, de Wet op de dierenbescherming en onderdelen van de Landbouwwet en Landbouwkwaliteitswet gebundeld.¹⁷⁰

In het algemeen wordt er voor alle dieren, dus ook voor de dieren die niet worden gehouden door de mens een verbod op dierenmishandling en een plicht om hulpbehoevende dieren zorg te verlenen ingevoerd. De meeste regels echter hebben specifiek betrekking op het houden van dieren als economische activiteit, maar de doeleinden zijn breder dan dit en situeren zich eveneens op het vlak van de bescherming van de gezondheid, het welzijn, de eigenheid en integriteit van het dier, de bescherming van gezondheid en veiligheid van de mens, de bescherming van het milieu voor zover gerelateerd aan het gebruik van diervoeders en de toepassing van diergeneesmiddelen, en de eerlijkheid van de handel in dieren en dierlijke producten.¹⁷¹

Een van de belangrijkste stukken van deze wetgeving gaat echter over de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier in artikel 1.3 van de wet. De hierboven vernoemde verantwoordelijkheid noodzaakt de mens er niet alleen toe zorg te dragen voor het welzijn en de gezondheid van het dier, maar ook dat hij het mogelijke doet om de eigenheid en integriteit van het dier te respecteren. Er wordt dus van uitgegaan dat dieren een eigen, zelfstandige waarde hebben, los van de gebruikswaarde die de mens eraan toekent, m.a.w. een intrinsieke waarde. Dit heeft als consequentie dat de functie van het dier voor de mens, zijnde een recreatieve of educatieve functie of een economisch nut, niet noodzakelijk meer de bovenhand heeft en dus in elke situatie moet worden afgewogen tegen de intrinsieke waarde van het dier. Deze erkenning leidt ertoe dat bij het uitoefenen van bevoegdheden de positie van het dier als rechtsobject wordt versterkt in het afwegingsproces bij de beleidsvorming. Dit betekent niet noodzakelijk dat er niet langer inbreuken op de bescherming van het dier zouden kunnen worden toegestaan of dat andere belangen niet meer zouden kunnen prevaleren, mits voor een redelijk doel en na het grondig afwegen van de onderscheiden belangen, besloten wordt tot een dergelijke inbreuk.¹⁷² Maar men zou op zijn minst kunnen stellen dat het verlaten van de zedelijkheidsgrondslag voor een intrinsieke waarde-criterium, een kleine beginnende stap is richting een mogelijke rechtssubjectiviteit.

V.2.D ART. 3:2A NBW

Nederland heeft na een amendement van de leden CRAMER en WAALKENS artikel 3:2a vanaf 1 januari 2015 ingevoegd in haar Burgerlijk Wetboek. Dit artikel specificeert dat dieren geen zaken zijn en dat bepalingen met betrekking tot zaken op dieren van overeenkomstige toepassing zijn, met inachtneming van de op wettelijke voorschriften en regels van ongeschreven recht gegronde beperkingen, verplichtingen en rechtsbeginselen, alsmede de openbare orde en de goede zeden. In

¹⁷⁰ I. BOISSEVAIN en A. FRERIKS, "De nieuwe Wet dieren: wie wordt er beter van?", *JV* 2009, 9-23.

¹⁷¹ Parlementaire voorbereiding: Wet Dieren, *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2007-2008, nr. 31389, 10.

¹⁷² Parlementaire voorbereiding: Wet Dieren, *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2007-2008, nr. 31389, 20-21.

de toelichting werd nogmaals benadrukt dat dieren in het Nederlands rechtsstelsel formeel als roerende zaken gezien werden. Zij kunnen in bezit genomen worden en mensen kunnen over dieren het wettelijk recht van eigendom uitoefenen. Maar, zo wordt gesteld, deze juridische kwalificatie als – niet meer dan – zaken, sluit niet aan op het natuurlijk rechtsgevoel. Een dier kan tot op zekere hoogte behandeld worden als zaak. Rechtshandelingen met dieren als object zijn mogelijk en vinden bijvoorbeeld toepassing bij koop en verkoop. Maar tegelijkertijd onderscheidt het dier zich van een gewone zaak, want als men eigendom heeft over een dier of het koopt of verkoopt, houdt men rekening met de eigen aard van het dier. Aan deze verzuchting trachtte men in het recht tegemoet te komen op verschillende manieren.¹⁷³

Zo heeft men na artikel 5:18 over het verlies van goederen een nieuw artikel 5:19 ingevoegd, waar specifiek wordt ingegaan op het verlies van een dier. “§1 De eigenaar van tamme dieren verliest daarvan de eigendom wanneer zij, nadat zij uit zijn macht zijn gekomen, zijn verwilderd. §2 De eigenaar van andere dieren verliest daarvan de eigendom wanneer zij de vrijheid verkrijgen en de eigenaar niet terstond beproeft ze weder te vangen of zijn pogingen daartoe staakt.” In artikel 350 van het Wetboek van Strafrecht onderscheidt men de beschadiging van goederen in lid 1 en de beschadiging van dieren in lid 2. De invoeging van art. 3:2a was een nieuwe stap in deze evolutie door, in navolging van de Duitse regeling¹⁷⁴, te bepalen dat dieren geen zaken zijn om zo meer aansluiting te vinden met artikel 1.2 Wet Dieren waar de intrinsieke waarde van het dier erkend wordt. Tot slot stelde men nog dat deze wijziging er in de praktijk toe moest leiden dat rechtshandelingen jegens dieren plaats zouden vinden overeenkomstig de inhoudelijke normstelling uit onder meer de Wet Dieren, wat toch een grotere beperking op de omgang met dieren is dan strijd met de openbare orde of goede zeden.¹⁷⁵

V.2.E IMPLICATIES VAN DE RECHTSOBJECTIVITEIT

Na het samenlezen van enerzijds de nieuwe bepalingen uit het Nederlandse Burgerlijk Wetboek en anderzijds de nieuwe alomvattende Wet op de Dieren, kunnen we conclusies trekken over hoe het dier in het Nederlands goederenrecht bekeken wordt. Net zoals in België wordt het dier formeel gezien als een lichamelijk roerend goed, zonder de mogelijkheid van onroerendmaking door bestemming of een gelijkaardige juridische fictie. De kritiek die in België te vinden was op deze juridische fictie is in Nederland dan ook vermeden door het gebruiken van de mogelijkheid om een bijzonder stil pandrecht op deze dieren te leggen, *cf. supra*.

In Nederland is een mogelijke rechtssubjectiviteit van dieren in het bijzonder en de rechtspositie van dieren in het algemeen momenteel een belangrijker thema dan in België. Men voert er meer (filosofische) discussies over¹⁷⁶ en men is de laatste jaren ook overgegaan tot het nauwkeuriger

¹⁷³ Parlementaire voorbereiding: Een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen, *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2009-2010, nr. 31289.

¹⁷⁴ Art. 90a) Duitse Burgerlijk Wetboek.

¹⁷⁵ Parlementaire voorbereiding: Een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen, *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2009-2010, nr. 31289.

¹⁷⁶ D. BOON, “Over het dier als rechtssubject”, in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, 146p; E. ESKENS, “There

regelen van al deze principes in wetgeving. Op puur goederenrechtelijk vlak erkent men dat het dier een speciaal "goed" is, met intrinsiek bepaalde gevoelens. In navolging van deze legislatieve verandering heeft men ook geprobeerd om alle wetgeving die het dier als speciaal goed in de handel, in ruime zin, beschermt te bundelen en te harmoniseren in de nieuwe Wet op de Dieren, *cf. supra*. De meningen over het nut van deze bundeling lopen uiteen, maar het invoeren van een algemene zorgplicht in artikel 1.4 van deze wetgeving, een artikel dat weliswaar nog niet in werking is getreden, betekent toch wel een mijlpaal.¹⁷⁷ Het erkennen van een algemene zorgplicht van de mens richting het dier, heeft in de praktijk weinig andere gevolgen dan het erkennen van een recht op zorg van het dier.

De Wet op de Dieren en het nieuwe artikel 3:2a van het Burgerlijk Wetboek leggen bijkomende beperkingen op aan het eigendomsrecht over deze lichamelijk roerende goederen door specifieke voorwaarden en regels op te leggen bij het houden van dieren¹⁷⁸, het gebruik van dieren¹⁷⁹, de identificatie van dieren¹⁸⁰, het vervoer van dieren¹⁸¹, het fokken van dieren¹⁸², de diergeneeskundige behandeling van dieren¹⁸³, het doden van dieren¹⁸⁴, wedstrijden met dieren¹⁸⁵ en de handel in dieren¹⁸⁶. Het Nederlands Burgerlijk Wetboek bevat met artikel 5:18 en 5:19 ook enkele bepalingen die hun toepassing hebben op het verlies van eigendom van dieren. Wie met volle intentie zijn huisdier achterlaat of kwijtraakt verliest onmiddellijk het eigendomsrecht. Wanneer dit niet intentioneel gebeurt verliest men zijn eigendom van het dier op het moment van het verwilderen. De niet-tamme dieren vormen hier een uitzondering op, aangezien men daar de eigendom reeds verliest op het moment dat men de pogingen om het dier te vangen staakt.¹⁸⁷

Aangezien dieren goederenrechtelijk nog steeds bekeken worden als lichamelijke roerende zaken, kunnen ze net zoals in België het voorwerp uitmaken van overeenkomsten, zoals koopovereenkomsten. Titel 1 van Boek 7 van het Nederlands Burgerlijk Wetboek is op alle koopovereenkomsten toepasselijk, dus ook op de koopovereenkomsten met betrekking tot dieren. De traditioneel belangrijke koop en verkoop van vee had gedurende een lange tijd een aparte plaats in het recht en heeft bij de ontwikkeling van het kooprecht een voortrekkersrol vervuld. Tegenwoordig is die speciale rol vervaagd en valt dit onder de gewone kooptypes. Uiteraard is het net zoals in België mogelijk om de verkoop van dieren onder de consumentenkoop

is no justice, just us", *Justitiële verkenningen*, vol. 35.7, november 2009, 24-42; P. CLITEUR, *Darwin, dier en recht*, Amsterdam, Boom, 2001, 119p; www.civismundi.nl/?p=artikel&aid=2221.

¹⁷⁷ "1. Een ieder neemt voldoende zorg in acht voor dieren. 2. De zorg, bedoeld in het eerste lid, houdt in ieder geval in dat een ieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen voor dieren worden veroorzaakt, verplicht is dergelijk handelen achterwege te laten voor zover zulks in redelijkheid kan worden gevergd, dan wel alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs van hem kunnen worden gevergd teneinde die gevolgen te voorkomen of, voor zover die gevolgen niet kunnen worden voorkomen, deze zoveel mogelijk te beperken of ongedaan te maken."

¹⁷⁸ Art. 2.2 Wet op de Dieren.

¹⁷⁹ Art. 2.3 Wet op de Dieren.

¹⁸⁰ Art. 2.4 Wet op de Dieren.

¹⁸¹ Art. 2.5 Wet op de Dieren.

¹⁸² Art. 2.6 Wet op de Dieren.

¹⁸³ Art. 2.8 Wet op de Dieren.

¹⁸⁴ Art. 2.10 Wet op de Dieren.

¹⁸⁵ Art. 2.15 Wet op de Dieren; Ministeriële Regeling van 30 november 1994 betreffende de handel in levende dieren en aanverwante producten, *Stb.* december 1994.

¹⁸⁶ Art. 2.7 Wet op de Dieren.

¹⁸⁷ W.H.M. REEHUIS en A.H.T. HEISTERKAMP, *PITLO Het Nederlands Burgerlijk Recht*, III, *Goederenrecht*, Deventer, Kluwer, 2012, 398.

te brengen, ten gevolge van Europese harmonisatie¹⁸⁸, indien het dier, behandeld als roerende zaak, door een professionele verkoper aan een particulier of consument wordt verkocht.¹⁸⁹ Dit was bijvoorbeeld het geval wanneer iemand die zich professioneel in de paardenwereld begaf door het verhuren van stallingen en het sporadisch fokken en verkopen van paarden een paard had verkocht aan een natuurlijk persoon, particulier, met als uitdrukkelijke bedoeling het paard op een bepaald niveau aan dressuurwedstrijden te laten deelnemen. Vanwege een habituele patellafixatie was het paard niet meer geschikt voor deze sportwedstrijden en beantwoordde zijn status dus niet aan de overeenkomst, hoewel dit niet werd opgemerkt tijdens de medische keuring van het paard voor de verkoop. Maar aangezien het letsel zich binnen de zes maanden na de verkoop veruitwendigde, wordt de verkoper toch vereist te bewijzen dat dit letsel niet aanwezig was op het moment van de verkoop.¹⁹⁰ Sinds het Nieuwe Burgerlijk Wetboek is de oude algemene regeling van verborgen gebreken, die overeenstemde met de Belgische en Franse regeling, ingeruild voor een structureel conformiteitsvereiste in artikel 7:17 van het Burgerlijk Wetboek. Deze wordt geacht de koper beter te beschermen en kent minder beperkingen die de verkoper dienen.¹⁹¹

Wat de aansprakelijkheid voor dieren betreft kunnen we terugvallen op artikel 6:179 van het Burgerlijk Wetboek dat stelt dat *“de bezitter van een dier aansprakelijk is voor de door het dier aangerichte schade, tenzij aansprakelijkheid krachtens artikel 162 zou hebben ontbroken, indien hij de gedragingen van het dier, waardoor de schade werd toegebracht, in zijn macht zou hebben gehad.”* Dit wordt in Nederland een risicoaansprakelijkheid genoemd, omdat de grond van de aansprakelijkheid hier geen schuld is, maar slechts de eigen energie van het dier en het onberekenbare element dat in die energie ligt opgesloten. Net zoals in België geldt deze aansprakelijkheid zowel ten aanzien van ongevaarlijk of tamme als ten aanzien van gevaarlijke of wilde dieren. Enkel de aanwezigheid van een band van bezit, door een eigenaar, bezitter of gebruiker, tussen een persoon en het dier volstaat, en dit geldt dus eveneens voor weggelopen dieren. Er is wel vereist dat de schade wordt toegebracht door een gedraging van het dier, en dus niet door een bevel van zijn begeleider. In dat geval zou de begeleider persoonlijk aansprakelijk zijn. De uitzondering waarvan hierboven reeds sprake, betekent dat de begeleider niet aansprakelijk zou zijn indien hij persoonlijk niet aansprakelijk zou zijn geweest indien hij de gedragingen van het dier waardoor de schade werd toegebracht, in zijn macht zou hebben gehad. Dit is een hypothetische maatstaf die in België niet wordt gebruikt. Zo zal een waakhond die een indringer aanvalt in een situatie waarin de bezitter, wanneer hij de aanval van het dier bewust had toegelaten, zich op noodweer had kunnen beroepen, niet de aansprakelijkheid van zijn bezitter veroorzaken.¹⁹²

¹⁸⁸ Richtl. 99/44/EG van het Europees Parlement en de Raad van 29 mei 1999 betreffende bepaalde aspecten van de verkoop van en de garanties voor consumptiegoederen, *Pb.L.* 171, 7 juli 1999.

¹⁸⁹ J. HIJMA, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Bijzondere overeenkomsten, I, Koop en ruil*, Deventer, Kluwer, 2013, 61-63.

¹⁹⁰ Rb Utrecht, 22 april 2015, *UC EXPL* 14-19489.

¹⁹¹ J. HIJMA, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Bijzondere overeenkomsten, I, Koop en ruil*, Deventer, Kluwer, 2013, 329-368.

¹⁹² A.S. HARTKAMP, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Verbintenissenrecht, IV, De verbintenis uit de wet*, Deventer, Kluwer, 2013, 223-229.

Vruchtgebruik wordt in Nederland gedefinieerd in artikel 3:201 van het Burgerlijk Wetboek als het recht om goederen die aan een ander toebehoren, te gebruiken en daarvan de vruchten te genieten. De vestiging van een recht van vruchtgebruik op roerende zaken, zoals in dit geval dieren, geschiedt volgens artikelen 3:98 en 3:90 door aan de verkrijger van het recht het dier te verschaffen.¹⁹³

¹⁹³ W.J.M. DAVIDS, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Zakenrecht, II, Zakelijke rechten*, Deventer, W.E.J. Tjeenk Willink, 1996, 242-293 van de 581.

V.3 FRANKRIJK

V.3.A STAND VAN ZAKEN IN DE CODE CIVIL: LICHAAMELIJKE ROERENDE GOEDEREN

Aangezien het Franse Burgerlijk Wetboek dezelfde oorsprong heeft als het Belgische Burgerlijk Wetboek vinden we in eerste instantie veel gelijkenissen tussen deze twee rechtstelsels. Uiteraard vindt men er, in artikel 516 van de Code Civil, eveneens de basisopdeling terug tussen '*les biens meubles*' en '*les biens immeubles*'. Deze summa divisio gaf in 1804, bij de opstelling van deze Code Civil, twee opdelingen tussen de soorten goederen weer. Enerzijds maakte de Code Civil een onderscheid op fysiek vlak tussen het vastgehecht zijn van de onroerende goederen of '*les immeubles*' en de beweegbaarheid van de roerende goederen of '*les meubles*'.¹⁹⁴ Anderzijds gaf dit onderscheid, in het licht van de toenmalige politieke ontwikkelingen ook een onderscheid in economische, bijgevolg ook politieke en familiale waarde weer. Zo plaatste men het gewone volk met de waardeloze roerende goederen tegenover de adel met de waardevolle onroerende goederen. Deze tweede tegenstelling heeft sinds het begin van de negentiende eeuw echter aan belang ingeboet en wordt vandaag niet meer geassocieerd met de opdeling.¹⁹⁵

Bovendien vormen de onroerende goederen een gesloten limitatieve categorie, terwijl de roerende goederen al de rest bevatten die niet als onroerende kunnen bestempeld worden, dus ook de nieuwe goederen sinds het ontstaan van de Code Civil konden onderdak vinden in deze categorie. Volgens artikel 528 van de Code Civil was het belangrijkste criterium in de definitie van een roerend goed dat deze "*peuvent se transporter d'un lieu à un autre, soit qu'ils se meuvent par eux-mêmes, soit qu'ils ne puissent changer de place que par l'effet d'une force étrangère*". Dit betekent concreet dat een roerend goed verplaatsbaar is, of het nu door een eigen interne bewegingskracht gebeurt, dan wel door het uitoefenen van een externe kracht op dit voorwerp.¹⁹⁶ Tot 1999 waren dieren zonder nuance lichamenlijk roerend goederen uit hun aard omdat ze bekeken werden als lichamelijke goederen die zich van de ene naar de andere plaats kunnen verplaatsen door hun eigen kracht. Dus werden ze gekwalificeerd als "*des choses animées*", wat werd tegengesteld aan "*des choses inanimées*", aangezien deze tweede soort van zaken enkel door invloed van een externe kracht van de ene naar de andere plaats verplaatst konden worden.¹⁹⁷ De wet van 6 januari 1999¹⁹⁸ heeft echter meerdere zaken aangepast aan de kwalificatie van dieren in het Franse Burgerlijk Wetboek. Vanaf dat moment worden dieren niet meer louter als "*corps*" of lichamelijke goederen gezien, maar krijgen ze een eigen categorie toegewezen. De scherpe opdeling binnen de lichamelijke goederen tussen "*des choses animées*" en "*des choses inanimées*"

¹⁹⁴ C. AUBRY en C. RAU, *Droit civil français*, II, Parijs, Librairies techniques, 1961, 16-20; G. BAUDRY-LACANTINERIE, *Traité théorique et pratique de droit civil: des biens*, Parijs, Librairie, 1905, 100-103.

¹⁹⁵ J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 7-8.

¹⁹⁶ J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 25-26.

¹⁹⁷ J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 26.

¹⁹⁸ Loi n° 99-5 du 6 janvier 1999 relative aux animaux dangereux et errants et à la protection des animaux, *JORF* n°5 7 januari 1999, 327.

verdwijnt en men creëert een opdeling tussen enerzijds “*les animaux*”, de dieren, en anderzijds “*les corps susceptibles de déplacement*”, de lichamelijke goederen die vatbaar zijn voor verplaatsing. In die richting is artikel 528 van de Code Civil dan ook veranderd. Deze nieuwe tekst laat dan ook toe om de twee verplaatsingsmodaliteiten die hierboven vermeld worden, toe te passen op deze twee nieuwe categorieën. In het geval van de dieren zijn beide verplaatsingsmogelijkheden dan ook denkbaar, bij enerzijds de gewone fitte dieren en anderzijds de verlamde dieren. Maar bij de tweede categorie is het minstens moeilijker, dan wel onmogelijk om een lichamenlijk goed te vinden dat zich door zijn eigen kracht kan verplaatsen.¹⁹⁹ Deze aanpassing aan het Frans Burgerlijk Wetboek deed echter niets af aan, en benadrukte zelfs nog meer dat men dieren als roerende goederen uit hun aard bleef zien, aangezien het dier zich nog steeds in het artikel omtrent het onderscheid tussen roerend en onroerend bevindt.²⁰⁰

V.3.B ONROERENDMAKING DOOR BESTEMMING

Net zoals in België wordt in Frankrijk ook gebruik gemaakt van de juridische fictie van onroerendmaking door bestemming wanneer het roerend goed een accessorium is van een goed dat onroerend is uit haar aard en waarmee het een bestemmingsband heeft.²⁰¹ In dit geval zullen beide zaken dus hetzelfde regime, namelijk dat van de onroerende goederen, volgen. Hiervoor zijn enkele voorwaarden vereist. (1) Vooreerst dienen beide goederen te behoren tot dezelfde persoon, tot dezelfde eigenaar, net zoals in België. Het doel kan enkel bereikt worden wanneer beide goederen zich in hetzelfde patrimonium bevinden en is dus niet mogelijk wanneer het onroerend goed door een landbouwer gehuurd wordt. Hierop is echter kritiek aangezien verschillende auteurs vinden dat huur ook aan de basis van deze onroerendmaking door bestemming kan liggen, niet zozeer ten gevolge van de wil van de eigenaar maar rechtstreeks ten gevolge van een functionele band tussen de beide goederen. (2) Voorts bestaat de tweede voorwaarde erin dat er door de eigenaar een band of link van doel of bestemming gevestigd wordt tussen deze beide goederen. Deze wil van de eigenaar moet voldoende duidelijk zijn en op een ondubbelzinnige wijze blijken uit de situatie, maar dit alleen is geen voldoende voorwaarde. Deze wil is slechts voldoende om onroerendmaking door bestemming te veroorzaken wanneer ze ook resulteert in een band van bestemming waaruit twee essentiële modaliteiten blijken.²⁰² Het roerend goed moet namelijk ten dienste staan van het onroerend goed of deze goederen moeten blijvend met elkaar verbonden zijn.²⁰³

(a) “*Les objets que le propriétaire d’un fonds y a placés pour le service et l’exploitation de ce fonds sont immeubles par destination*” was de oorspronkelijke tekst van lid 1 van art. 524 Code Civil en bepaalde dat alle goederen die door de eigenaar van een erf voor de dienst en de exploitatie van

¹⁹⁹ J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 26-27.

²⁰⁰ W. DROSS, *Droit Civil les choses*, L.G.D.J., Parijs, Lextenso, 2012, 766.

²⁰¹ Art. 524-525 Code Civil; C. AUBRY en C. RAU, *Droit civil français*, II, Parijs, Librairies techniques, 1961, 29-46; G. BAUDRY-LACANTINERIE, *Traité théorique et pratique de droit civil: des biens*, Parijs, Librairie, 1905, 53-78.

²⁰² J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 14-15.

²⁰³ Art. 524 Code Civil.

dat erf aldaar geplaatst zijn onroerend door bestemming worden. Deze bewoording werd echter aangepast ten gevolge van artikel 24 van de Loi n°99-5 relative aux animaux dangereux et errants et à la protection des animaux²⁰⁴. Deze wet aangaande gevaarlijke en dwalende dieren en de bescherming van dieren bepaalde dat de dieren niet meer onder de algemene bewoording van *objets, choses ou corps* zouden vallen. Om deze reden zouden *les animaux* vanaf dan als een aparte categorie naast de zaken opgesomd worden in artikel 524 van de Code Civil. Maar of het nu dieren of zaken betreft, deze plaatsing ten dienste van het onroerend goed blijft een objectief criterium van een economische orde. Het roerend goed dient bij te dragen in de dienst van het geheel om zo de productiviteit en het rendement van het onroerend goed te verhogen. Er dient dus een daadwerkelijk en objectief nut te zijn bij de uitbating van het onroerend goed. Met objectief wordt hier bedoeld dat dit nut niet uitsluitend te beurt kan vallen van de persoonlijke doeleinden van de eigenaar, maar dat er ook een effectieve band moet zijn met de exploitatie van het onroerend goed.²⁰⁵ En in tegenstelling tot in het Belgische recht dient dit roerend goed ook noodzakelijk, of zelfs onmisbaar, te zijn voor de uitbating van het onroerend goed. Deze bijkomende vereiste heeft in de praktijk een aantal zaken uitgesloten van de onroerendmaking door bestemming. Op het vlak van dieren heeft dit geleid tot de beslissing dat slechts het aantal runderen dat volstond voor de landarbeid en de fokkerij onroerend werden. De rest van de veestapel, die uitsluitend diende om te grazen of het land te bemesten, behield haar roerende status.²⁰⁶ In de volgende leden van artikel 524 werden verschillende voorbeelden opgesomd. Aangezien dit artikel geschreven was in het licht van de rurale Franse samenleving van het begin van de negentiende eeuw vonden we hier ook verschillende dieren in terug, zoals de lastdieren, honingbijen, de duiven in de duiventillen, de konijnen, bepaalde vissen, *et al.*²⁰⁷ Je kon je verbazen over het feit dat deze opgesomde dieren niet altijd noodzakelijk zijn voor de dienst of de uitbating van het landbouwbedrijf. Het waren zelfs aparte gevallen door het feit dat ze in de praktijk, de lastdieren uitgezonderd, vaak zelf de vrijheid hebben zich te verplaatsen naar andere locaties. Zo is het niet vreemd dat zwermen bijen zich verplaatsen, of dat duiven verdwaald in een andere duiventil terechtkomen. Tenzij deze dieren door een list of een val weggelokt waren behoorden ze toe aan de eigenaar van de boerderij waar ze zich dan bevinden en worden ze aldaar ook onroerend door bestemming.²⁰⁸ Deze dieren vormen volgens de Franse wetgever een categorie "*les animaux sédentaires*" die zich tussen de wilde dieren en de met een individuele titel toegeëigende dieren bevindt en ze vallen dus niet onder de *res nullius*, zoals hierna wordt uitgelegd.²⁰⁹ Hier wordt bewust in de verleden tijd gesproken aangezien deze opsomming ondertussen niet meer in het artikel staat ten gevolge van de wijziging door de wet van 16 februari 2015, *cf. infra*. Door de wet van 16 februari 2015, die verscheidene artikelen uit de Code Civil wijzigde, is deze archaïsche opsomming verwijderd uit artikel 524 en vervangen door een meer algemene verwoording van dit

²⁰⁴ Loi n° 99-5 du 6 janvier 1999 relative aux animaux dangereux et errants et à la protection des animaux, *JORF* n°5 7 januari 1999, 327.

²⁰⁵ Bv. De terreinwagen waarmee de eigenaar naar zijn boerderij rijdt is roerend, de veewagen waarmee de runderen vervoerd worden is onroerend door bestemming.

²⁰⁶ Cass. Req., 19 oct. 1938, *DH* 1938, 613 in W. DROSS, *Droit Civil les choses*, L.G.D.J., Parijs, Lextenso, 2012, 766.

²⁰⁷ J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 16-18.

²⁰⁸ W. DROSS, *Droit Civil les choses*, L.G.D.J., Parijs, Lextenso, 2012, 767.

²⁰⁹ W. DROSS, *Droit Civil les choses*, L.G.D.J., Parijs, Lextenso, 2012, 490.

principe.²¹⁰ Dit artikel stelt nu letterlijk dat een dier onroerend door bestemming kan worden onder dezelfde voorwaarden als een goed. Dit impliceert bovendien dat een dier terug onder het regime van de roerende goederen zal vallen vanaf het moment dat de reden voor zijn onroerendmaking verdwijnt. Deze nieuwste regeling heeft dus twee grote verschilpunten met het overeenstemmende artikel uit België. Enerzijds is er een noodzakelijkheid of zelfs onmisbaarheid voor de dienst of de exploitatie vereist, anderzijds heeft men de archaische opsomming van (landbouw)dieren uit het artikel laten vallen en past men nu op deze dieren ook de algemene criteria toe.

(b) "*Sont aussi immeubles par destination, tous effets mobiliers que le propriétaire a attachés au fonds à perpétuelle demeure*" is de tweede mogelijke modaliteit van de onroerendmaking door bestemming die in het laatste lid van art. 524 van de Code Civil gevonden wordt. Deze modaliteit wordt verder uitgewerkt in artikel 525 en veronderstelt dat roerende goederen die op een blijvende manier door de eigenaar aan een onroerend goed zijn verbonden eveneens onroerend zijn door bestemming. Dit artikel is bovendien gelijk aan het Belgische artikel 525 van het Burgerlijk Wetboek.²¹¹

Net zoals in België heeft Frankrijk ook een expliciete vermelding in artikel 522 van de Code Civil aangaande dieren die de eigenaar van een erf aan de pachter of aan de deelpachter voor de landbouw aflevert. Deze worden als onroerend beschouwd zolang ze aan het erf verbonden zijn door de pachtovereenkomst.²¹²

We mogen echter niet vergeten de belangrijke kanttekening te maken dat al het bovenstaande enkel toepassing vindt op "*les biens appropriés*", de toegeëigende goederen die dus eigendom zijn van personen. En dit is zeker niet het geval voor alle dieren. Het Franse recht onderscheidt hierin "*les animaux domestiques*" en "*les animaux sauvages*". Door oude en bevestigde rechtspraak wordt de eerste soort gedefinieerd als: "*Les animaux domestiques sont ceux placés sous la main de l'homme qui ne vivent, ne se reproduisent, ne sont nourris et élevés que sous son toit et par ses soins*"²¹³. Dit behelst dus de dieren die gevoederd, verzorgd en gehuisvest worden door de mens. De wilde dieren staan hier tegenover en leven zonder interventie van de mens. De Code Civil viseert de gedomesticeerde dieren, met in het bijzonder de landbouwdieren, en zeker niet de wilde dieren, die aan niemand toebehoren en dus *res nullius* zijn, net zoals in België het geval is. Deze grote hoeveelheid wilde dieren die aan niemand toebehoren zijn dus geen goederen en worden dus niet in acht genomen door de Code Civil.²¹⁴ Deze "*animaux non appropriés*" kunnen uiteraard wel te allen tijde toegeëigend worden volgens artikel 714 lid 1 Code Civil. Het volstaat

²¹⁰ P.J. DELAGE, "L'animal, la chose juridique et la chose pure", *Recueil Dalloz* 2014, 1097; B. MALLET-BRICOUT. en N. REBOUL-MAUPIN, "Droit des biens", *Recueil Dalloz* 2014, 1844.

²¹¹ J.L. BERGEL, M. BRUSCHI en S. CINAMONTI; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 18-21.

²¹² M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* april 2015, nr. 5.

²¹³ Crim. 14 mars 1861, *Bull. Crim.* n° 53; Amiens, 20 mai 1955, *D.* 1955. 496 in M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* april 2015, nr. 5.

²¹⁴ P. MALINVAUD, "L'animal va-t-il s'égarer dans le code civil?", *Recueil Dalloz* 2015, 87.

dat iemand zich er meester van maakt. Tot deze categorie behoren niet enkel de wilde dieren maar ook de dieren die door hun eigenaar vrijwillig in vrijheid zijn gesteld.²¹⁵

V.3.C WET VAN 16 FEBRUARI 2015: NIEUW ARTIKEL 515-14

Vanaf de jaren '90 is er in Frankrijk, net zoals in Nederland, een sterke lobby gestart die tot doel had dat het dier niet meer als zaak of object zou gezien worden in de Code Civil, met de bedoeling dat het een apart statuut zou verkrijgen en liefst ook rechtspersoonlijkheid. Deze lobby was in eerste instantie vooral gericht op gedomesticeerde dieren en gezelschapsdieren en werd vooral gedragen door bekende schrijvers en filosofen²¹⁶ maar niet door juristen.²¹⁷ In deze context werd begin 2015 in Frankrijk dan ook een nieuw artikel 515-14 in de Code Civil ingevoerd.²¹⁸ *“Les animaux sont des êtres vivants doués de sensibilité. Sous réserve des lois qui les protègent, les animaux sont soumis au régime des biens.”* Hierin wordt dus letterlijk gesteld dat dieren niet langer te beschouwen zijn als zaken, maar als levende wezens begiftigd met gevoelens. Echter blijven ze wel, behoudens de bepalingen uit de wetgeving specifiek gericht op de bescherming van dieren, onderworpen aan het goederenrecht. Het statuut voor dieren wordt dus verbeterd, maar er wordt hen geen rechtspersoonlijkheid verleend. Zoals reeds gezegd blijven dieren dus onderworpen aan het goederenrecht en blijven ze het voorwerp uitmaken van eigendom en toe-eigening. Bijgevolg worden dierenbelangen nog steeds afgewogen tegen de belangen van de mens en zullen eerstgenoemde meestal het onderspit delven.²¹⁹

Door dezelfde wet van 16 februari 2015 is de archaïsche opsomming uit artikel 524, *cf. supra*, verwijderd en vervangen door een meer algemene verwoording van dit principe van onroerendmaking door bestemming. Dit artikel stelt nu letterlijk dat een dier onroerend door bestemming kan worden onder dezelfde voorwaarden als een goed. Dit impliceert bovendien dat een dier terug onder het regime van de roerende goederen zal vallen vanaf het moment dat de reden voor zijn onroerendmaking verdwijnt.²²⁰ In de praktijk betekent dit dus geen verandering.²²¹

V.3.D KRITIEK

Deze ontwikkeling in de Code Civil wordt zeker niet op eensluidend gejuich onthaald in de Franse rechtsleer.²²² De kritiek is hoofdzakelijk op twee vlakken. Enerzijds is er kritiek op de plaats van deze bepaling in de Code Civil en wijze van formuleren. Deze bepaling heeft volgens Prof. Em. PHILIPPE MALINVAUD niet zijn plaats in de Code Civil. Deze hoort enkel het statuut van personen te

²¹⁵ Cass. Crim., 25 févr. 1981: n° 80-92139; *Bull. Crim.* n° 74 in W. DROSS, *Droit Civil les choses*, L.G.D.J., Parijs, Lextenso, 2012, 488.

²¹⁶ L. Ferry, J. Julliard, B. Cyrulnik, E. Orsenna, F. Lenoir, M. Onfray, A. Finkelkraut, *et al.*

²¹⁷ P. MALINVAUD, "L'animal va-t-il s'égarer dans le code civil?", *Recueil Dalloz* 2015, 87.

²¹⁸ Art. 2 de la loi n° 2015-177, 16 februari 2015, *JORF* n° 0040 17 februari 2015, 2961; P.J. DELAGE, "L'animal, la chose juridique et la chose pure", *Recueil Dalloz* 2014, 1097.

²¹⁹ E. DIRIX, *Dieren zijn geen zaken*, *RW* 2014-15, 1122.

²²⁰ P.J. DELAGE, "L'animal, la chose juridique et la chose pure", *Recueil Dalloz* 2014, 1097.

²²¹ M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* april 2015, nr. 5.

²²² P.J. DELAGE, "L'animal, la chose juridique et la chose pure", *Recueil Dalloz* 2014, 1097; N. REBOUL-MAUPIN, "Nos amis, les animaux... sont désormais doués de sensibilité: un tournant et des tourments!", *Recueil Dalloz* 2015, 573.

behandelen, niet van de dieren of van andere zaken of goederen. Er zou slechts in beperkte mate over dieren gesproken mogen worden en dan uitsluitend in hun connectie tot personen, bijvoorbeeld als een categorie van goederen die aan personen kunnen toebehoren of wanneer ze kunnen leiden tot de aansprakelijkheid van een persoon. Afgezien van MARGUÉNAUD heeft er niemand ooit gepleit om dieren als personen te gaan behandelen en hen ook een gelijkaardige juridische status toe te kennen en toch erkent de eerste zinsnede van het nieuwe artikel dit klaarblijkelijk impliciet. Het vervolg van dit artikel spreekt deze eerste bepaling dan weer tegen, aangezien de dieren terug onder het regime van de lichamelijke roerende goederen worden geplaatst voor alle aspecten behalve de wetten die hen beschermen. Hij stelt dat het beter zou zijn deze bepaling enkel te behouden in de Code Rural, waar zich reeds een gelijkaardig artikel bevindt in het hoofdstuk over de bescherming van dieren, maar men de voorwaarden voor het houden van dieren specificeert en bepaalt hoe men ze moet behandelen. Het is volgens hem met andere woorden een principiële kwestie om symbolisch een vlag te planten in de Code Civil om het dier zo dicht mogelijk bij het statuut van de mens te brengen terwijl dit in de realiteit nog niet het geval is. Anderzijds stelt MALINVAUD dat dit artikel verkeerdelijk van toepassing lijkt op alle dieren, terwijl dit slechts het geval is voor een kleine minderheid van superieure dieren. Je zou de term “*des animaux*” op verschillende wijze kunnen interpreteren, gaande van reptielen, over insecten en vissen tot zeeanemonen en oesters. Maar hebben deze wezens gevoel? Volgens hem is het einde op dat moment zoek en zou je dan evenzeer bacteriën en planten kunnen betrekken aangezien deze ook “leven” en sterven wanneer hun levensomstandigheden niet behoorlijk zijn.²²³

V.3.E BESCHERMENDE WETGEVING

Het eigendomsrecht op dieren is ook in Frankrijk niet absoluut. Zo mag de eigenaar het dier niet mishandelen of doden behoudens wanneer dit noodzakelijk is of verlaten. Deze gevallen worden immers gesanctioneerd via strafrechtelijke bepalingen. Anderzijds legt men om redenen van volksgezondheid of het inperken van de verspreiding van besmettelijke ziektes ook maatregelen op die het vrij beschikken over 's mans eigendom kunnen inperken.²²⁴

Zo is elke eigenaar verplicht zijn dier te verzorgen en te bewaren, aangezien hij verantwoordelijk is voor het ronddwalen van zijn dieren.²²⁵ Om dit te voorkomen is het verplicht dat elke hond die zich op het openbaar domein begeeft, zij het aan de leiband, zij het los, de naam en het adres van zijn eigenaar aan zijn halsband draagt. Een tekortkoming aan deze plicht om zijn dier te bewaken kan gesanctioneerd worden met het afnemen of het euthanaseren van dit dier. Indien een dier zonder toezicht ronddoelt en zich begeeft op het domein van iemand anders mag deze eigenaar het dier vasthouden en uiteindelijk zelfs in een gedwongen verkoop brengen of ze naar een dierenasiel brengen.²²⁶

²²³ P. MALINVAUD, “L’animal va-t-il s’égarer dans le code civil?”, *Recueil Dalloz* 2015, 87.

²²⁴ M. REDON, “Animal”, *Répertoire de droit civil* avril 2015, nr. 24.

²²⁵ Art. L. 211-19-1 Code Rural.

²²⁶ Art. L. 211-20 Code Rural.

Anderzijds zijn er een groot aantal maatregelen ingegeven door het feit dat men dieren moet beschermen tegen het gedrag van mensen dat hen doet lijden en een inbreuk pleegt op hun integriteit of zelfs leven. Daarom worden in Frankrijk ernstige mishandeling, bepaalde wreedheden of het verlaten van dieren en het doden van dieren zonder dat dit noodzakelijk is strafrechtelijk beteugeld.²²⁷

V.3.F IMPLICATIES VAN DEZE RECHTSOBJECTIVITEIT

Aangezien in Frankrijk, zoals reeds gesteld, de dieren ook nog steeds als een, zij het aparte, categorie van de rechtsobjecten worden gezien zijn de bepalingen van het Franse Burgerlijk Wetboek met betrekking tot overeenkomsten ook van toepassing op de contracten die rond dieren gesloten worden.

Dieren kunnen in Frankrijk, net zoals in België, zoals elk roerend goed dat in de handel is verkocht worden. De Code Rural legt voor de verkoop van vee of gezelschapsdieren bepaalde administratieve formaliteiten en beperkingen op die bovendien strafrechtelijk gesanctioneerd worden.²²⁸ Zo legt artikel L. 214-8 van de Code Rural et de la pêche maritime op dat elke verkoop van gezelschapsdieren, of deze nu gebeurt in een asiel, een fokkerij, een commerciële dierenwinkel, een dierenopleidingscentrum, een dierenbeschermingsorganisatie of elders, vergezeld moet worden van een verkoopattest, een document dat de noodzakelijke informatie over de karaktereigenschappen en de zorgen die het dier nodig heeft bevat en voor honden nog een bijkomend certificaat van de dierenarts. Het niet voldoen van deze vereisten kan leiden tot een schadevergoeding aan de koper ingeval zich een klein gebrek voordoet dat niet voldoende is om de koop te ontbinden.²²⁹ Dezelfde vereisten gelden eveneens wanneer het een overeenkomst om niet betreft. Tussen professionele handelaars worden deze documenten vervangen door en geïntegreerd in de verkoopfactuur. Datzelfde artikel legt eveneens een beperking op aan welke dieren het voorwerp kunnen uitmaken van deze verkoopovereenkomsten. Zo is het ongeoorloofd om katten of honden voor de leeftijd van acht weken ten bezwarende titel over te dragen aan een nieuwe eigenaar.²³⁰

Ook is het onder andere mogelijk om onder artikel 1130 van de Code Civil ongeboren veulens of andere nakomelingen te verkopen. Dit is in Frankrijk, evenals in België, een veel gebruikte praktijk in de paardensport, waar men tegenwoordig niet alleen sperma verhandelt maar ook embryo's door deze in gespecialiseerde veeartspraktijken uit de natuurlijke moeder te laten spoelen en te laten inplanten in al dan niet gehuurde draagmerries.²³¹

De Code Rural bevat een speciaal regime omtrent verborgen gebreken bij dieren, vooral toegespitst op besmettelijke ziektes en grove gebreken die de ontbinding van de koop kunnen veroorzaken. In de artikelen bevindt zich een opsomming van de verschillende gebreken bij de

²²⁷ Art. 521-1, R. 655-1, R. 654-1 Code Pénal.

²²⁸ Art. L. 214-6 – L. 214-10 Code Rural.

²²⁹ Civ. 1re, 5 nov 2014, n° 13-23.071; M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* april 2015, nr. 6.

²³⁰ M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* april 2015, nr. 6.

²³¹ Voor meer informatie cf. www.keros.be/nl/embryo-transplantatie-center.

verschillende diersoorten en de periode binnen dewelke dit gebrek moet ingeroepen worden en waarbinnen een expert moet worden aangesteld om de staat van het dier in een proces-verbaal vast te stellen.²³² Zo zal bijvoorbeeld bij een sportpaard een permanente kreupelheid binnen de tien dagen na de levering ingeroepen moeten worden.²³³ Deze bepalingen zijn van toepassing, onverminderd de bepalingen van consumentenrecht²³⁴ en de gemeenrechtelijke bepalingen aangaande bedrog²³⁵. Het is doorgaans toegelaten om afwijkende afspraken te maken, zelfs op een impliciete wijze voortkomend uit de specifieke aard van het dier of het doel van zijn verkoop. Zo heeft de rechtbank in het verleden reeds gesteld dat er andere afspraken kunnen zijn bij de verkoop van wedstrijdpaarden²³⁶ of dekhengsten²³⁷. Ook in Frankrijk is er op dit vlak veel rechtspraak te vinden, die ik helaas binnen het tijdsbestek van deze thesis niet verder heb kunnen onderzoeken.

Zoals hierboven reeds werd aangehaald is ook in Frankrijk het consumentenrecht en de door Europa verplichte garantieregeling van toepassing op de verkoop van alle roerende goederen door een professionele verkoper aan een koper in de hoedanigheid van eindverbruiker of consument. Ook gedomesticeerde dieren vallen dus onder deze regeling. Deze bescherming onder artikel L. 211-17 van de Code de la Consommation is ruimer dan de hierboven vermelde bescherming tegen verborgen en koopvernietigende gebreken uit de Code Rural. Alle overeenkomsten die direct of indirect trachten af te wijken van rechten die door het consumentenrecht aan de koper worden toegekend, worden voor niet geschreven gehouden. In dit geval is de garantie ook niet beperkt tot de lijst van mogelijke gebreken en de vervaltermijn waarbinnen deze ingeroepen dienen te worden.²³⁸

De gemeenrechtelijke herstel en de gemeenrechtelijke vergoeding van de schade bestaat bij koopvernietigende gebreken in het retroactief ontbinden van de verkoop. Zo worden de partijen geplaatst in de situatie waarin zij zouden verkeren indien het goed nooit het vermogen van de verkoper zou verlaten hebben. In het geval van verborgen en koopvernietigende gebreken bij een dier moet men zich houden aan de bepalingen van de Code Rural, die voorgaan op de gemeenrechtelijke bepalingen.²³⁹ Zo wordt bij de ontbinding van de verkoop van dieren verkocht voor de slacht wegens tuberculose enkel de waarde van het afgekeurde vlees vergoed.²⁴⁰ De vermindering van de verkoopprijs, zoals bepaald door artikel 1644 van de Code Civil kan in de verkoop van dieren niet gevraagd worden indien de verkoper voorstelt het dier terug te nemen en de volledige prijs alsmede de gemaakte kosten te vergoeden.²⁴¹ Bovendien is het niet toegelaten

²³² Art. L. 213-1 - L. 213-9, R. 213-1 - R. 213-9 Code Rural.

²³³ Civ. 1re, 5 février 2009, n° 08-10.345.

²³⁴ Art. L. 221-1 - L. 211-6, L. 211-8 - L. 211-18 Code de la Consommation.

²³⁵ Art. 1116 Code Civil.

²³⁶ Civ. 1re, 17 octobre 2012, n° 11-10.577.

²³⁷ Civ. 1re, 19 novembre 2009, n° 98-17.797.

²³⁸ M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* avril 2015, nr. 12.

²³⁹ Civ. 1re 21 mars 2006, n° 03-16.407.

²⁴⁰ Art. L. 213-6, lid 1 Code Rural.

²⁴¹ Art. L. 213-7 Code Rural.

een van dergelijke vorderingen in te stellen wanneer de verkoopprijs of de waarde van het dier in het geval van een ruilvereenkomst lager is dan een reglementair bepaalde waarde.²⁴²

Ook in Frankrijk is de veepacht, of de "*bail à cheptel*" nog steeds in de Code Civil te vinden. Ook kunnen dieren het voorwerp uitmaken van een bruikleen zoals deze door art. 1875 en volgende van de Code Civil geregeld wordt. Art. 1894 Code Civil sluit het dier echter expliciet uit van de verbruiklening.

Net zoals in België is de aansprakelijkheid voor dieren in de Code Civil geregeld in artikel 1385. Ze is gebaseerd op de plicht tot bewaring en stelt de persoon die het dier onder zijn bewaring heeft aansprakelijk voor alle schade die het dier aanricht tijdens zijn toezicht, zelfs wanneer dit dier ontsnapt is. Wilde dieren, die zoals gesteld *res nullius* zijn, kunnen uiteraard geen aansprakelijkheid van een bewaarder veroorzaken, zelfs niet van de persoon die het jachtrecht heeft op het domein waar deze wilde dieren zich bevinden.²⁴³ Over het al dan niet in bewaring zijn van een derde waren in het verleden wel juridische betwistingen. Zo werd een dier geacht in bewaring te zijn genomen door een ruiter die een paard ter beschikking kreeg door een eigenaar om het te trainen²⁴⁴ en een veearts op het moment dat het dier zich op de onderzoekstafel bevond en zijn eigen baasje beet²⁴⁵. Maar dit was niet het geval bij een hond die tijdens de maaltijd van zijn baasje bijgehouden werd door een derde²⁴⁶ of een acteur die voor de opname van een scene op een paard moest rijden terwijl de eigenaar in de buurt bleef.²⁴⁷ Bij de deelname aan sportwedstrijden speelt zoals in het gemeen recht de risicoaansprakelijkheid. Wanneer een paard zich tijdens de opwarming van een paardensportwedstrijd kwetst door toedoen van het paard van een andere deelnemer valt dit onder de klassieke aanvaarding van het risico.²⁴⁸

²⁴² Art. L. 213-8 Code Rural.

²⁴³ Civ. 2e, 9 janvier 1991, n° 89-15.489; M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* avril 2015, nr. 26.

²⁴⁴ Civ. 2e, 3 juin 2010, n°09-13.526.

²⁴⁵ Civ. 2e, 4 octobre 1972, n° 70-12.954.

²⁴⁶ Civ. 2e, 7 juin 1967, D. 1967.694.

²⁴⁷ Civ. 2e, 20 juin 2002, n° 00-17.081.

²⁴⁸ Civ. 2e, 8 février 2006, n° 05-13.707; M. REDON, "Animal", *Répertoire de droit civil* avril 2015, nr. 28.

V.4 TUSSENCONCLUSIE

Na het onderzoeken van de rechtsstelsels van zowel Nederland als Frankrijk kunnen we zeggen dat beide landen onderhevig zijn aan dezelfde tendens als België. In beide landen is er de laatste decennia een filosofische beweging ontstaan die ten gevolge van de wetenschappelijke vooruitgang en ontdekkingen in verband met de intelligentie van bepaalde diersoorten pleit voor het re-evalueren van het statuut van het dier in het (vermogens)recht. In beide landen was het oorspronkelijke statuut van het dier, net zoals in België, dat van lichamelijk roerend goed. De afgelopen jaren hebben beide landen echter het dier een aparte plek in het Burgerlijk Wetboek gegeven, zij het via een vermelding van haar intrinsieke waarde, zij het via een plaats naast de vergelijking tussen roerende en onroerende goederen. Op dit vlak hebben beide landen nog steeds een voorsprong op België, waar er al enkele jaren tevergeefs geprobeerd wordt een gelijkaardige hervorming in het Burgerlijk Wetboek door te voeren. In zowel Nederland, België als Frankrijk wordt het dier, ondanks een mogelijk speciale status als goed, wel nog steeds als zaak beschouwd voor de toepassing van overeenkomsten en (beperkt) zakelijke rechten.

Frankrijk kent een gelijkaardige onroerendmaking door bestemming als België. Deze regeling verschilt slechts door het noodzakelijkheids criterium en het feit dat Frankrijk recent de archaïsche opsomming van dieren uit het artikel heeft verwijderd. Dieren kunnen er nu onroerend door bestemming worden via de algemene regeling. Nederland daarentegen heeft bij de invoering van haar Nieuw Burgerlijk Wetboek deze regeling afgeschaft en heeft dit opgelost door een bijzonder stil pandrecht mogelijk te maken, waardoor het roerend goed ten aanzien van derden het onroerend goed blijft volgen in geval van executie van het hypotheekrecht.

De Europese Unie heeft ook op dit vlak haar bijdrage geleverd. Ruim achttien jaar nadat Europees Protocol nr. 33 betreffende het welzijn en de bescherming van dieren het levenslicht zag begint men de gevolgen hiervan terug te zien in meer en meer Europese Lidstaten. Dit protocol stelde: *“Bij het formuleren en uitvoeren van het beleid van de Gemeenschap op het gebied van landbouw, vervoer, interne markt en onderzoek, houden de Gemeenschap en de lidstaten ten volle rekening met hetgeen vereist is voor het welzijn van dieren, onder eerbiediging van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen en gebruiken van de lidstaten met betrekking tot met name godsdienstige riten, culturele tradities en regionaal erfgoed.”*²⁴⁹ Sinds het Verdrag van Lissabon bevat artikel 13 van Titel II van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie zelfs uitdrukkelijk: *“ Bij het formuleren en het uitvoeren van het beleid van de Unie op het gebied van landbouw, visserij, vervoer, interne markt en onderzoek, technologische ontwikkeling en de ruimte, houden de Unie en de lidstaten ten volle rekening met hetgeen vereist is voor het welzijn van dieren als wezens met gevoel, onder eerbiediging van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen en gebruiken van de lidstaten met betrekking tot met name godsdienstige riten, culturele tradities en regionaal erfgoed.”* Dit in combinatie met de aanzienlijke hoeveelheid Richtlijnen en Verdragen die de Europese Unie heeft uitgevaardigd rond dierenbescherming, maar waarvan slechts een gedeelte via de omzettingwetgeving in deze thesis werd belicht, maakt ons duidelijk dat dit thema voor de Europese Unie weldegelijk speelt. Nederland heeft op dit vlak nog

²⁴⁹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX:12006E/PRO/33>.

een extra bijdrage geleverd door een deel van deze regelgeving nogmaals expliciet te harmoniseren en samen te voegen in een algemene Wet op de Dieren.

Wat betreft de handel in dieren, de mogelijk koopvernietigende gebreken die hier uit voortkomen en de aansprakelijkheid voor handelingen van dieren kunnen we stellen dat zowel Frankrijk, België als Nederland hiervoor gelijkaardige oplossingen hebben gevonden. Tussen Frankrijk en België zijn er zelfs formeel niet veel verschillen te merken.

VI CONCLUSIE

De hoofdonderzoeksvraag van deze masterscriptie was *Wat is de positie van het dier in ons vermogensrecht en in welke mate is deze positie houdbaar?*

Er werd getracht hier een antwoord op te geven door eerst te onderzoeken hoe het dier in België gekwalificeerd wordt en wat de implicaties van deze kwalificatie zijn. Na het kaderen van begrippen als rechtssubjectiviteit en rechtsobjectiviteit kon al vrij snel geconcludeerd worden dat dieren inderdaad rechtsobjecten of goederen zijn. In het Belgisch recht zijn dit lichamelijke roerende zaken, ondanks een filosofische tendens om dieren meer als rechtssubject te gaan bekijken. Er zijn echter wel mogelijkheden om dieren via de juridische fictie van de onroerendmaking door bestemming dezelfde onroerende status toe te kennen als de hoofdzaak waarmee ze in verbinding staan, of waarvan ze in dit geval ten dienste staan. Het gevolg van deze kwalificatie is dat dieren als rechtsobjecten het voorwerp kunnen uitmaken van (beperkt) zakelijke rechten en overeenkomsten allerhande. Na het toelichten van enkele specifieke rechtsfiguren op deze dieren, kunnen we concluderen dat de gemeenrechtelijke regeling vaak van toepassing blijft. Ook zien we dat de wetgever op sommige momenten specifieke regelgeving heeft ingevoerd wegens de specifieke aard van het goed en dat er op andere momenten beperkingen op het vestigen en uitoefenen van deze overeenkomsten en (beperkt) zakelijke rechten kunnen worden gevonden als gevolg van de dierenbeschermingswetgeving die bepaalde belangen van dieren tracht te beschermen.

In het tweede deel werd er gekeken naar enkele naburige rechtssystemen, zijnde het Nederlandse en het Franse recht, om te onderzoeken welke positie dieren daar in het recht innemen en welke evolutie er in deze landen gaande is op dit vlak. Na het onderzoeken hoe het dier belicht wordt in het Nederlandse en Franse recht kan alleen maar de conclusie getrokken worden dat beide landen onderhevig zijn aan dezelfde tendens als België. Ten gevolge van de wetenschappelijke vooruitgang en de ontdekkingen in verband met de intelligentie van bepaalde diersoorten sijpelt de gedachte meer en meer door dat dieren méér zijn dan gewone zaken, dat dieren bepaalde gevoelens en belangen hebben en dat sommige dieren zich zelfs, zij het zeer beperkte mate, van de rede kunnen bedienen. Volgens sommigen is dit streven naar een juridische emancipatie van het dier het bewijs van de decadentie van onze samenleving of een teken van de "emocultuur" of toegenomen kinderachtigheid.²⁵⁰ Volgens anderen is dit het logische gevolg van een moreel verheven mens in het verlichtingsideaal. Maar we kunnen er alleszins niet omheen dat deze tendens bestaat en groeiende is. Frankrijk en Nederland zijn er beide in geslaagd om deze evolutie in de geesten, wat het goederenrechtelijk statuut van dieren betreft, reeds om te zetten in hun Burgerlijk Wetboek. Op dat vlak hebben zij nog een stap voor op België, waar het voorstel tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek door mevrouw DEFRAIGNE niet werd aangenomen. Op dit moment is er wel een gelijkaardig voorstel tot Resolutie hangende, al heeft dit uiteraard niet hetzelfde gewicht als een daadwerkelijke wijziging van de wetgeving. Nu is de vraag: Maakt dit in

²⁵⁰ Cf. E. DIRIX, *Dieren zijn geen zaken*, RW 2014-15, 1122.

de praktijk een verschil of is dit niet meer dan een symbool voor een bepaalde lobby? Direct maakt het volgens mij weinig verschil. Het is niet omdat er expliciet geschreven wordt dat dieren een speciale categorie van zaken zijn en gevoel hebben dat er in de praktijk ook iets verandert. Iedereen is er zich immers al van bewust dat dieren meer zijn dan ziellose objecten en dat dieren bepaalde belangen kunnen hebben. We zien namelijk ook in Nederland en Frankrijk, waar men wel al gelijkaardige hervormingen heeft doorgevoerd dat het goederenrecht quasi onverkort van toepassing blijft op de dieren. De echte gevolgen op juridisch vlak komen er pas wanneer men echt zou spreken over een (beperkte) rechtssubjectiviteit, waar ik overigens geen voorstander van ben. Indirect daarentegen zou je wel kunnen zeggen dat er meer aan de hand is dan een louter symbolische verandering in deze regelgeving. Volgens Professor DIRIX zal de bijzondere plaats die deze bepaling zou innemen in het Burgerlijk Wetboek rechters kunnen aansporen om bij de toepassing van bijzondere wetten aan het dierenbelang het volle gewicht te geven. Dit, in combinatie met de vernieuwende wetenschappelijke inzichten, onze toenemende kennis over de cognitieve eigenschappen van de dieren en de toename in de technische mogelijkheden om het leed van dieren te verzachten, kan volgens hem leiden tot een verder verfijnen en bijstellen van het evenwicht tussen de belangen van mens en dier.²⁵¹ Mij persoonlijk lijkt het dan ook een goede evolutie om in deze, België zijnde, niet achterop te blijven hinken en deze verandering ook in ons Burgerlijk Wetboek door te voeren.

Ten slotte moeten we dan een algemene evaluatie opmaken en bekijken wat de meest logische en correcte visie op deze kwestie zou zijn naar de toekomst. Is het huidige systeem houdbaar? Dan komen we bij de vraag of een dier een al dan niet afhankelijk rechtssubject zou kunnen zijn of horen te zijn. Op dit vlak lopen de meningen uiteen, we kunnen twee richtingen uit. Een aantal voorstanders komt met creatieve oplossingen die mijns inziens hun doel en de realiteit ver voorbij schieten. Zo wordt gesteld dat dieren rechten horen te hebben en net zoals minderjarigen of gehandicapten die handelingsonbekwaam zijn vertegenwoordigd dienen te worden in rechte door een vertegenwoordiger of een belangenorganisatie. Of gingen er zelfs stemmen op om een dierlijke rechtspersoonlijkheid in te voeren in Frankrijk, waar dieren vanaf hun geboorte een rechtspersoonlijkheid rond zich krijgen waarin verplicht voldoende middelen ingebracht worden zodat er minstens in levensonderhoud en medische zorg voor het dier kan voorzien worden gedurende zijn levensduur. Dit bedrag zou dan ingebracht moeten worden in een D.V.B.A., een Dieren Vennootschap met Beperkte Aansprakelijkheid.²⁵²

Het recht is een sociaal fenomeen dat speelt tussen individuen die over de rede beschikken en speelt dan ook uitsluitend tussen deze individuen. Of het recht een puur menselijke creatie is dan wel tegelijkertijd ontstaan is als het ontstaan van de mens zelf en dus inherent volgt uit het mens-zijn zelf is een aparte discussie, die er in het bestek van deze thesis niet veel toe doet. Een gegeven is dat rechten slechts kunnen bestaan in een toestand van reciprociteit, om rechten te kunnen hebben moet men zich kunnen bedienen van de rede en moet men dus in staat zijn uit eigen morele overwegingen om andermans rechten ongeschonden te laten en 's mans eigen

²⁵¹ E. DIRIX, *Dieren zijn geen zaken*, RW 2014-15, 1122.

²⁵² R. GIELEN, *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 126-127.

plichten uit te voeren. Vaak krijgt men dan het weerwoord dat er bepaalde groepen mensen door leeftijd, ziektes of handicap ook niet in staat zijn zich van de rede te bedienen en zijn eigen plichten na te komen, laat staan voor zijn eigen rechten op te komen. Dit klopt slechts gedeeltelijk. De personen waaraan rechten worden toegekend bezitten altijd minstens de kiem van de capaciteit om van de rede gebruik te maken, en in de gevallen waar dit nooit mogelijk zal zijn bevinden ze zich nog steeds in een sociaal weefsel van familie (of een nieuw gecreëerd weefsel) waar andere mensen de plicht hebben, zowel moreel als juridisch, deze persoon in rechte te vertegenwoordigen. Enkele uitzonderingen van uitzonderlijk slimme dieren die wel over bepaalde geestescapaciteit beschikken veranderen niets aan deze algemene regel en verantwoordt ook niet dat men voor alle dieren rechten zou voorzien. Dieren hebben daarentegen uiteraard wel "belangen", die op sommigen momenten vereisen dat mensen tot een bepaalde gedraging, of net zich te onthouden hiervan, verplicht kunnen zijn. Dit is inderdaad een perfect logisch gevolg uit de kennis die wij hebben over de cognitieve vaardigheden van dieren, de wetenschappelijke ontdekkingen met betrekking tot dieren en gezond verstand. Niemand zal vandaag ontkennen dat dieren bepaalde gevoelens hebben. Zo zijn dieren in staat pijn, stress, blijdschap en andere zaken te ervaren. Deze belangen kunnen dan ook perfect gewaarborgd worden in de bestaande, en eventueel verdergaande dierenbeschermingswetgeving met strafrechtelijke sanctionering van de inbreuken. Dit hoort ook het doel te zijn en te blijven, namelijk evolueren naar een vermogensrechtelijk statuut of systeem waar dieren op een optimale manier behandeld worden, in het licht van de actuele wetenschappelijke kennis, zonder dat dit disproportionele inbreuken maakt op de handelingsvrijheid van de primaire actor, de mens. Het heeft geen enkele zin om onder invloed van bepaalde emoties deze ontwikkeling verder te duwen dan ze noodzakelijk is om dit doel te bereiken.

De meest logische juridisch uitkomst is dan ook om zoals we momenteel proberen de belangen van het dier te beschermen via dierenbeschermingswetgeving, die weliswaar bepaalde plichten oplegt op of bepaalde inperkingen inhoudt van de handelingsvrijheid van de mens, zonder dat we het dier rechtssubjectiviteit toekennen. In ons vermogensrechtelijk kader blijft een dier omwille van bovenstaande redenen een lichamelijk roerende zaak. Het zou een mooie evolutie zijn dat er in België, net zoals in Frankrijk of Nederland, expliciet erkend wordt dat het dier een speciale zaak die met gevoelens en eigen belang, die de mens steeds in overweging dient te nemen. Maar dit neemt niet weg dat het dier steeds toch behandeld dient te worden als een rechtsobject en dus nog steeds het voorwerp kan uitmaken van overeenkomsten en zakelijke rechten, zij het op een beschermde manier.

VII BIBLIOGRAFIE

WETGEVING

Internationaal en Europees

Convention on International Trade in Endangered Species of wild fauna and flora, Washington DC, van 3 maart 1973.

Verord.Raad nr. 338/97, 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, *Pb.L.* 3 maart 1997, nr. L. 61/1.

Richtl. 99/44/EG van het Europees Parlement en de Raad van 29 mei 1999 betreffende bepaalde aspecten van de verkoop van en de garanties voor consumptiegoederen, *Pb.L.* 171, 7 juli 1999.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX:12006E/PRO/33>.

België

Wet van 25 augustus 1885 die de wetgeving betreffende de koop vernietigende gebreken herzielt, *BS* 28 augustus 1885.

Wet van 1 april 1976 betreffende de verticale integratie in de sector van de dierlijke productie, *BS* 1 mei 1976, 1976040111, 5647.

Wet 28 juli 1981 houdende goedkeuring van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, en van de Bijlagen, opgemaakt te Washington op 3 maart 1973, alsmede van de Wijziging van de Overeenkomst, aangenomen te Bonn op 22 juni 1979, *BS* 30 december 1983, 16.533.

Wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, *BS*, 3 december 1986, 16.382.

Wet van 25 februari 1991 betreffende de aansprakelijkheid voor producten met gebreken, *BS* 22 maart 1991, 1991009354, 5884.

KB van 24 december 1987 betreffende de koopvernietigende gebreken bij de verkoop of ruiling van huisdieren, *BS* 14 januari 1988, 1988016004, 484.

KB van 23 september 1998 betreffende de bescherming van dieren bij wedstrijden, *BS* 21 oktober 1998, 34784.

KB van 17 mei 2001 betreffende de toegestane ingrepen bij gewervelde dieren, met het oog op het nutsgebruik van de dieren of op de beperking van de voortplanting van de dieren, *BS* 4 juli 2001, 23244.

KB van 16 juni 2005 betreffende de identificatie en de encoding van de paarden in een centrale gegevensdatabank, *BS* 3 augustus 2005, 34054.

KB van 20 september 2005 houdende uitvoering van artikel 41bis van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, *BS* 13 oktober 2005, 44034.

Wetsvoorstel Defraigne, *Parl.St.*, Senaat 2011-12, nr. 5-1631.

www.senate.be/www/?Mival=/dossier&LEG=6&NR=196&LANG=nl.

Nederland

Nieuw Burgerlijk Wetboek, 1992.

Ministeriële Regeling van 30 november 1994 betreffende de handel in levende dieren en aanverwante producten, *Stb.* december 1994.

Wet van 19 mei 2011, houdende een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen, *Stb.* 12 juli 2011.

Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming, brief van de Staatssecretaris van CRM 6 juli 1981, Kamerstukken II, 1980-1981, 16 966, nr. 2.

Parlementaire voorbereiding: een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen (Wet Dieren), *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2007-2008, nr. 31389.

Parlementaire voorbereiding: Een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen, *Parl.St.*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2009-2010, nr. 31289.

Kamerstukken II 2006/07 30900 nr. 3, 2.

Frankrijk

Code Civil, 1804.

Code Rural et de la pêche maritime, 1979.

Code de la Consommation, 1993.

Code Pénal, 1994.

Loi n° 99-5 du 6 janvier 1999 relative aux animaux dangereux et errants et à la protection des animaux, *JORF* n°5 7 januari 1999, 327.

RECHTSPRAAK

België

GwH 13 februari 2014, nr. 28/2014.

Cass. 26 oktober 1899, *Pas.* 1900, 18.

Cass., 1 februari 1933, *J.C.P.* 1933, 83.

Cass. 5 november 1981, *R.W.* 1983-84, 2909.

Cass. 18 november 1993, *A.C.* 1993, 966; *R.W.* 1995-96, 268.

Cass., 19 januari 1996, *A.C.* 1996, 78; *R.W.* 1998-99, 1430.

Cass. 15 februari 2007, *AR* F.05.0105.F.

Cass. 21 januari 2010, *AR* C.08.0482.

Brussel 23 maart 1985, *R.W.* 198, 4-1985, 685, noot.

Gent 25 oktober 1994, *R.W.* 1996-97, 982; *err. R.W.* 1996-97, 1144.

Antwerpen, 28 februari 2000, *AJT* 2000, 389.

Gent, 7 oktober 2004, *Bull.ass.* 2006, 354.

Antwerpen, 29 april 2013, *R.W.* 2014-15, nr. 27, 7 maart 2015.

Kh. Luik, 22 oktober 1974, *B.R.H.* 1975, 540, noot R. DEBACKER.

Kh. Hasselt, 20 november 1991, *Limb. Rechtsl.* 1994, 102, noot.

Kh. Turnhout, 5 juni 2014, *NjW* 2014, 950.

Corr. Gent, 27 juni 2014, *TMR* 2014/3 en 4, 330-368.

Rb. Leuven, 18 november 1965, *R.W.* 1965-66, 1406.

Rb. Luik, 7 januari 1985, *J.L.* 1985, 121.

Rb. Turnhout, 14 maart 1990, *Turnh. Rechtsl.* 1990, 101.

Rb. Turnhout 2 januari 1992, *Turnh. Rechtsl.* 1994-95, 28.

Rb. Dinant, 16 oktober 2013, *JLMB* 2014, afl. 5, 237.

Rb. Brussel, 9 janvier 2015, *RGAR* 2015, 15.199.

Vred. Brussel, 30 april 1949, *R.W.* 1948-49, 1264.

Vred. Brussel, 31 december 1949 *J.T.* 1950, 73, noot.

Vred. Louveigné, 8 februari 1977, *J.L.* 1976-1977, 255.

Vred. Brasschaat, 10 mei 1978, *T. Vred.* 1979, 115.

Vred. Wolvertem, 5 oktober 1978, *T. Vred.* 1979, 16.

Vred. Herve, 15 mei 1990, *T. Vred.* 1990, 421.

Vred. Brussel, 22 november 1994, *T. Vred.* 1997, 305.

Vred. Hasselt, 15 december 2004, *R.W.* 2006-07, nr. 18, 777-778.

Vred. Hoogstraten, 14 februari 2012, *Juristenkrant* 2012, nr 251, 13 juni 2012, 1-4.

Vred. Geel, 18 maart 2014, onuitg.

Nederland

HR, 27 juni 1986, *NJ* 1987, 743.

HR, 24 maart 1995, *NJ* 1996, 158 (WMK), AA 1995, 705.

Hof Arnhem, 1 december 1970, *NJ* 1970, 233.

Frankrijk

Crim. 14 mars 1861, *Bull. Crim.* n° 53.

Amiens, 20 mai 1955, *D.* 1955. 496.

Cass. Crim., 25 févr. 1981: n° 80-92139; *Bull. Crim.* n° 74.

Civ. 2e, 7 juin 1967, *D.* 1967.694.

Civ. 2e, 9 janvier 1991, n° 89-15.489.
Civ. 2e, 20 juin 2002, n° 00-17.081.
Civ. 2e, 8 février 2006, n° 05-13.707.
Civ. 1re 21 mars 2006, n° 03-16.407.
Civ. 1re, 5 février 2009, n° 08-10.345.
Civ. 1re, 19 novembre 2009, n° 98-17.797.
Civ. 2e, 3 juin 2010, n°09-13.526.
Civ. 1re, 17 octobre 2012, n° 11-10.577.
Civ. 1re, 5 nov 2014, n° 13-23.071.
Civ. 2e, 4 octobre 1972, n° 70-12.954.

RECHTSLEER

België

CARLIER, P. en VERHEYDEN, K., *Vruchtgebruik*, Antwerpen, Standaard, 1998, 260 p.

CAZAUX, G. (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 391 p.

DARCHAMBEAU, J., "Schade veroorzaakt door een dier – vermoede aansprakelijkheid van de eigenaar", *Verzekeringsnieuws* 2012, deel 1: afl. 21, 1-4, deel 2: afl. 23, 1-4.

DEKKERS, R., *Handboek Burgerlijk Recht, II, Zakenrecht – zekerheden – verjaring*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 589 p.

DESMEDT, M., "Ontgoocheling bij de onroerende konijntjes – Kritische bedenkingen bij een arrest van het Hof van Cassatie van 12 april 2010", *Notariaat* 2012, afl. 14, 1-6.

DE BRABANDERE, A., "Usufruit, Usage, Habitation" in *Répertoire Notarial, II, Les Biens*, Brussel, Larcier, 1977, 415 p.

DE GROOTE, B. en DE CORTE, R., *Privaatrecht in hoofdlijnen*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 860 p.

DE PAGE, H. en DEKKERS, R., *Traité élémentaire de droit civil Belge, IV/1, Les principaux contracts*, Brussel, Bruylant, 1997, 786 p.

DE PAGE, H. en DEKKERS, R., *Traité élémentaire de droit civil Belge, V, Les principaux contract les biens*, Brussel, Bruylant, 1975, 1167 p.

DE PAGE, H. en DEKKERS, R., *Traité élémentaire de droit civil Belge, VI, Les biens*, Brussel, Bruylant, 1953, 1191 p.

DE PAUW, G., "Begrip bewaarder van een dier", *TBBR* 1990, 149-151.

DIRIX, E., *Dieren zijn geen zaken*, *RW* 2014-15, 1122.

FIEVET, F., "De la distinction des biens", in *Les nouvelles, Droit civil, III*, Brussel, 1941.

GIELEN, R., *Dier en Recht: mensenrechten ook voor dieren?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 177 p.

GITS, C. en DELVA, J.B., *Het Natuurrecht: werkelijkheid of mythe? Wijsgerige, cultuurhistorische en juridische overwegingen betreffende het recht*, Gent, Mys & Breesch uitgevers, 2000, 355 p.

- GODFROID, A., "Consumenten laten rechten te weinig gelden bij aankoop van een dier", *Juristenkrant* 2014, afl. 287, 4-5.
- GOTZEN, R., "Artikelgewijze commentaar met overzicht van rechtspraak en rechtsleer", in X., *Bijzondere overeenkomsten*, Mechelen, Wolters, 2015.
- GRAULUS, P., "Aansprakelijkheid voor dieren en de fout van het slachtoffer", *T.Verz.* 2010, afl. 1, 98.
- GUILIAMS, S., "Verdeling of uitsluiting van aansprakelijkheid ex artikel 1385 BW ingeval van een fout van het slachtoffer?", *NJW* 2014, afl. 302, 412-413.
- HANSENNE, J., *Les biens: précis*, Luik, Universiteit Luik. Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1996, 1314 p.
- KENGEN, K., "Aansprakelijkheid voor dieren: Tijdelijke bewaker is geen bewaarder", *Verzekeringsnieuws* 2012, afl. 12, 1-2;
- KLUYSKENS, A., *Beginselen van Burgerlijk Recht, V, Zakenrecht*, Antwerpen, Standaard, 1953, 411 p.
- LAURENT, F., *Principes de droit civil, VI, De la distinction des biens*, Brussel, Bruylant, 1878, 717 p.
- LECOCQ, P., TILLEMANS, B. en VERBEKE, A., *Zakenrecht/Droit des Biens*, Brugge, Die Keure, 2005, 457 p.
- LEMMERLING, A., "Toebehoren bij de verkoop van vastgoed", *Notariële actualiteit* 2012-13, 73-137.
- LIMPENS, J., *La vente en droit Belge*, Brussel, Bruylant, 1960, 818 p.
- PARMENTIER, C., *De luis in de pels: de dubieuze moraal van de dierenrechtenorganisaties*, Leuven, Van Halewyck, 2003, 190 p.
- RAES, K., *Controversiële rechtsfiguren*, Gent, Academia Pers, 2001, 485 p.
- SAGAERT, V., *Beginselen van Belgisch privaatrecht, V, Goederenrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2014, 785 p.
- SAGAERT, V., "Onroerende goederen door bestemming en beslag", *RW* 2007-08, afl. 22, 906-909.
- SAGAERT, V., TILLEMANS, B. en VERBEKE, A.L., *Vermogensrecht in kort bestek: Goederen- en bijzondere overeenkomstenrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2013, 482 p.
- SAGAERT, V. en VERBEKE, A.L. (eds.), *Vruchtgebruik: mogelijkheden, beperkingen en innovaties*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 285 p.
- STORME, M.E., *Handboek vermogensrecht, I*, 2010, 236 p.
- STORME, M.E., *Handboek vermogensrecht, II*, 2010, 237-545 p.
- SWINNEN, K., "Accessoriteit in het vermogensrecht", *RW* 2013-14, nr. 27, 1043-1054.
- ULRICHTS, H., "Normaal en voorzienbaar gedrag van een dier", *TBBR* 2002, afl. 6, 372-373.
- ULRICHTS, H., "Samenloop van aansprakelijkheid in het kader van val van leerling van paard", *T.Verz.* 2002, afl. 1, 260-267.
- VANDENBERGHE, H., *Beginselen van Belgisch Privaatrecht, V/3. Zakenrecht: Mede-eigendom*, Antwerpen, Kluwer, 1997, 427 p.
- VAN ARENBERGH, E., *Traité de l'usufruit*, Brussel, Larcier, 1936, 1148 p.
- VAN DEN NEUCKER, P., "Le guide juridique du cheval en Belgique", *Le monde du cheval et le droit* 2004.
- VAN GERVEN, W., *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 719 p.
- VAN HOORICK, G., *Dieren in het recht in historisch perspectief*, in CAZAUX, G. (ed.), *Mensen en andere dieren: hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Leuven, Garant, 2001, 391 p.

VAN NESTE, F., *Beginselen van het Belgisch privaatrecht, V/1, Zakenrecht goederen, bezit en eigendom*, Brussel, Story-Scientia, 1990, 507 p.

VRANKEN, F., *APR Koopvernietigende gebreken (huisdieren)*, Mechelen, APR Masui, 1954, 232 p.

Nederland

HARTKAMP, A.S., *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Verbintenissenrecht, IV, De verbintenis uit de wet*, Deventer, Kluwer, 2013, 465 p.

HIJMA, J., *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Bijzondere overeenkomsten, I, Koop en ruil*, Deventer, Kluwer, 2013, 618 p.

MIJNEN, F.H.J. en DE HAAN, P., *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Algemeen Goederenrecht*, Deventer, W.E.J. Tjeenk, 2001, 540 p.

BOISSEVAIN, I. en FRERIKS, A., "De nieuwe Wet dieren: wie wordt er beter van?", *JV* 2009, 9-23.

BOON, D., "Over het dier als rechtssubject", in J.P. LOOF en P.B. CLITEUR (eds.), *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, 58-79. (in totaal 146p.)

BROUWER, B., "Echte recht? Mens en dier", in LOOF, J.P. en CLITEUR, P.B., *Mensenrechten, dierenrechten en ecosystemen*, Leiden, F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, 1997, 146 p.

CLITEUR, P., *Darwin, dier en recht*, Amsterdam, Boom, 2001, 119 p.

DAVIDS, W.J.M., *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Zakenrecht, II, Zakelijke rechten*, Deventer, W.E.J. Tjeenk Willink, 1996, 581 p.

ESKENS, E., "There is no justice, just us", *Justitiële verkenningen*, vol. 35.7, november 2009, 24-42.

HOUWING, PH.A.N., *Subjectief recht, rechtssubject, rechtspersoon*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1939.

REEHUIS, W.H.M. en HEISTERKAMP, A.H.T., *PITLO Het Nederlands Burgerlijk Recht, III, Goederenrecht*, Deventer, Kluwer, 2012, 806 p.

SNIJDERS, H.J., *Goederenrecht*, Deventer, Kluwer, 2007, 667 p.

VAN DER STEUR, J.C., *Grenzen van rechtsobjecten: een onderzoek naar de grenzen van objecten van eigendomsrechten en intellectuele eigendomsrechten*, Leiden, Kluwer, 2003, 364 p.

VÖLLMAR, H.F.A., *Nederlandsch Burgerlijk Recht, II/1, Zakenrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1941, 432 p.

www.civismundi.nl/?p=artikel&aid=2221.

www.legallife.nl/?page_id=1256.

Frankrijk

AUBRY, C. en RAU, C., *Cours de droit civil français d'après C.-S. Zachariae*, III, Parijs, Cosse, 1856, 566 p.

AUBRY, C. en RAU, C., *Droit civil français*, II, Parijs, Librairies techniques, 1961, 737 p.

BAUDRY-LACANTINERIE, G., *Traité théorique et pratique de droit civil: des biens*, Parijs, Librairie, 1905, 925 p.

BERGEL, J.L., BRUSCHI, M. en CINAMONTI, S.; *Traité de droit civil: les biens*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A., 2000, 694 p.

COMTE-SPONVILLE, A. en FERRY, L., *La sagesse des Modernes. Dix questions pour notre temps*, Paris, Robert Laffont, 1998, 573 p.

DELAGE, P.J., "L'animal, la chose juridique et la chose pure", *Recueil Dalloz* 2014, 1097.

DROSS, W., *Droit Civil les choses*, L.G.D.J., Parijs, Lextenso, 2012, 975 p.

MALINVAUD, P., "L'animal va-t-il s'égarer dans le code civil?", *Recueil Dalloz* 2015.

MALLET-BRICOUT, B. en REBOUL-MAUPIN, N., "Droit des biens", *Recueil Dalloz* 2014, 1844.

MEGRET, J., "Droit agraire", *RDIDC* 1975, Vol. 75, nr. 3, 744.

PLANIOL, M. en RIPERT, G., *Droit civil français*, X, Parijs, LGDJ, 1956, 436 p.

REBOUL-MAUPIN, N., "Nos amis, les animaux... sont désormais doués de sensibilité: un tournant et des tourments!", *Recueil Dalloz* 2015, 573.

REDON, M., "Animal", *Répertoire de droit civil* avril 2015.

ROMAIN, J., "Interprétation de la loi, fiction juridique, immeubles par nature et par destination économique", *RCJB* 2010, afl. 1, 63-147.

Rest

ARISTOTELES, *Physica*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 384 p.

BENTHAM, J., *An introduction to the principles of morals and legislation*, Oxford, Clarendon Press, 1907, 432 p.

BERGSON, H., *Creative evolution*, Mineola, Dover publications Inc., 1998, 432 p.

DE WAAL, F., *Good natures; the origins of right and wrong in humans and other animals*, Cambridge, Harvard University Press, 1996, 368 p.

MOUNIER, E., *Personalism*, Indiana, University of Notre Dame press, 1989, 160 p.

SINGER, P., *Animal liberation*, New York, Open road media, 2015, 354 p.

www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML18.html.

Auteursrechtelijke overeenkomst

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling:

De plaats van het dier in het vermogensrecht

Richting: **master in de rechten-rechtsbedeling**

Jaar: **2015**

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Voor akkoord,

L'hoëst, Glenn

Datum: **2/08/2015**